

- Tábor Béla: Erósz: az emlékezés kockázata (esszé) 3
Tábor Béla: Gondolkodás és szenvedés szövetsége (esszé) 6
Horváth Ágnes: Mondat-vésők (esszé) 10
Surányi László: Miért fáj? (tanulmány) 13
Kotányi Attila: Kommentárok Szabó Lajos *Tény és titok* című könyvének bemutatója alkalmából (tanulmány) 22
- Uri Asaf versei 27
Max Blecher: Fényes odú (próza) 29
Takács Nándor versei 35
Süli István: II. Rákóczi Ferenc (próza) 37
Mánya Kristóf versei 49
- K. Horváth Zsolt: „Ír, s eltörli megint; változtat, helyben hagy, elvet”
(Metafilológia és a szintagmatikus tudat problémája
Szerb János költészetében) (II. rész) 52
Nyerges Gábor Ádám: „megint oda egy évszázad reménye”
(Történelem, civilizáció és emberiség képzetei Orbán Ottó
költészetében) 65
Visy Beatrix: „nem-e kár” (Az előbeszéd [hiba]poétikája Tompa Andrea
Fejtől s lábtól című regényében) 75
- Hegedűs Gyöngyi: a pszichotikus ív (vers) 89
Jász Attila: Arctalan idő (Muzsnay Ákos képeiről) 91

A borítón és a lapzárókon Muzsnay Ákos munkái

E számunk szerzői:

Asaf, Uri költő, író, festő, fordító (Bp.), Blecher, Max román író (1909–1938), Boda Edit műfordító (Tápiógyörgye), Hegedűs Gyöngyi költő (Bp.), Horváth Ágnes író (Bp.), Jász Attila kultúrmunkás (Baj-Csömör), K. Horváth Zsolt történész (Bp.), Kotányi Attila filozófus (1924–2003), Mánya Kristóf költő (Bp.), Nyerges Gábor Ádám költő, irodalomtörténész (Bp.), Surányi László filozófus (Bp.), Süli István író, költő (Biatorbágy), Szilágyi Mihály műfordító (Bp.), Takács Nándor költő, szerkesztő (Bakonybél), Tábor Béla filozófus (1907–1992), Visy Beatrix irodalomtörténész (Bp.)

A modern művészet – és általában a modern szellem – kapcsolata a halállal-halhatatlansággal: Erősz-Thanatosz problémájával! („Stauung und Entladung von Spannungen!”

Feszültségek torlódása és ki-sülése, vö. tasizmus!)

Tábor Béla 3

A szenvedéstől megcsömörlött művészet? Mint-ha a modern művész abból indulna ki, hogy szerelem és halál túlságosan súlyos

dolgok ahhoz, hogy az ember *mint ember* elbírhassa. Tehát igazi transzcendenciák: túlkergetnek a „csak-emberi” valóságon – és csak a létben, az Egészen feloldva viselhetők el, mert itt lelik igazi értelmüket.³

Abszolút értelemben „Egész” az, amiből nem hiányzik semmi, tehát amin kívül nincs semmi. Ennek axiomatikusra redukált fogalmazása, hogy „Egész az, ami önmagában hordja a polaritását!” De nem lehorgonyozva! Gyújtópontokká széttolt centrum! (Kör helyett ellipszis.)

És az Erősz maga az őspolaritás.

ERŐSZ: AZ EMLÉ- KEZÉS KOCKÁZATA¹

Az őspolaritás

Az Erősz az őspolaritás feszültsége. Én-te feszültség. Általánosságban: „önmagam” és a „más” polaritásának feszültsége. Mint őspolaritás: személyiség és egyéniség feszültsége?

Az „én” meghatározhatatlan a „személyiség” nélkül és a személyiség meghatározhatatlan az „én” nélkül. Az „én” meghatározhatatlan az erősz nélkül, és az erősz meghatározhatatlan az „én” nélkül. Az erősz meghatározhatatlan a személyiség nélkül és a személyiség meghatározhatatlan az erősz nélkül. A krisztianizmus: a logosz erotizálása! A krisztianizmus műve: a logosz *személyesítése*! Ennek a szimbolikus kifejezése a „logosz hússá válása”! Az erősz: személyesítés. Önmagam személyesítése (vagy a személyesség magasabb hatványra, magasabb intenzitásra emelése) és a „más” személyesítése (az én személyességembe, identifikációm gravitációs terébe – identifikációs terembe – való bevonása). „Egy-mást” szeretők a szeretők!

Az idő születése és a „más” születése ugyanaz az aktus. Az erősz ennek a születésnek felgyúlása bennünk.

Erősz mint az idő születése (illetve az idő visszavezetése születési pillanatába)

Erősz: a múlt a születés pillanatában, tehát az időnek az a mozzanata, amely *éppen keresztülmegy* a jelenen. Idő és pillanat találkozása, a metszési aktus. Ebben az aktusban villan fel a jelen fénye és hője.

Az erősz: pillanat-transzparens idő. Szépség: végtelen-transzparens véges. Az erotikus dráma kettős mozdulata, pólusa: a jelenből múltba távozás mozdulata és az ellenmozdulat, amely a jelenlét megőrzésére irányul.

Erősz: harc a múlandósággal.

4

A múlt az elfelejtett jelen. De milyen formában elfelejtett? A múlt olyan jelen, amelynek felbomlott a teljessége, az egész-volta, az intenzitása: olyan jelen, amelynek egyik pólusa perifériára szorult, vagyis önmagán kívülre szorult.

A kezdet: a centrum, kristályosodási pont.

Erősz: az emlékezet (vagyis a jelenlét!) kockázata. Ami az erotikus feszültséget adja, az, hogy az erotikus kapcsolat megszületése a múlt megszületésének kockázata, a valóság (a testet öltött múlt) tágulásának kockázata, ami egyben a jövőbeli emlékezés kockázatával és varázsával terhes. Mert az erősszal polarizálódik jelenlétünk egésze. Pontosabban: rejtettségéből (és egyben meddő védettségéből, illetve védett meddőségéből) előlép ennek az „egész”-nek polaritása, aktualizálódik a jelenlét drámája. Az erősszal realizáljuk, vagyis kockára tesszük egész jelenlétünket, vagyis egész-voltunkat. Mert egész az, ami polaritását önmagában hordja, de mihelyt a másik pólus a „Te” lesz, eloldottuk a lehorgonyzott polaritást („széttoltuk” – csak így feszül, csak így aktualizált, realizált, működő polaritás, csak így van feszültsége!), és ezzel azt a kockázatot vállaltuk, hogy kihull belőlünk az egyik pólus, „önmagunkon kívülre szorul” – vagyis jelenlétünk múltlét lesz. És ez egyben a *valóság* kockázatának vállalása is, ha igaz az, hogy valóság az, ami-ben múlt van megtestesülve! Az erősz: az idő a születése pillanatában.

Jelen, múlt (elmúlás), szeretet, szenvedés elválaszthatatlanok egymástól! A szeretet misztériuma és az idő misztériuma elválaszthatatlanok egymástól! És a szeretet születése egyben a valóság születése is – beleértve azt is, hogy a szenvedés születése.

A szeretet születése egyben a halál születése is: de „erősebb a halálnál a szeretet”!⁴ Mert a szeretet az, ami újjá szül, re-inkarnál, ez az a szomjúság, amely a víz létezésének bizonyítéka. Csak az létezik, ami kétszer születik és csak egyszer semmisül meg: a halál két szeretés közé van ágyazva, beékelve – a halál közjátéka a szeretetnek!

„Csak az létezik, ami két születés között egyszer megsemmisül” – a második születés: a szeretet kiszabadulása (erősz!)

¹ Tábor Béla jegyzeteiből összeállította Surányi László, szerkesztette Cziegler István, Horváth Ágnes, Surányi László, Tábor Ádám és Vincze Márta.

² Utalás Hugo Friedrich *Die Struktur der modernen Lyrik* c. könyvére, amelyben a szerző a modern költészet egyik jellemzőjét a dehumanizálásban látja (a kifejezést inkább negatív előjellel értve; Tábor Béla itt megfordítja az előjelét, nála a dehumanizálás az embernél magasabb létkörre irányul). Vö. még „A szimbólum elvesztése végessé tesz, 'halandóvá'.” Tábor Béla, *A modern művészet és a szimbólum válsága*, Műhely 2022/3 11.

5

³ Tábor Béla „három transzcendálást” ismer, amely „a narcisztikus ént transzcendálja: Logosz – Erősz – Thanatosz”: „Szerelem, halál és nyelv egyaránt az őshasadás megszüntetésére – és reprodukálására! – irányul.”

⁴ Nyilván szándékosan pontatlan az utalás, másutt pontosan idézi Tábor Béla.

Olyan korban élünk, amely megcsömörlött a szenvedéstől.² Vajon azt jelenti

6 Tábor Béla

GONDOLKODÁS ÉS SZENVEDÉS SZÖVETSÉGE¹

ez, hogy korunk kevesebbet szenved, mint más korok? Nem, ezt nem jelenti, inkább az ellenkezőjét: az eddigi szenvedéseken kívül még ettől a csömörtől is szenvednie kell.

De egy ilyen kort megszólítani bonyolultabb feladat, mint más korokhoz szólni. Sok minden szól ugyanis amellet, hogy

a nyelvet, amely egy-egy kor számára magától értetődő – tehát az úgynevezett közérthető nyelvet – éppen a szenvedés iránti közös érzékenység érleli ki. Még nehezebbé teszi a feladatot, ha az, amiről beszélnünk kell, végső fokon maga a nyelv, a formák formája, s hogy erről, éppen a nyelvközösség, a szimbólum válságáról kell szólnunk. Tegyük fel, hogy ez végletesen így is fogalmazható: a nyelv válságáról. Akkor a nyelv válságáról éppen azon a nyelven kell beszél-nünk, amely válságban van. Hogyan törhetünk ki ebből a bűvös körből?

Talán legcélszerűbben úgy, hogy benne maradjunk.

Ez a különleges szenvedés (a szenvedéstől való csömör) az a tér, amelyben megvethetjük a lábunkat.

„Olyan korban élünk, amely megcsömörlött a szenvedéstől ...” és egyre szaporodó jelei vannak annak is, hogy megcsömörlött a gondolkodástól is! „A gondolkodás és szenvedés szövetségének”³ válsága mintha éppúgy örököse volna a német klasszikus filozófia összeomlásának, mint ahogy a gondolkodás és szenvedés szövetsége magának a német klasszikus filozófiának örököse volt. De ez a csömör és ez a válság nem egy meghatározott világnézet válsága, hanem mindazé, ami abba torkollott: magáé a logoszé. A testet öltött logosz passiója éppen a gondolkodás és szenvedés szövetségének szimbóluma, mint ahogy Keleten a gondolkodás és szenvedés szövetségéből született Buddha, a megvilágosodás.

A szenvedés buddhai meghatározása és a logosz (legein) meghatározása

A görög filozófia első problémája az volt: mi az az egységes, változhatatlan elv, amelynek transzformációja a változó sok. Miért volt ez a probléma? Mi az Egy jelentősége? Mi az állandóság jelentősége? Miféle szenvedésből fakadt ennek a problémának a szenvedélye? A *múlandóság* szenvedéséből!

Hogyan oldja fel ezt a szenvedést egy ilyen kérdés kutatása és megoldása? A válasz mögött a megismerés értékének és lényegének a kérdése rejlik! Ez az alapvető ismeretelméleti kérdés!⁴

Az eleáták – Buddha századában! – a Maya elméletét vallják! Mi a különbség a hindu és a görög szemléletmód között? Nem az, hogy a görögök a Brahma-Atman és Maya közé beiktatják a logoszt? Míg Buddha ugyanakkor a *szenvedést* iktatja be a kettő közé? A krisztianizmus pedig *egyesíti* a szenvedés realitását a logosz realitásával! (A marxizmus mint a krisztianizmus sugara: „gondolkodás és szenvedés szövetsége”!) Apokrif János: Lásd meg bennem egy szó (a Logosz) megfeszítését!⁵

Logosz-legein: egybefűzni, egybekötni. A szenvedés pedig, Buddha meghatározása szerint, „elválasztva lenni a szeretettől és egybefűzve lenni a nem-szeretettel!” De maga a szeretet olyan realitás, amely elválaszthatatlan a teljesség realitásától. Buddha szenvedés definíciója, ha nem is azonos vele, de talán leképezhető erre az értelmezésre: „szenvedni annyi, mint elválasztva lenni a *teljességemtől* és odakötve lenni a nem-*teljességemhez* – vagyis *létem hiányához!*” Ami azt is magában foglalja, hogy a szeretet nem egyszerűen a teljességre, hanem az *én-teljességemre*, „az én számomra való teljességre” utal, ugyanúgy, mint ahogy az értelmet mint az én igazságomat, az én számomra való igazságot próbáltam leírni.

Ugyanakkor még egy fontos összefüggésre világít rá ez az elemzés; arra, hogy a (buddhai értelemben vett) szenvedés és a logosz valóban poláris egységet alkotnak: *a szenvedés a logosz ellenmozdulata!* Azt, hogy a logosz a teljesség igényéből fakadó kérdések energia-forrása⁶, így is mondhatjuk: a logosz a szenvedésmentesség (vagy a szenvedés legyőzésének!) igényéből (= a megváltás igényéből!) fakadó megismerés energia-forrása! Így értelmezhetjük Buddhának azt a tételét, hogy a szenvedés *nem-ismerésből* fakad („nemtudásból”)! (avidya) Másrészt maga a legein is a buddhai szenvedés meghatározás reciprokja: legein annyit jelent, mint egybe kapcsolni az egymáshoz tartozókat és szétválasztani az egymáshoz nem tartozókat. Vagyis buddhai fordulattal: egybe kapcsolni engem a szeretettel („Geliebtes” értelmében) és elválasztani engem a nem-szeretettől.

A krisztianizmus műve: a logosz *személyesítése!* Ennek a szimbolikus kifejezése a „logosz hússá válása”!⁷

„Gondolkodás és szenvedés szövetségének” válsága

Hogy „a szenvedés a logosz ellenmozdulata”, ez más szóval azt jelenti: logosz és szenvedés poláris egységet alkotnak, a szenvedés a logosz ellenálló pólusa.

Minél mélyebb szenvedést keres fel, minél mélyebb szenvedéssel ütközik meg az értelem, annál nagyobb a logosz-közelsége: annál logikusabb! Ezért a krisztológia „hússá vált logosz”-a az „abszolút értelem = megváltó” egyetlen jelentet; maga a hússá válás a szenvedéssel való áthatottságot 8 jelenti.

A testet öltött logosz passiója éppen a gondolkodás és szenvedés szövetségének szimbóluma. A német klasszikus filozófia grandiózus és utolsó kísérlet volt a gondolkodás és szenvedés – harmonizálására, a szenvedésnek a gondolkodásban való *feloldására*. Ebből az álomból ocsúdott fel az egzisztenciális érzékenység két ellentétes szemléletű nagy őse: Marx és Kierkegaard. Mindkettő a szenvedésnek a klasszikus filozófia értelme szerinti gondolkodásban való feloldhatatlanságát vallotta.

Feloldás helyett polaritás? A szenvedés mindenképp önálló tényező marad. Az egyik szerint úgy oldható csak fel, ha *szövetségre* lép a gondolkodással, a másik szerint ha szövetségre lép a hittel. Az utóbbi nem vallotta magát a klasszikus filozófia örökösének, és a hittel való szövetségben sem tartotta *feloldhatónak* a szenvedést, csak fel(felé) oldhatónak („aufheben”): funkcióját változtathatja meg?

Módszertani követelmény: egy spekuláció akkor nem „légből kapott”, ha eleget tesz a „transzcendentális követelménynek”: ha az aktuális patológiumból indul ki, annak a feltételét kutatja. Aktuális patologikum: olyan aktuális szenvedés, amelynek logikai szerkezete van, és így a valóság történetének *logikai* következménye!

A {kanti} kritikai módszer alkalmazása: melyik az a jelenség-komplexum, amelyet kiinduló bázisként fogadunk el, hogy „lehetőségének feltételét” kutassuk? Ez a jelenség-komplexum: a szenvedés- és a szomjúság-komplexum! Ez a jelenség-komplexum: az aktuális patho-logikum!

Az egyetlen misztérium: a Személyiség és a szenvedés viszonya.

¹ Tábor Béla jegyzeteiből összeállította Surányi László. Szerkesztette Cziegler István, Horváth Ágnes, Surányi László, Tábor Ádám és Vincze Márta.

² Ez a másik oldala annak a csömörnek, amelyről közvetlenül a II. világháború után elkezdett, és '48-ban félbehagyott *Logosz és történelem* c. könyvében ír: „rövid idő kérdése, hogy a tompább látásúak előtt is nyilvánvalóvá legyen: az Auschwitz utáni Európa nem tud lényegesen akarni. Mintha az *emberi* gyűlölettel (a világgellenforradalom Auschwitz előtti csúcsteljesítményével) együtt az európai akarat is kiégett volna. A történelemtől, a cselekvés nagyságától, a hatások hosszabb távlatától való csömör Európa legújabb és legveszedelmesebb betegsége.” Ma a történelmi nagyot akarás gesztusaival hangoskodó kicsinyesség ezen a csömörön élésködik.

³ Tábor Béla szerint ez az egyik olyan mozzanat a marxizmusban, amely vonzotta „az egzisztenciálitástól, a személyiségtől érintettek[et ...] egy olyan korban, amelyben a tájékozódás alapja két negatívum volt: egy kompromittált, kihűlt transzcendencia (kompromittált és kihűlt, mert a feudális közeg gyenge volt a felvételére) és egy nihilisztikus, eltárgyasodás felé törfő determinizmus.”

L. Tábor Béla *Szellemi topológia* in uő, *Személyiség és logosz*, Balassi, Budapest, 2003. 80-81. „A szellem: gondolkodás és szenvedés szövetsége”, írja egy jegyzetében.

⁴Vita azzal a kanti indíttatású ismeretelmélettel, amely az ismeretelmélet első kérdésének a megismerés határainak kijelölését tartja. Tábor Béla, aki a saját östörténeti kutatásait egyik metszetben *jelentőségelméletként* írja le, itt azt mondja, hogy az első ismeretelméleti kérdés a megismerés értéke és jelentősége, amit a szenvedés, az „ős-szenvedés” feloldásában játszott szerepe mér.

⁵„Perceive thou therefore in me the praising (al. slaying al. rest) of the (or a) Word (Logos), the piercing of the Word, the blood of the Word, the wound of the Word, the hanging up of the Word, the suffering of the Word, the nailing (fixing) of the Word, the death of the Word.” *The Acts of John*, ford. M. R. James, in J. K. Elliott (ed.), *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford University Press, USA; Second Revised Edition, 1994.

⁶Ez hivatkozás a *Logosz és Történelemben* írtakra: „A logosz a teljesség igénye mint az értelmes kérdések energiaforrása. De az értelmes kérdések *értékelő kérdések*, mégpedig *energikus értékelő kérdések*: a logosz tehát a teljesség igényéből fakadó energikus értékelő kérdések energiaforrása.”

⁷Buddhizmus és krisztianizmus összevetését lásd in: *Személyiség: persona, Krisztus-szimbólum, buddhizmus*, különösen a *Buddhizmus és krisztianizmus: két ellentétes válasz a szenvedésre* c. fejezet; Műhely, 2019/5-6.

I.

Tábor Bélától tanultam, hogy soha ne tekintsünk el attól a helyzettől, amelyben éppen vagyunk. Vagyis a mától. A jelentől. A jelen pillanatban összefutó múlttól-jövőtől.

10 Horváth Ágnes

Megpróbálok hát
az ő szellemében eljárni.

Az volna adekvát,
ha papír nélkül beszélnek.
Ehhez azonban hiányzik
belőlem a lélekjelenlét.

MONDAT-VÉSŐK¹

A léleknek az a jelenléte – nem a prompt, nem az improvizáció, nem az, amitől valaki színész vagy pap, hanem az a fajta lélekjelenlét, amelyet Tábor Béla *A zsidóság két útja* utószavában Hölderlint idézve úgy fogalmaz meg, hogy „az az energia és következetesség, amely a centrummal való egyezést a legtávolabbi ponton is érvényre juttatja”. Az az energia tehát, amely biztosítja, hogy a lélek, a közösség nem görcsösen, hanem bőségből reagál egy adott szituációra.

Ezt a bőséget próbáltam előcsalni magamból, amikor az alábbiakat írtam, arra viszont már nem futotta a bőségből, hogy helyben, közönség előtt, végső soron tehát egy monologikus helyzetben hívjam elő, mindehhez olyan szubjektumról szólván, aki számomra részben ennek a bőségnek a forrása, vagyis a fölmenőm.

Belőlem a léleknek ez a *jelen* léte, ez a *bőség* Tábor Bélával szemben *egyetlen* egyszer történt, hogy nem hiányzott. Itt ez az *egyetlen egyszer* nem a számsor első száma, hanem az egyetlenegy. Kiemelt pillanat. Amikor haldoklott.

Valamilyen áldott pillanat adományaként sikerült fölidézniem a haldoklónak a S´ma Jiszróel-t, a „Halljad Izrael” imát.

És meghallotta.

Sikerült fölidézniem azt a S´ma-t... de itt muszáj megállni egy pillanatra. Skandalum, botránykő, amelyben megbotlunk, mert micsoda szófordulat: „azt a S´ma-t” Milyen van még?

Asszimilált, ám öntudatosan zsidó család sarjaként bizony én Tábor Béla könyvéből, *A zsidóság két útjából* „értésültem” a S´ma létezéséről. Onnan hallottam róla, de onnan is „hallottam meg”. Onnan van, hogy úgy kapom fel a fejem a „zsidó” szó hallatán, mintha nevémen szólítanának, és innen tudom, hogy mit jelent, ha *valaki fölkapja, vagy nem kapja föl a fejét*. Hogy szíven találják, hogy szint kell vallania, hogy igen-t vagy nem-et kell mondania, vagy nyugodtan továbbmehet. És ha a megszólítás ellenére továbbmegy, elmegy a kérdés, a megszólítás mellett, akkor már az sem érdekes, hogy ezt nyugodtan, vagy nyugtalanul teszi. Az már a lélektan területe, amelyet Tábor Béla szerint a Műgyetemen kellene oktatni.

Igen, nemcsak kell, lehet is nem-et mondani, ahogy arra az apokrif jézusi mondás int: „Ember, ha tudod, hogy mit teszel, üdvözlétek, ha nem tudod, átkozott vagy és a törvényt gyalázod.”. Erről a végső soron nagyon is pozitív csengésű szabadságról már otthon – főleg Apámtól is – hallottam. Azután Tábor Ádámától, később Surányi Lászlótól. A min- 11 dig egy lépéssel hátrébb és egy dimenzióval tovább, följebb. Hogy el kell tudni engedni, amink már megvan, le kell tudni mondani róla, azért, hogy a magasabb dimenzióban magasabb értékű „konvertálhassuk”. Számomra ezt jelenti, amit Tábor Béla *A zsidóság két útjában* áldozati létnek hív és a zsidóság lényegeként nevez meg. Később, már ebből az álláspontból nézve a világot, „hallottam meg”, hogy a perspektíva nemcsak az én szememből indul ki, hanem perspektívák kereszttézésében, keresztüzében élünk, és NEM a posztmodern „békés egymás mellett élésében”.

Harc van.

A lemondás, a nem-mondás szabadságához tartozik, hogy nem-akarok. Hogy nemakarok (egy szóban) irodalmár lenni, pedig lehetnék. Hogy nem akartam judaista? hogy is mondjam? van rá szó? lenni. Mert nem tudok a zsidóságról, a magam zsidóságáról olyan nyelven beszélni, amelyik számára a kerítés (szöjag) bekerítés = gettósodás, nem pedig a kóser és nem-kóser, a tiszta és a tisztátalan közötti különbségtétel. Amely nyelven mindent lehet. Iván Karamazovval szólván.

II.

Mindig tudtam, de most már hiszem, most már élem is, hogy az embert mondatok, meghallott mondatok formálják. Mint ahogy a szobrász véssze az anyagot, úgy ilyen mondat-vésők csiszolnak-formálnak engem még ma is.

Négy Tábor Béla-mondat között próbálok valami rendet teremteni.

Az *elsőt* emlékezetből kell idéznem. Egyszer, mikor a Haris közben jártam, fölolvastam a híres-neves, számomra nagy varázserővel, kisugárzással bíró füzetéből. Tetszett a fölolvadás aktusának szertartásossága. A nagyon egyszerűnek, szinte triviálisnak tűnő mondat valahogy így hangzott: „Sok mindent azért nem látunk, mert sötétben járunk. Így például, ha világosság támad egy szobában, nemcsak világos lesz, de több olyan dolgot, amit a sötétben nem vettünk észre, meg is látunk.”

Ebből a nagyon egyszerű mondatból azt tanultam /meg/, hogy semmi sem csupán az, ami, semmi sincs csupaszon, önmagában, hanem mindig még valami más is. Mi is hát ez a mondat? Van a fény mint a kezdet kibugyanása („legyen világosság!”), amely fölváltja a sötétséget. És van a fény mint hely, ahonnan megtudjuk, hogy mi van, ha nincs sötét. Azt tudjuk meg, „hogy jó

a világosság”, hiszen „Isten is így látá”, és azt, hogy akkor „látá”, hogy jó, akkor tudhatá látni, amikor már „lett világosság”.

Itt is már a csoda virít, de én akkor ezt még nem tudtam.

A másik: a másik A megszólítás és a dialógus.

12 És ismét a S´ma. Immáron harmadszor. Úgy tűnik tehát, hogy jól hallok. Először olvastam róla Tábor Bélánál, és nála meg is hallottam, utána magát az imát olvastam Révész László barátommal, ekkor tanultam másodjára, zsidómód héberül. Utána ezen az imán tanítottam anyámat héberre, vagyis adtam visszafelé anyámnak a hagyományt, amelyet tőle is kaptam, majd ébresztettem föl, ha csak egy pillanatra is, Tábor Bélát.

A megszólítás zsidó imájával lettem hát megszólítva.

A pozitív parancsra, és nem a tiltásra! mindenki *felkapja a fejét*: „Halljad Izrael! A parancs ugyanis nem tűri a közömbösséget. ....a hallott parancs minden egyes katonájából kiváltja ezt a kettős élményt: hogy ugyanezért a parancsért mindenki más is felelős és ugyanakkor mégis csak ő felelős érte.”

A megszólítás felelősséggel jár. Felelősséggel jár minden megszólított számára. Mindenki felelős attól kezdve, hogy fölkapja a fejét. Ebben a felelősség-közösségben születhet párbeszéd. Ebben a felelősség-közösségben szólíthatja meg egymást két ember. Úgy, ahogyan a Jób könyvét elemezve írja Tábor Béla a dialógusról mint a megszólítás folytatásáról.

„A monologikus hagyományt akkor töröm át, ha bármiről van is szó, magamról beszélek – a szót, hogy ´magam´ legkényesebb, legszubsjektívebb, röviden: legszemélyesebb értelmében véve. A második ez: nem akkor vagyok monologikus, ha nem reflektálok arra, amit a másik mond. A mono-logikumot akkor törtem át, ha magára *a másikra* reflektálok, magára a dialógus második személyére, vagy: azokra a személyes forráspontokra, amelyekből a másik elmondja azt, amit el *kellett* mondania. És végül, a harmadik: a monologikumot akkor győztem le, ha nem a tárgyhoz, hanem *a szóhoz* szólok. Mert beszélni csak ahhoz lehet, aki maga is beszél; a tárgy pedig néma, de a szó beszél.”

Az első – itt a negyedik – mondat 16 éves koromban vajt belém, még mindig *A zsidóság két útjából*. Ez a mondat így hangzik: „Az, hogy valami van, minden egyes esetben csoda.”

Hogy rácsodálkozni valamire annyi, mint minden egyes alkalommal részt venni a teremtésben. A rácsodálkozás pedig örömből történik. Az öröm megduplázza a teremtést. Azt is, aki örül, azt is, akinek örülnék. Nem elég, hogy a lét van, a lét duplán van, mert örömet is szül. Valahogy úgy, mint a koppanás és a koppanás hangja. Mintha öröm és csoda a teremtés /kísérő/ zenéje volna?

Ez a csoda- és örömelv tartott, és tart ma is életben.

Ezt köszönöm én Tábor Bélának.

¹ Elhangzott a Tábor Béla születésének 100 évfordulóján tartott megemlékezésén.

A címben szereplő kérdést három héttel mestere és barátja, Szabó Lajos halála után teszi fel magának Tábor Béla. Már elég erősnek érzi magát, hogy a „miért fáj?” ne csak feljajdulás legyen, hanem valóban megkérdesse magától:

„Miért fáj úgy, hogy Lajossal nem tudok már ugyanabban a létszférában találkozni, mint eddig?”

Surányi László 13

FILOZÓFIAI KÉRDÉS A „MIÉRT FÁJ”?

És így folytatja:

„Filozófiai kérdés a 'miért fáj'?

Vagy talán így mondhatnám: nem filozófiai – nem szellemi, nem eredeti, nem kezdet-érintettségű – az a kérdés, ami nem ebből táplálkozik.

De maga a 'miért fáj' kérdése kettős eredetű: egy 'miért' és egy 'fájdalom' találkozása. – 'Gondolkodás és szenvedés szövetsége'.

Már valóban kérdésről, kérdések sorát implikáló kérdésről van szó. Mielőtt válaszolna, az eredeti kérdést egy, a kérdést értékelő kérdéssel toldja meg: *filozófiai-e ez a kérdés?* Válasza a kérdéssel is vitatkozik, „kifordítja”, átértékeli az értékelő kérdést, az eredeti kérdést pedig rögtön elemzésnek is aláveti. Az „eredmény”, gondolkodás és szenvedés szövetsége – ami a logosz testet öltésére is utal –, egy másik bejegyzése szerint a *szellem* definíciója is lehet.

Bár gondolkodás és szenvedés szövetsége egyszerre hordoz történelmi-mozgalmi (Marx), elméleti és lelkiismereti jelentést, a mondatok e rövid, strukturális elemzése még nagyon száraz, strukturális elemzéshez „méltoán” épp csak ugródeszkának tekinti a kiváltó drámai okot, ellebeg a jó barát halála fölött. De valódi megértés csak az olyan megértés lehet, amelyik a drámai maghoz visz közelebb.

*

Látszatra mégis messzebből, és még „szárazabban” kezdem. A logoszt Tábor Béla így írja le: „a teljesség igénye mint kérdések forrása”. A mítoszt e meghatározás fényében pedig így: „a teljesség igénye mint *válaszok* forrása”. És „a kérdés: fellazított válasz”. A logosz a mítoszból nő ki, ahogy a növény a talajból, annak tápláló energiáit magába szíva. A mítoszból nő ki, táplálkozik belőle, de fel is lazítja, sőt áttöri határait, hogy szabadon növekedhessen – felfelé.

A halál – és elsősorban szeretteink halála – olyan „mítoszomlás”¹, amely a kérdéseket is elnémitja. Béla minden idegszálával, bejegyzésének minden

szavával ezt a szuggesziót törekszik áttörni. Mert kevés nagyobb mítosz-omlás volt életében, mint Szabó Lajos halála. Aznap, amikor megtudja, ezt jegyzi föl: „*A világ gyökere a felére zsugorodott bennem*”. Ami azt sugallja, hogy nem is csak a mítosz omlott össze, hanem annak gyökere

14 sérült meg, az, amiből a logosz is, a mítosz is növekszik.

A „miért fáj?” kérdése és az, ahogyan Béla fent idézett jegyzeteiben megjelenik, valami döntőt, nagyon személyeset mond el arról, hogy mit is jelent a logosz mint kérdező egy, a gyökerekig hatóan fájó kérdésnél; hogy mit jelent ebben a helyzetben „gondolkodás és szenvedés szövetsége”. (Választ olvashatunk ki majd arra a kérdésre is, ami egy Tábor Béla-szemináriumon merült föl²: „mit nyer a szövetségen a szenvedő?” A szenvedő végső soron mi magunk vagyunk – ahogy a gondolkodó is.)

A „miért fáj?” kérdését Béla nem úgy folytatja, hogy „Lajos *halála*”. Hogy miért, arra talán válasz, amit akkor jegyzett föl, amikor megtudta a halálhírt: „*Lajos meghalt: nehezen írom le és még nehezebben mondom ki a szót, mert félek, hogy valami végleges és végzetes pontatlanságot követek el vele. Ezt a félelmet le kell győznöm, hogy visszaadhassam a szónak igazi jelentését: hogy megkereshessem félelemből szőtt felszínének sűrű leple mögött.*”

*

Megpróbálom megérteni azt, ami itt történik. Tehát nem szételemezni, hanem ellenkezőleg, ahhoz a centrális ponthoz közel jutni, ahol a mondatok „az érzékenységből kikristályosodnak”. (Szabó Lajos: „A jelet, képet, hasonlatot, arányt, funkciót csak akkor tudom használni [„értékén” használni, SL], ha a szubjektív, közvetlen tapasztalásból, az érzékenységből való kikristályosodásuk pillanatában tudom őket megragadni.”³) Az ilyen megértéshez saját érzékenységünkhöz kell egy érzékeny gócpontján hozzáférni (az önmagára hivatkozó kifejezés itt a lényeghez tartozik). Amihez maga a kimondott szó sajnos már csak leírt formája segít.

Ha meghal valaki, akit nagyon szeretünk, nehezen mondjuk ki, hogy meghalt. Spontán félelemből, hogy ha kimondjuk, akkor érezzük át igazán az elviselhetetlen súlyát; a fájdalom gócpontjához hozzáférni is fájdalom. Másrészt a félelemből fakadó tiltakozásból, hogy ezzel véglegesítünk valamit, amit pedig nem akarunk. A saját tehetetlenségünktől félünk. Tehetetlenségünktől mindazzal szemben, amit egy ilyen mondat jelentene. Egyszerre jelenítené meg a *végtelen* fontosságát annak, akit szeretünk, ennek az egész valóságérzékelésünket átható fontosságát, és a *végtelen* veszteséget; Béla „a világ gyökerének” felére zsugorodásáról beszél! A halálban benne van ez a végtelen hangsúly. (Rosenzweig emeli ki, amit a Talmud „bölcsei” mondanak a teremtés hetedik napjának „nagyon jó”-járól: „nagyon: ez a halál”). Amikor Béla a halál szó súlyának „félelemből

szótt felszínéről” beszél, ebbe nyilván beleérti ezt a spontán félelmet és tiltakozást is. De minden energiáját ennek a tehetetlenségnek a hipnózisával szemben mozgósítva azt is mondja, hogy ez a félelem és tiltakozás csak a felszín, ami éppen ahhoz nem enged hozzáférni, ami ebből a végtelen hangsúlyból sugározna, azt veszi körül félelemmel és tiltakozással. „Félek, hogy valami végleges és végzetes pontatlanságot követek el vele”. És ha ebben mégis benne rejlene a tiltakozás, hogy nem akarom véglegessé tenni azzal, hogy kimondom, a folytatás más irányt vesz: úgy kell kimondani, hogy ezzel visszaadjam a szónak igazi jelentését – igazi súlyát.

A „halál” emberlétünk talán legnehezebben fellazítható szava. Arany János „Nagyon fáj! nem megy!”-ére hivatkozva mondja Füst Milán, hogy amíg egy nagy fájdalom közvetlenül hat, addig nem lehet belőle verset írni. (Ugyanez a nagy öröme is igaz.) Éppen a „nagyon” állna a kifejezés útjában?⁴ Amit a teremtés *egészének* szemlélete tud áttörni? Mintha valahova ide jutnánk majd el! De egyelőre térjünk vissza Füst Milánhoz és a „nagyon fáj!”-hoz. Ha olyan valaki hal meg, akit nagyon szeretünk, az kielezett fájdalom és félelem. És fokozottan az, ha ezzel a valakivel való találkozás létünket legmélyebb gyökeréig átható találkozás volt. A halál mindenképp emberlétünk legnehezebben fellazítható válasza. Nincs személytelen halál, márpedig azt, aki meghalt, már nem tudjuk kérdezni. Hacsak nem vonatkozik erre a helyzetre is az, amit Tábor Béla a bűn fellazításával kapcsolatban ír: meg kell találnunk „az egyetlen lehetetlen kérdést”.⁵ Próbáljuk talán így: Milyen folytatása lehet annak a Bélát saját elbeszélése szerint ébresztő, éltető találkozásnak, barátságának és harcos munkaközösségnek, amely éltető és tápláló közege volt mindaddig, amelyből mint forrásból mindig meríteni tudott? De érezzük, hogy ezzel még csak körülírtuk a helyzetet, az igazi nehézséget szinte nem is érintettük. Egyedül folytatni valamit, aminek lényege, hogy kétszemélyes, tehát egyedül folytathatatlan? Egyedül folytathatatlan, de ha nem folytatná, vagy akár csak nem maximális intenzitással folytatná, ezzel már megtagadná. Hűtlenség volna Szabó Lajoshoz és hűtlenség volna a közösen vállalt szellemi harchoz, de hűtlenség volna önmagához is, ha nem folytatná azt, aminek Szabó Lajos folyton növekedésben, a növekedés csodájában élő lény volt a tápláló ereje, alapja és motorja.⁶ Kierkegaard szerint a szókratészi és krisztusi ébresztés között az a lényegi különbség, hogy Szókratész a másikban szunnyadó igazságot hozta felszínre, s ha a másik megtalálta magában az igazságot, Szókratész szerepe jelentéktelenné válik, míg Krisztusnál az igazságra ébredés aktusában az igazsággal való *személyes találkozás* a döntő. Az előbbinek

már az is ellentmondani látszik, hogy Platón a saját ébredését egyértelműen a Szókratésszal való találkozáshoz köti. De a kierkegaard-i szembeállítás valódi csapdája az, hogy az igazság születése pillanatának két megkülönböztethető, de egymás nélkül nem létező mozzanatát állítja

16 szembe egymással. Ha egy barátságban egész szenvedélyemmel, minden idegszállal benne élek, akkor ez a barátság hozzátartozik igazság-világomhoz, és barátom halálával egész igazság-világom sötétül el, mert meleget és fényt adó Napja fogyatkozik meg.

Tábor Béla reméli, hogy ez a napfogyatkozás nem végleges, és azt is megnevezi, ami eltakarja a Napot: *„Fájdalom és félelem keveredik bennem.⁷ A félelmet le kell küzdenem, vagyis fel kell ismernem benne egy döntő határhelyzetből születő döntő feladattal szemben tornyosuló belső ellenállásomat; a fájdalmat pedig be kell olvasztanom értelmi, érzelmi és akarati világomba. Csak menekülni nem szabad egyik elől sem. A menekülőnek nincs nyelvük, csak lábuk van.”* Tehát a Napot eltakaró sötétség elosztatásának első lépése: fájdalom és félelem szétválasztása! Ez pneumatológiaiilag döntő pont. És itt kezdődik a válasz arra, hogy mit nyer a szenvedő a gondolkodás és szenvedés szövetségéből.

A fájdalom és félelem szétválasztása pneumatológiai „kezdőlépés”: ez Béla nyelvi hangsúlya a Szabó Lajossal közös nyelvi „platformon” belül. „Értelmi, érzelmi és akarati világ” – ez viszont utalás Szabó Lajos prizmatikájára, értelem, érzelem és akarat prizmatikus egységére (még ha nem is képezhető le minden további nélkül Szabó Lajos eredeti hármasságára, logikum, esztétikum és etikum prizmatikus egységére).

Miért kell a fájdalmat és a félelmet szétválasztani? Mert egybefonódásuk fogóságba ejti, mintegy igazolja a félelmet – aminek ellensúlyozására számtalan módszerünk van a sokba szétszórt-szétszóró hedonizmusba meneküléstől a múltba, vagy épp a múltat is, jelent is megtagadó aszketizmusba menekülésig. És „a menekülőnek nincs nyelvük, csak lábuk van”. Fájdalom (kín) és félelem egybefonódása egymást „igazolva” teszik egymást megszólíthatatlanná. *„Kín az, amivel nincs közös nyelvünk”*, mondja Tábor Béla, és amíg egybefonódnak, a félelemmel sem találunk közös nyelvet. A kifejezés megreked a kitörő vagy épp elnémító indulatok nyelvvalatti szintjén. Az, ahogyan Béla elválasztja egymástól a fájdalmat és a félelmet, önmegszólító és önfel szabadító aktus. Kimondása másra, rám is szabadságot sugároz. Mintegy magasabb hatványon mozgósítva azt, amire *A törvény kapujában* c. Kafka-írás ráébresztette, Béla most kimondja, hogyan *kell* a félelmet leküzdenie, mit *kell* benne felismernie: belső ellenállásait kell felismernie a félelem mögött.⁸ – A „kell” jelzi a helyzet görcsös szorítását. Még meg *kell* találnom, fel *kell* szabadítanom magamban azt, akinek „a döntő határhelyzetből születő döntő feladattal”

szembeni belső ellenállások felismerése, és maga a feladat is több, mint „kell”. *Lételem*. Ezekkel a mondatokkal Tábor Béla azt az instanciát szólítja meg magában, aki lételemmé teheti.

Hogy valóban lételem lehessen, nem elég a fájdalom és félelem *szétválasztása*, emlékezteti magát Béla: a fájdalmat be is kell olvasztania az értelmi-érzelmi-akarati világa (a valóságra való hármasszerű érzékenysége) áramlásába. Mert fájdalom és félelem egybefonódása „összeszerándulás”, „görcs”, ahogy a sztoa is mondja, az áramlás megrekedése, ahogy Béla mondja, szétválasztásuk még csak utat nyit az áramláshoz.

A szétválasztás önmagában a félelmet sem oldja. Sokféleképpen kísérletezhetünk ezt a szétválasztott, megtisztított félelmet szellemmé hiposztazálni, de ez csak *felismerhetetlenné* teszi a mélyében rejlő valódi tremendumot. Tábor Béla ellenkezőleg, a félelem mögött a belső *ellenállásait* érzékeli egy nagy feladattal szemben, és ezek *felismerését* tűzi ki célul. Nehogy a belső ellenállás kivetítve kapuórré és belépést tiltó törvénné váljon. „Döntő határhelyzetből születő döntő feladatról” van szó: megtalálni a Szabó Lajos halálával megszakadt sűrű érzelmi-gondolati tartalmat hordozó szellemi barátság lehetetlennek látszó kontinuitásának új formáját. Lehet, hogy önkéntelenül jön Béla tollára itt, barátja *halálánál* a *születő* feladat – ő ezt a maga végtelenül finom és pontos szóérzékenységével alighanem hamarabb észrevette nálam –, s talán ebből születik az elhatározása, hogy „*a valóság őstörténetét*” feltáró kutatásai elé „Előszó helyett: Szabó Lajosról” címmel írjon bevezetőt.⁹ És végül is utolsó *befejezett* nagy műve épp ez a *bevezetés* lett.

Az „Őstörténet” egyik fejezete idézi, amit Szabó Lajos a „szellem” szó *széttaposottságáról* mond.¹⁰ Az alapszavaink széttaposottsága elleni harc együttműködésük közös alapjához tartozott, és most e közös harc folytatása a tét. Ennek jegyében állnak Béla itt szereplő jegyzetei is. A nap utolsó bejegyzése a harc határait is tágítja: „*Most, hogy bekövetkezett az Lajosnál, amire – talán sorsszerű tehetetlenségből, vagy kozmikus lustaságból – még nem sikerült jobb szót találnunk, mint az, hogy 'halál'.*”¹¹

*

„*A félelmet le kell küzdenem, vagyis fel kell ismernem benne egy döntő határhelyzetből születő döntő feladattal szemben tornyosuló belső ellenállásmat; a fájdalmat pedig be kell olvasztanom értelmi, érzelmi és akarati világomba.*” A háromszoros „kell” jelzi, hogy a fájdalom és félelem szétválasztása még nem a teremtő szó. A fájdalom hullámai nyilván újra meg

újra, hol nagyobb, hol kisebb erővel feltörnek, de Béla nem naplót ír. Amikor viszont felülkerekedik a feltörő fájdalomhullámokon, rákérdez azok okára, *fellazítja* a közvetlenül feltoluló kérdést, megkísérli szellemi kozmoszának legforróbb szavaival, „a kozmikus lustasággal” szemben

18 nyelvi ereje teljét latba vetve, leírni azt, ami fáj: „*hogy Lajossal nem tudok már ugyanabban a létszférában találkozni, mint eddig?*”

Innentől kezdve kettős ellenállással, kettős kísértéssel kell megküzdenie. Találkozás, létszféra azaz dimenzió: Tábor Béla létének, létszemléletének legforróbb szavai közé tartoznak. A *találkozásról* a Szabó Lajosról írt tanulmányában ezt írja: „*Érzékenységünk azonban csak találkozáson gyűlhat fel; és az igazi, jelentős találkozás maga is találkozásból születik. Találkozásból született találkozások szövik a közösségeket; ezeknek a találkozásoknak a szintje határozza meg a közösség szintjét, s vele együtt a közösség történelmének szintjét is.*” Az ő – nem a közvetlenül látható, hanem a hosszú távú és nagybetűs – Történelmet alakítani hivatott közösségük folytathatósága a tét. A *dimenzió* középponti szerepet játszik például a csoda leírásánál: „*csoda az, amihez egy dimenzióval meg kell nőnünk, hogy mérni tudjuk*”. (Ez a megfogalmazás is a Szabó Lajossal közös alapállást tükrözi. A csodát nem csodátlanítva, nagyságrendjét és átütő erejét nem csorbítva, mégis a mai tudományos nyelvünk alapszavaival – dimenzió, mérés, növekedés – írja le. A leírást csak az érti meg, akiben magában is ilyen dimenziónövekedés tapasztalatát hívja elő vagy idézi föl, amihez tehát mérni tudja a leírást.) És talán nem szeméremcsértő vakmerőség így megjeleníteni a fájdalom és félelem szétválasztásának impulzusát: „nehogy ez a halál, legközelebbi barátomé, akinek elvesztésével 'a világ gyökere felére zsugorodott bennem', nehogy elvesztésének fájdalma eltakarja a felszólítást a növekedésre – napfogyatkozás! –, ami nélkül nem érthetem meg, ami történt?” Nehogy eltakarja azt, amire az ő lényé folytonosan felszólított. A „döntő határhelyzetből születő döntő feladat” éppen a folytonosság megteremtése ebben a kínzóan fájdalmas új szituációban. A legforróbb tapasztalatait egybegyűjtő, és sugárzó alapszavait mozgósítja tehát ahhoz, hogy fel tudja tenni a „miért fáj?” kérdését.

Innen az egyik kísértés. A nagy szavak, a legforróbb szavak mozgósítása alkalmas arra, hogy *súlytalanítsa*, eltakarja a fájdalomnak, és vele a fájdalom okának igazi nagyságrendjét (ezért szoktunk később betegséggel fizetni). És a szavak maguk is súlytalanodnak, ha ilyen – akár a szó mindkét értelmében akaratlanul – súlytalanító kérdésben „vesznek részt”. Ebből lesz a teológiai, egzisztenciális, stb. bombasztikum, ellenpontként a pozitivistá-fenomenológiai dedramatizálás, és ezek sokféle keveréke.

Erről az oldalról nézve a tét az, hogy a válasz fellazításával ne súlytalanítsa azt, amit a barátja halálán érzett fájdalom, és amit maga a halál jelent.

Ne súlytalanítsa alapszavait, értékükön, az ellenállások teljével szembe-
sítve tudja erejüket latba vetni. Ellenkező esetben maga is hozzájárul
alapszavaink súlytalanításához. De közös munkájuk épp az ez elleni harc
jegyében indult. Közös könyvük, amellyel a nyilvánosság elé lép-
tek, a nyelv, közelebbről alapszavaink súlytalanodásában a kor 19
szellemi válságának döntő pontját látja.¹²

Visszaértünk ehhez, az őket kezdettől (a szó legszorosabb értelmében, nem-
csak a történetileg vett kezdettől) összekötő ponthoz: az alapszavaink
súlytalanodása és széttaposottsága elleni küzdelemhez. Nem véletlen,
hanem nyelvi spontaneitás, hogy az első mondat, amit a halálhírt
megtudva leír, egyben e közös küzdelmet és a belőle kikristályo-
sodott alapállást is jellemzi: „visszaadni a szónak igazi jelentését”.
*Ez a közös alapállás, az alapszavaink súlytalanodása elleni harc
hatja át az egész jegyzetsort.* A „meghalt” szó esetében is: megke-
resni a szó igazi jelentését a „félelemből szótt felszínének sűrű
leple mögött.” Vagy a pontosabb szót? Innen az ellenállások fel-
kutatásának belső – nyelvi-személyes – parancsa. Egyszerre koz-
mikus-történelmi (sőt, Történelmi) feladat, és a legszemélyesebb
feladat. A barátságuk alapjához való hűség személyes motívuma
és a nyelvi tisztaság és erő igénye itt, ahol a(z egyik) legnehezebb
feladattal kell megbirkóznia, áthatja egymást.

Hogy a „miért fáj?” kérdése filozófiai kérdés-e, innen – a „nem súly-
talanítani, ellenkezőleg visszaadni igazi jelentését” felől – nézve
inkább gyanakvást fejezhetne ki abban az értelemben, ahogyan
Kierkegaard, Rosenzweig a filozófiát felfogja: eltekint az egyéni
létdrámától. *Túl filozófiai kérdés,* mondhatnánk.

De itt a másik, ellenkező előjelű kísértésbe ütközünk. A „*filozófiai kér-
dés-e a „miért fáj”?*” kérdése jelentheti azt is, hogy a „miért fáj?” –
amit Béla kiemel a kérdés egészéből, vagyis még mindig a kérdést *megha-
tározó* kifejezésnek tekint – még *nem eléggé* filozófiai kérdés, még mindig
túl közel van az Arany János-i, József Attila-i „nagyon fáj!” felkiáltáshoz,
ezért könnyen össze is mosódhat vele. Vagyis csak látszatra nő túl a pusztá
expresszió. Nem valódi kérdés, csak indulati kifejezés. Ebben az esetben
még mindig a nyelvet gátló traumát hordozná.

Alkmaion szerint az emberek azért halnak meg, mert nem tudják a kezdetet
a véghez kapcsolni.¹³ (Nem véletlen, hogy a görög gondolkodó sem *ha-
lálról* beszél, hanem *végről*, és a kevésbé direkt „telosz” szót használja,
ami véget, de végcél, beteljesülést is jelent.) A probléma akkor így is fo-
galmazható: Tábor Béla azért *lazítja föl* a halálra vonatkozó kérdést, azért
írja körül a halált a számára legforróbb szavakkal, hogy megkísérelje
legközelebbi, legszeretettebb barátja halálát „a kezdethez kötni”,

az „(eléggé) filozófiai-e” pedig azt a kérdést rejti: nem túl erős-e még mindig a kérdésben a fájdalom, a trauma, hogy eltérítse irányától?

De Tábor Béla nem engedi magát eltéríteni. A fájdalom és a halál *súlytalanítását* úgy kerüli el, hogy megfordítja a helyzetet, magára a kérdésre

20 viszi át a súlyt, és egyáltalán: *minden* gondolkodói aktusra. A súlyt a középpontba helyezi – csak onnan oldható a traumatizáltság, vagy legalább a tőle való hipnotizáltság. És hogyan teszi? A szó erejével¹⁴: „*Nem filozófiai, nem szellemi, nem eredeti, nem kezdet-érintettség kérdése, ami nem ebből a kérdésből táplálkozik!*” Mit jelent a „kezdet-érintettség”? A szenvedésnek azt a buddhai leírását, amelyet Béla többször is idéz – „szerven = elválasztva lenni attól, amit/akit szeretünk, összezárva lenni azzal, amit/akit nem szeretünk” –, ennek a szónak, és az egész mondatnak a hatására, tehát a halálfélelemre is gondolva, így fogalmaztam át magamnak: „szerven = elválasztva lenni a kezdet vonzaskörétől, és összezárva lenni a vég vonzás(?)körével.” Vagy: „elválasztva lenni a kezdetből sugárzó megszólító erőttől és összezárva lenni a halál megnémító erejével.” A kezdet vonzasköre az, ahol minden átok megtörik, a szó szabadon szárnyal. Onnan kiteszítva lenni = elátkozva lenni. De Alkmaion megfogalmazása radikálisabb perspektívát nyit meg.

„*Nem filozófiai – nem szellemi, nem eredeti, nem kezdet-érintettség – az a kérdés, ami nem ebből táplálkozik*”: mintha a fájdalom megmaradásának elve is benne rejlene ebben a mondatban. De implicite az is benne van, amit Alkmaion mond¹⁵, hiszen a „filozófiáit” mintegy felülírják az „eredeti”, a „kezdet-érintettség” jelzők. Béla egy pillanatra sem mondott le róla, hogy a *véget*, a halált a *kezdethez* köthesse. Nem azt mondja, hogy folyton a „miért fáj?” kérdéssel kell foglalkoznunk, de olyan kérdésekkel, amelyek ilyen kérdésből indultak újtukra, és útközben sem felejtik el sem azt, amiből indultak, sem azt, ahova tartanak. Az út: a mindig mélyebb belső ellenállás felkutatása.

Ez a gondolkodói magatartás, ez a nyelvi és személyes lélekjelenlét az egész gondolkodásmódjára jellemző. Kérdezni, fellazítani, de úgy, hogy ne csökkentse a drámaiságot, ne oldja fel az időben, ne teregesse szét. (Bubert is azzal kritizálja, hogy rétestészta-szerűen szétteríti – s ezzel elvékonyítja – legértékesebb mondandóit.) Mindig közvetlenül centrálisabb kérdést indukáló feszültségre „képezni le” a kérdést – ez a nyelvi gondolkodás ereje (pl. az analitikus matematikaival szemben?).

Valóban a fájdalom megmaradásának elvéről van itt szó? Ahogy „*a megváltás pillanatáig a Sátánnak mindig igaza van az emberrel szemben*”¹⁶, úgy igaz ez a fájdalomra is: a fájdalom csak a megváltás pillanatában szűnik meg. És odáig is csak úgy érhetünk el, ha nem szűnően erőfeszítést teszünk az aktuális fájdalmat a „miért fáj?” kérdéséből kiindulva, a kezdet vonzasköréből, a vonzaskörében mind mélyebbre hatolva feloldani.

- ¹ A mítoszomlásról, szerepéről a filozófia, ill. az avantgárd művészet születésében, lásd Tábor Béla, *A modern művészet és a szimbólum válsága*, Műhely, 2022/3, 10-18.o.
- ² A *Gondolkodás és szenvedés szövetsége* című, jelen számban megjelenő Tábor Béla szöveg kapcsán.
- ³ Szabó Lajos, *Szemináriumi előadások I.* Typotex, 1997, 185.o.
- ⁴ Az igazi végtelen magában foglalja a végtelen hatványozhatóságot, ez a „nagyon” lezárja.
- ⁵ Tábor Béla, *Szabó Lajosról*, in uő, *Személyiség és Logosz*, Balassi, 2003, 38.o.
- ⁶ „Szabó Lajos szellemi pályafutásának, egyéniségének és karakterének talán legjellemzőbb vonása, hogy a növekedés csodájának ebben az önmaga köré tág teret sugárzó mámorában élt.” *Id.h.*
- ⁷ A mondatban minden bizonnyal ott lüktet felesége, Mándy Stefánia *A fájdalom, a félelem* c. verse (első sorai: „A fájdalom /a félelem /két őselem /lakmározik /a lelken /a testeden”).
- ⁸ „A kapuőr az 'ellenállás', amely éppen a felejtésekből, önmegtévesztésekből akumulálódik.” Tábor Béla, *Feljegyzések Kafkáról*, Új Forrás, 2020/10. 33.o.
- ⁹ „Őstörténet: amit a mítosz úgy kérdez: mi volt kezdetben, azt az őstörténet a logosz nyelvén kérdezi: mi van kezdetben? Őstörténet: a múlt-történet helyett jelen-történet.” Tábor Béla, *Az eredeti felejtés és a szó primátusa*, Új Forrás, 2019/10, 21.o. Az őstörténetről részletesebben ugyanitt.
- ¹⁰ Szabó Lajos, *id.mű*, 138. o.
- ¹¹ Nyelv és sors, nyelv és kozmosz összefüggése, a szó sorsot és kozmoszt alakító ereje, mint a gnózisban!
- ¹² *Vádirat a szellem ellen*, Pannon Pantheon, 1991. 14skk. Tábor Béla később ezt fogalmazza át „a szimbólum válságává” és teszi munkássága középpontjába. „Mi a munkám tápláló centruma? A szimbólum válságának problémája. Mindent a szimbólum (és szimbólumok) válságának kérdésével összekötni!”
- ¹³ G.S. Kirk et al: *A preszókratikus filozófusok*, Atlantisz, 1998, 495.
- ¹⁴ Freudnál is erről van szó: „Freud azt állítja, hogy pszichológiájának centruma a libidóelmélet, terápiái célzattal. De a terápiát a szabadasszociáció módszerére építette, vagyis: a szó gyógyító erejére. Tehát végső fokon nem libidóelméletet, hanem szóelméletet tett a centrumba.” Tábor Béla, kézirat.
- ¹⁵ Kirkék szerint Alkmaion arra gondol, hogy a csillagok körpályája körbeér, a véget a kezdethez köti, ezért a csillagok halhatatlanok, az ember erre nem képes (megöregszik, stb.), tehát meg kell halnia az újjászületéshez. *Id.h.*
- ¹⁶ Tábor Béla, *Az ébresztésről*, in uő, *Személyiség és Logosz*, 90-94.

A könyv címe *Tény és titok*. De a könyvben nem tényekről és titkokról van szó. A cím ezen életművel szemben álló ellenfelek kegyes ajándéka.

A tény a pozitivista filozófia bálványozottja. Ugyanakkor nem boldogul csodának beillő, de tényként tálalt kiindulópontok nélkül. A klerikális, az ideológiai csoportokba szerveződő világa a különféle népnevelőknek szintén nem boldogul tényként tálalt csodák nélkül. Velük szemben az a kritikai módszerünk, mondja a filozófus Szabó, hogy megállapítjuk, hány levegőbe lógó csodára, égből pottyant tényre van szükségük.

22 Kotányi Attila¹

KOMMENTÁROK SZABÓ LAJOS TÉNY ÉS TITOK CÍMŰ KÖNYVÉNEK BEMUTATÓJA ALKALMÁBÓL

***

Az általam írott előszó címe: *Szabó Lajos vagy a tanult tökéletlenség*.

21 évig inaskodtam nála. Ma is karizmatikus, rang nélküli embernek tartom, hogy elég kínaiul fejezzem ki magam. Hadd mondjam el azt az anekdotát, amiért Szabót így próbáltam jellemezni.

Az Ottlik-féle *Iskola a határon* katonaiskola növendékei voltunk Kiss Jenő barátommal együtt, 10 éves korunk óta. Zsávolyruhában éltünk kaszárnyaéletet.

Kiss Jenő egy békés, vallásos protestáns család egyik fia volt. Mintha egy filmből, egy westernből léptek volna ki, mintha egy pionír család lettek volna a préri szélén. A jó humorú papa teológiai tanár volt. Emmi néni a szelíd gondoskodás maga. Egy városban, Sopronban laktunk, ha szabadság volt, együtt játszottunk az ő kertjükben, 10–13 évesen.

Az osztályban kissrác korunkban gyakori volt a bunyózás. Kiss Jenő lefogta azt, aki ütlegelte. De nem ütött vissza. Ha aztán szidalmazásra került sor, akkor se mondott vadakat, mint a többiek. Csak ennyit mondott, de azt megvetéssel: „a tökéletlen!”

Ez az emlékem megmaradt bennem hat évtizeden át. Szabót pedig az éppen leírt Kiss Jenőhöz hasonló jó barátomnak tartottam. Nem kritizált szurkálással.

De az anekdota csak arra a szóra szolgált emlékeztetőül, hogy „tökéletlen”. Az angol leckéből mindenki ismeri: „Nobody is perfect”. Ez a tanulatlan

tökéletlenség. Nem erről van szó. Továbbá arra emlékeztet, hogy barátom először is felemelte a saját nívójára azt, akit megszidott. Mert hát elképzelhető, hogy valaki, aki nem tud a tökéletesről, Istenről, Adonájról, aki nem vallásos környezetben nőtt fel, hogy egy ilyen ember azt találná igazi szidalomnak: tökéletlen!?

23

Aki így tud szidni, az szembesíti saját magával azt, aki őt ütlegeti, azzal a saját magával, aki még nem hagyta el magát, amikor azonban éppen elhagyja magát, kettéhasad, és most már a tökéletlen az, akit ő magának tart, akihez tartja magát. Mert elhagyta magát, azt, aki a tetteit vezérlő öntudatában nem hasadt még ketté.

A még örvényes egységnek, az eredetinek és az osztódásnak a visszakeresése jellemző volt Szabó Lajosra, az alexandriai Philón barátjára. Ez az ő vára, ez az ő erőssége. Az a tökéletesség is, amiről a tökéletlen beszél, az meghasonulás terméke. Elsajátított, konstruált, betanult valami. Egy pusztá ellentét.

Keress vissza azt a pontot, ahol szétvált benned tökéletes és tökéletlen természeted! – ezzel a kihívásával Szabónak sikerült pár ellenséget is szereznie, életre is, halálra is. Annak a pontnak a visszakeresése, ahol a tökéletestől lehasad az, aki nem az, az erről való híradás jelenti azt is, hogy ki az ember, kik vagyunk mi. Mert a tökéletlennel nem azonosítjuk magunkat hosszú beletanulás, azonosuló procedúra nélkül.

Az előszó azért fut ki erre a pontra, mert az őshagyományból örökölt *atman-tan* vagy *taó-tan* kiemelése nélkül Szabó krisztológiáját és filozófiáját nem lehet megérteni. Kiemelni a tökéletesről szóló atmantant, az ő előadásán belül nagyobb hangsúlyt adni? De hiszen a vallásos közéletben olvashatatlaná idegenedett szimbólumokban, mint a kereszt és a keresztalál, az atman-tan agyon van hangsúlyozva. Az elbutulást döngölik vele azok, akiknek hatalmában áll. (Itt most nemcsak a korona ferde keresztjéről van szó és arról, hogy az hová kerül.)

Az atman-tan kiemelése pedig napjaink kommentátorainak a feladata lesz. Mert a világ spirituális helyzete az erre a pontra való visszaemlékezés körül fordul. Lassan és méltósággal fordul egy nagy hajó – ez volt Szabó hasonlata. Negyven-ötven év elteltével azt kell mondani, hogy ezt aztán jó fényben, jó révületben látta! Hogy fordul...

***

A könyv előszavában szóvá tettem néhány fenntartást a kötettel szemben. De ha a nyájas olvasóban az a meggyőződés fog támadni, hogy az előszó írója az önkritika fegyverével nem tudott vagy nem akart mást kezdeni, mint játszani vele – ez az olvasó pontosan látja a helyzetet.

Nem a felelősség alól akarok kibújni, hiszen ez lehetetlen, vállalt szerepemnél fogva. De ha az önkritika rozsdás fegyverét arra is használtam volna, amire az való, akkor a kötet, ez a kötet nem jöhetett volna létre.

24 A kötet szemináriumi részében sincsen semmi, amit Lajos nem mondott volna. De azt az érthető kontextust, amit még mondott vagy valahogy kifejezésre juttatott, nem sikerült feljegyeznünk. Meg kellett volna próbálni ezt a hiányt saját kommentárunkkal kipótolni úgy, ahogyan ma értjük. Mert így, ahogyan közöltük, talán nem is alkalmas közlésre, mert félreérthető. Ha egyáltalán érthető, a töredékesség miatt.

***

A könyv végén található szemináriumi előadások második fele most jelenik meg először. Ezeket Szabó 1948 és 1950 között tartotta.

A legutolsó fejezet Kunszt György jegyzeteiből áll, aki annak idején egy merész dologra vállalkozott. Egy tanulmány megírására, amely a matematikai módszer vagy szemlélet határát nem ott látja, ahol Kant és a máig tartó filozófia. Ez a merész gondolat Pitagorasztól kezdődően Szabó Lajosig inspirálta a kutatókat és iskolákat. Szabó a nyelvnek és a gondolkodásnak olyan kultuszát művelte, amely nem csinált eszközt a nyelvből, mint a kommunikáció eszközére leszűkítő mai iskolái a *linguistic turn*nek. Mert a matematikai jelbeszéd fényében, ebben a révületben olyan olvasat adódik életről és világról, amely minden további beszéd és olvasat modellje kell legyen.

A nyelv mint forrás, a nyelv és annak sajátos fénye, révülete, mérgei a közvetlen tapasztalásnak a földből feltörő élő vize. Szabó egész életében, halála órájáig ezen a csonton rágódott, mint ezt Johann Georg Hamann saját magára mondta.

Szabó számára az egész tudományt esetleg inspirálni képes új nyelvfelfogás volt annak idején a legfontosabb. Zalai Béla matematikus örökösének is tekintette magát, aki Ady és Lukács barátja volt. A közvetlen tapasztalás rendszerezése választ olvas ki számunkra az adott nyelvből. Olyanformán, mint ahogy a kvantumfizikus Dirac egyenleteiből mind a mai napig új részecskéket fedeznek fel. Szabó számára az volt a tét, hogy a tudományból, a *science*-ből azok a kérdések se rekedjenek ki, amelyek az utóbbi századokban a filozófia, a teológia és a művészet körében voltak és vannak értelmes kérdésként elismerve.

Egy ilyen tudományos paradigmaváltást felvázoló tanulmány előpéldáját, egy átfogó tudás előpéldáját Szabó a sámánizmus földet átfogó világában fedezte fel. A primitíveknek nevezett kultúrák mindenre kiterjedő hasonlataiban, a hasonlatok, a rítusok ünnepet és hétköznapot átfogó szakralitásában, hálózatában, befelé tükröző csillámjában. A gnosztikus krisztológiát is ez

a kozmogóniai mámor jellemzi táncaiban, himnusaiban, minden megosztó közösségeiben. De azért Szabó jól lehűtött extatikus volt. Ő aztán instrukciókat adott, gondolatokat és gondolatsorokat e tanulmány megírásához a szóban forgó tudományos paradigmaváltásról. Itt-ott már szilárd fogalmazásra is jutott, túl az utópián.

25

Kunszt György pedig a szakmatematika és a matematikafilozófia akkori témáiban tájékozódott, sok munkával.

A tervezett tanulmány tiszta haszna az itt leközlött nekifutásokból áll. Nekem pedig most arra is példa, hogy vajon mit tud kezdeni egy ilyen fejezettel az olvasó, kommentárok és jegyzetek nélkül? A könyv előszavában gyakorolt önkritika itt talán túl nyelje.

***

Befejezésül szerettem volna a magyarul is olvasható világhírű és nekem sokatmondó Castañeda-könyvekből, az ízesen elmondott sámánizmusból valamit idézni, amiből kiderül, hogy nincs itt semmi hókuszpókusz, irracionális bolondéria.

Ehelyett azonban inkább válaszolni akarok arra a nyitott kérdésre, hogy van-e a mai tudománynak mégis olyan megtálosodottan tisztánlátó része, amely „sámánista látás”, amelyre jobban illik talán a magyar szó: „meglátás”. Van-e olyasmi, ami már beleillik a „második tapasztalásba”, ahogy a jaki indián sámán kifejezi magát.

A példa a matematikai csillagászatból származik. Heidegger szerint is ide, az egzakt természettudományba menekült az az európai szellem, amely nem sekélyesedett el, vagyis elkötelező erő van benne. Tőlünk 1500 fényévnyi távolságra van egy csillagkép, aminek „Vela” a neve, ami vitorlát jelent. Ebben észleltek egy pulzáló fényű csillagot, egy pulzárt. Ebben olyan anyagsűrűséget állapítottak meg, hogy egy cm^3 százmilliárd kg-ot nyom.

Az én számíthatásom szerint ez talán 2000 vagy 4000 mozdony súlya. Egy cm^3 nyom ennyit. Most tudtam csak meg, hogy Szabót még életében elérte ez a hír, és környezetének próbálta elmagyarázni, hogy miért tartja ezt fontosnak.

Én úgy látom, hogy a méréseknek itt csak porszem-jelentőségük van, a kvantumfizikai képletekhez képest. A matematikai jelbeszédnek nyelvén olvasható képletek varázslatos kristályt alkotnak, vagy gömböt, amely látóvá teszi azt, aki benne olvasni tud. Aki ebben olvasni tud, annak tér és idő eltűnő dolog lesz, az óriási súly pedig olyan hétköznapi tudnivaló, mint egy kosárnyi krumpli súlya a piacon.

Ilyenformán írja le ezt a mai csillagászati meglátást, ezt a megtálozódott látást a fizikus is, a mítosz is, sőt, még a gyerekeknek szóló mítosz, a mese is.

26

***

Felsorolom a szerzők nevét, akik az atman-tan körüli filozófiai és teológiai kutatásban Szabó Lajos 1967-ben bekövetkezett halála után vettek részt: Needleman, Nishitani, Abe, Albrecht, Benz, Berlinger, Welte, Waldenfels, Dumoulin, Lasalle, Gardet, Hisamatsu, Kadowaki S.J. (!!), Suzuki D. és Suzuki H., Yamaguchi.

¹ Kotányi Attila (1924–2003) filozófus, építész. Hamvas Béla, majd Szabó Lajos tanítványa volt. 1956-ot követően Brüsszelbe ment, ahol a Szituacionista Internacionálé (Situationist International) és az Egyetemes Várostervezés (Unitary Urbanism) köreihez csatlakozott. 1964-ben, Szabó Lajost követve Düsseldorfba ment, ahol közel 20 éven keresztül a Művészeti Főiskolán (Kunstakademie) tanított. Tanítói ténykedése – Hannes Böhringer tanúsága szerint – eredményes volt. Ebben az a ritka képessége játszott közre, mely a tradíciók eleven képviselőjét a mindenkor új iránti éber figyelemmel tudja társítani.

1989-után visszatért Budapestre, ahol házi szemináriumokat és a Magyar Képzőművészeti Főiskolán és a Pécsi Tudományegyetemen előadásokat tartott.

Írásainak gyűjteményes kötete előkészületben van az Equibrilyum *Kiadó Darwin Büfé* sorozatában.

Ld. még Kotányi Attila szócikk https://hu.wikipedia.org/wiki/Kot%C3%A1nyi_Attila

A felhőkön nem látszik seb,
felettem kattán a fecskéfészek:
eltűnnek és feltűnnek a tető alatt.
Fülemben ág és kapocs, valamit megéreztem:
nyíló ciklámen, az erdőben, vadon,
átlátszó kocsányon laza érdem,
jön és megy a bledi tavon.

WOYZECK JERUZSÁLEMBEN

Völgyre völgy nehezedett, a sokrétű
domborulat magára hívta a figyelmet,
kutyák hangja süllyedt és emelkedett,
a Szorek üres medre a tengerhez igyekezett.

Egyetlen tekintet mindent átölelt, tájat, eget,
s a sziklák gyökereit. Woyzeck messzire repítette
a kést, mely túl közel esett és így ment a tengerhez,
míg a rend felborult és a föld szája megremegett.

MILYEN SZÍNŰEK VOLTAK IZRAEL FIAI?

- 28 Többségében jöttment, kik az új hazába jöttek,
soványak, csokoládészínűek, falasszerűek,
fényes lábszárakkal, fényes homlokokkal,
s a forró homokban szöcskét sütnék,
de nem is titokban.
A földön guggolnak és a kivonulásra gondolnak,
ami görögül exodus.
Várakozás az élet, aztán háborúk jönnek,
(még ma is)

A LIBAPÁSZTORLÁNYOK ÉS A SZENTLÉLEK*

A nappal fénye nem ért véget.
A nap sárgán világít a hegyek mögött, a kontúrok narancssárgák,
de már több órája annak, hogy a kémények
fehér füstjét világító hajfonattá varázsolta.
A hajfonat majdnem színtelen, az erdő pedig egyre sötétebb.
A fák tövében nedvesen világít a moha, az erdő néptelen.
Itt jelent meg annak a két libapásztorlányoknak a szentlélek,
szőke szépség formájában, kék aurával a feje körül.
Délidőben történt, amikor a barna és sárga avar világított,
vagy hangtalanul szikkadt.

* A libapásztorlányok emlékét kápolna és sárga fából ácsolt kereszt őrzi. A Dunakanyar egén ujjszerű felhők nyúlnak, melyek nyugat felé nézve felszakadoznak. A Duna felé futó, avarral teli völgyek a kőkorszak korábbi éveiben is így néztek ki, és a két libapásztor lány magán őrizte a neandertáli ember lányabb arcvonásait.

A Szentlélek Krisztus előtt is létezett és a libapásztorlányok akkor is álmodtak, akkor is voltak libák, akkor is féltették a libákat a rókától vagy az emberektől. Akkor is voltak madonnák, kiknek arcvonásai fellelhetők, leginkább Lucas Cranach képein.

Amint jární kezdtem, korábban sose volt gondjaim támadtak. A szanatórium-ban csak néhány beteg lakott, és még azok is korosabb férfiak, öreg nők. Az épület a falutól teljesen elkülönült, igen magasan helyezkedett el, ráadásul olyan út mentén, ahol alig fordult meg valaki.

Max Blecher 29

Különben semmibe vívő gyönyörű út volt, mely aztán beleveszett a hegyekbe, az alpesi virágokkal borított mezőkbe és az ősi, korhadozó fenyőerdőkbe. Néha a szerelmeseik sétálgattak rajta.

FÉNYES ODÚ

(Naplóregény-részlet)

Amikor Berckből eljöttem, azt képzeltem, majd valami népes szanatóriumba érkezem, tele lelkesen vidám fiatalsággal, erre meg pont egy ilyen teljesen eldugott, unalmasan gyászos villába pottyantam, ahol szemüvegüket orrukon tologató nyugdíjas asszonyságok naphosszat kötögetnek, illetve vértolulásos angolok szobáikban üldögélve nagy komolyan, megfeszített figyelemmel bridzseznek.

Amint jární kezdtem, és megtettem első lépéseimet a folyosón, mozgásképtelenül töltött éveim alatt szőtt ábrándjaim és illúzióim elterebélyesedésével már-már vérszemet kaptam, ugyanakkor néhány végtelenül naiv elképzelésem is támadt.

– Na végre, most, hogy már jární tudok, szóbaelegyedhetek majd valami szép nővel, mert biztosan sétálgatnak erre is úgy alkonyattájt...

Ábrándozni kezdtem csodálatos szobákban heverő, festett arcú szépséges beteg nőkről, akiknek meztelenségét csak épphogy takarja a köpeny, engem „csendórában” fogadnak, így jutok szobáról szobára, minden egyes délután újabb és újabb meztelenségében elbűvölő grófnőt ismerek és szeretek meg, nyakuk körül drágagyöngysor, csuklójukon káprázatos karkötők, na igen, főleg a grófnők, álmaimban ezek a nők kerültek első helyre.

Nagy izgalomban váraкоztam, és úgy képzeltem, hogy az elegáns szanatóriumok világában majd szívesen fogadnak, keblükre ölelnek.

Végre eljött az a nap is, amikor barátaimmal kiléphettem a szanatórium kapuján. Két angol volt, egyikük mankóval járt, majdhogynem gyógyultnak mondható, skóciai erdőfelügyelő, a másik vesebeteg ember volt, az új-zélandi Auckland városából idejött mérnök, társával ott építkezési vállalkozást vezetett.

Ez utóbbi barátom hetente kapott otthonról újságokkal és képes folyóiratokkal dugig tömött nagy dobozokat, így láthattam valamit a csodálatos új-zélandi tájból, például az erdők tisztásain lefelé tartó ezüstös

zuhatagokat, néha mellettük állt egy-egy idős bennszülött, akinek hullámos, ősz haja mintha a vízesés pontos, csak méretben különböző mása lett volna. Korábban azt hittem, hogy már nem is élnek olyan karjukon és nyakukban varázsamuletteket viselő őslakosok, akik kivájt fatörzsekben üldögélve ereszkednek le a folyamokon.

Egy finoman és művészi szakértelemmel faragott jáde fétisekről készített fotó nézegetése közben közöltem is ezt a mérnökkel. Mire nevetve előszedte zsebéből a kulcscsomójára akasztott zöld jáde fétist, mely a fotóbelinek szakasztott mása volt. Teljesen elképesztett az általa bemutatott amulett valóságossága, annál is inkább, mert abban a pillanatban az a tárgy számomra még a nyomtatott illusztrációk bizonytalan újdonságának hamvaságát hordozta magán, ezért a mérnöknek le kellett szednie a kulcscsomóról, kezembe kellett adnia, hogy megtapogathassam, marokra foghassam, ám mindenekelőtt fény felé tartva megcsodálhassam a jáde áttetszőségében mint valamiféle megkövült vízben jelentkező hullámokat és árnyakat.

Hihetetlen szépséget egyesített magában ez a gülü szemű törékeny kis szobor, melynek tátott száján futott át a gyűrű, amivel tulajdonosa a kulcscsomóhoz kapcsolta, kopogtatásra tompán rekedtes hangot adott ki, melyet olyan rövid, csengő visszhang kísért, amihez foghatót addig sose hallottam. Nyilvánvalóan csak figyelemhiánnyal és a megszokással magyarázható, hogy mi, emberek elsiklunk a világban felhangzó ezer meg ezer ehhez hasonló zaj, csilingelés, csengés és hang fölött, ugyanígy nem vesszük észre a színeket, a viz, az üveg és a drágakövek csillogását se. A jáde amulett néhány napig velem maradhatott a szobában, néha éjnek évadján felébredve utána nyúltam, szemem elé tartva minden egyes pillanatban újabb és újabb rajzolatokat, kaleidoszkópszerű látványképeket fedeztem fel áttetsző anyagában.

Hát ezzel a mérnökkel meg a másikkal, az erdőmérnökkel sétáltam ki legelőször a klinika előtt elhaladó, hegyekbe vezető útra, melyet a délután bizonyos óráiban még forgalmasnak is lehetett mondani, hiszen néhány tüdőbeteg felsétált egészen idáig a virágszedés kedvéért, illetve azért, hogy önfeledten beszippanthassa a friss hegyi levegőt.

Volt ott egy kőpad is, arra ültünk le pihenni, s akkor ütötte meg fülemet, miről is suttoznak:

- Mit gondolsz, ma eljön?
- Lehet, hogy már elment...
- Túl korán van még... ha jön, akkor csakis ezután...
- Hát jó, várjunk, úgyszincs más dolgunk.

Mindketten kacarásztak, miközben el is pirultak, huncut pillantásokat váltottak, mintha valami egészen perverz, csakis kettejükre jellemző szenvedély fűtötte volna őket.

És valóban szenvedélyről volt szó, csak hát amolyan egészen ártalmatlanról, egy errefelé naponta elsétáló virágszedő lánnyal flörtölgettek, akivel addig még csak szót se váltottak, kapcsolatuk az elhaladó felé küldött mosolyra korlátozódott, illetve néhány napja már fejbiccentést is megengedtek maguknak.

31

Ezért a mosolyért és apró szimpátiajelért igyekeztek napi sétájukat mihamarabb elkezdni, majd sutyorászva, végtelen gyermeki örömet nevetésbe fojtva elhelyezkedtek a padon.

Puhatolózó kérdéseimet kezdetben elhárították, csak akkor vallottak színt, amikor már az egyik ápolónőtől tudomást szereztem az „idillről”, egy délutánon pedig a várva várt lányt is megmutatták. Lóképű svájci lány volt, szürke szemében vadság és félnétség vegyült. Biztos tüdőbeteg volt, elárulta ezt halovány színű arca, melyen a betegség két kékeslilas foltot lobbantott fel, svájcisapkát és rézgombos rövid kék kosztümöt viselt, mellére egyik absztinenciás baráti társaság fehér-piros csíkos jelvényét tűzte, melyen jelszó fölött szálló sas volt látható, emlékszem, a szanatóriumban valaki meg is jegyezte, hogy nem találó a jelkép, a sas ugyanis nem is absztinens.

Lábán puha őzbőrből készült csizma, a latyakos tavaszi napokon hegyi sétatíhoz ennél jobbat már nem is viselhetett volna.

Ettől kezdve hárman mosolyogtunk rá, illetve üdvözlöttük diszkrétén, melytől mindenképpen meghatódott, ám már nem tartott ez így sokáig, ugyanis néhány napnyi efféle ismeretség után, amikor szokás szerint ő lefele jött, mi meg felfele haladtunk, szóval akkor pár lépéssel lemaradva barátaitól hirtelen ötlettől vezérelve, fesztelenül megszólítottam a mellettem éppen elhaladó lányt:

– Kérem, álljon meg egy pillanatra, szeretnék mondani valamit.

Elpirulva megtorpant, ujjai között pár fent szedett kék virágot forgatott.

– Íme, mi a helyzet, barátaim várva várják, hogy végre megismerkedhessenek önnel, de sehogy se találunk olyan közös ismerőst, aki bemutatná őket. És mivel tudom, megérti a dolgot, s nem is haragszik meg az egészért, vettem a bátorságot, megállítottam, megszólítottam, remélem, nem tart arcátlannak, és elnézi nekem.

Beszédem közben egyik barátom a háta mögül jövő hangok felé fordult, így vette észre, hogy az addig ismeretlen lánnyal társalgok.

Azt hiszem, nem sok mindenem képedt el ennyire életében, mindenesetre döbbsent csodálkozás rítt le arcáról, mintha valami egészen rendkívüli dolog tanúja lenne. Felém mutogatva önkéntelenül dadogni kezdett:

– Nézd csak, ni, veled beszél... ott... beszél veled...

Amikor aztán kezemmel magunkhoz intettem őket, döbbenete még a korábbinál is nagyobb lett, és bár barátaim már korosnak számítottak, mégis mindketten belevörösödtek az üdvözlő kézfogásba.

32 Azt hiszem, olyasmit műveltem, amit még életükben nem láttak. Így tehát hosszú hónapok után végre sikerült egy kis életet lehelni „idilljükbe”, a mosolygós és baráti fejbiccentésről áttérhetek „a virágot szedő lánnyal” lefolytatandó beszélgetésekre, aki egyes délutánokon még meg is látogatta őket, sőt, teázgatott velük.

Ezzel a titokzatos lány iránti érdeklődésem meg is szűnt, ám a félreeső úton tett sétáim egy számomra sokkal kínosabb, drámaibb és fölöttébb szégyenletes eseményhez is kötődnek. Mai napig emészt és kínozt valami, ha tettem felidézem, pedig az azóta velem megesett sok kellemetlenség már feledés fátylát borította arra a bizonyosra, arról nem is beszélve, hogy mostanra már megtanultam elfogadni az érzelmeimre vonatkozó ítélezéseket, és még a lelkiismeret vizsgálata is idegen tőlem, mert teljességgel hidegen hagy.

Mivel pedig e könyvet nem a saját vagy az olvasó lelki békéjének megőrzése érdekében írom, hát elmesélem ezt a mindkét érintett számára oly borzalmasan kellemetlen történetet.

Mankóval támogatott sétáimon, melyek a szanatórium előtti kőpadig vezettek, össze-összetalálkoztam pár nyögődjással, aki a közelben lévő pompás szanatóriumban lakott, rendkívül kényelmes, luxusszobás hatalmas hotel volt ez, természetesen jó magas árakkal.

Az utlakás tehát azt feltételezte, hogy a szóban forgó nyögődjások elég gazdagok legyenek, és mégse tudtak ezek az emberek érdekelni, nem óhajtottam ismeretségüket se. Főleg a súlyos állapotban lévők költöztek oda, a csak magukkal foglalkozók, magukra odafigyelők, az egyfolytában csak lázra és köptetőkre gondoló nyögődjások, akik éppen ezért túl korán meg is vénültek. A szanatórium „komoly” nyögődjásai voltak ők, ám tudtam, hogy akadnak fiatalok és vidámak is, gyönyörűséges nők és jóképű férfiak, akik éjszakáikat meg délutánjaikat, nemigen gondolva a betegségre, tilalmas mulatozással töltötték, nos hát, éppen ezekkel akartam én megismerkedni.

Míg hosszabb táv megtételére képtelen voltam, és legalább pár órát nem tudtam lábon állva vagy járva tölteni, reménytelen volt arra gondolni, hogy a faluba lemenve felkeressem őket. A nagyszerű szanatórium ugyan a közvetlen közelünkben volt, ám senki olyan személyt se ismertem, aki bevezethetett volna az engem érdeklő emberek közé.

Hát éppen ezért szántam rá magamat, hogy szóba elegyedjem valamelyik „komoly” nyögődjással, hiszen így eljuthattam a szanatóriumba a „komolytalanok” közelébe.

A magányos nyögőjások között volt egy nagyjából tizennyolc éves, kissé görbén járó, elég jellegtelen arcú szeplős lány, mindig ugyanazt a zöld sálat és szürke szövetből készült angol kosztümot viselte, időnként fojtottan beleköhögött zsebkendőjébe, vagy megállt, leült egy padra, hogy lélegzete ritmusa helyreökkenhessen.

33

Elterveztem, hogy beszédbe elegyedem vele, ismeretlenül is megszólítom, ahogy már korábban is eljártam, aztán udvarlással magamhoz édesgetem, hogy látogatóba mehessek hozzá, könyveket, újságokat cserélgethessünk, hátha beajánl másoknak is a szanatóriumban.

Már nem is maradt más hátra, minthogy kilessem, mikor van éppen egyedül az úton, vagy hogy mikor tart pihenőt, akkor meg csak oda kell lépnem hozzá. Többször is kísérleteztem szemezéssel, és bár biztosan tudtam, hogy észreveszi kitarító próbálkozásomat, beleegyezésnek, a bátorításnak semmi jelét sem adta. Előremeredő, közönyös tekintettel járkált, se jobbra, se balra nem nézett, mozdulatai éppoly jellegtelenek, monotonok voltak, mint önmagába forduló szeplős orcája.

„Azt hiszem, mégis legyezgetné a hiúságát, ha udvarolni kezdenék neki” – imígy morfondírozgattam. „Elég csúf, biztosan senki se foglalkozik vele a szanatóriumban.”

Egy nap aztán úgy tűnt, eljött a pillanat, elszántam magamat. Csak pár lépésre voltam tőle, így bevártam.

Nagy magabiztosan megközelítettem, és amikor már csak egy lépésre volt tőlem, fejfedőmet levéve, azt hiszem, nagyjából ugyanazt mondhattam neki, mint pár nappal korábban a mértékletességre intő jelvényt viselő fiatal svájci lánynak:

– Kisasszony, kérem, szeretnék önnek mondani valamit, és ugyanakkor szeretnék önnel megismerkedni...

Azt hiszem, mindössze ennyit mondhattam, mert időközben a lány nem állt meg, csak szemrehányó tekintetét emelte rám egy pillanatra, majd mintha senki se szólította volna meg, kimért léptekkel, mereven folytatta is útját tovább, én meg világ csúfjára ott maradtam az úton fedetlen fővel, mankóra támaszkodva, dadogva öklendezve fel a jó előre kigondolt szavakat, ám hiába, mert már senki se hallotta. Irgalmatlanul feldühödtem. A lányra vonatkozó korábbi ítéleteim az ingamozgás mintájára, egy szempillantás alatt ellentétükbe fordultak.

Aznap este barátaimnak is elmeséltem a történeteket.

– Csak csúf lánnyal ne kezdjen az ember – kezdtem magyarázni –, mert még azt fogja hinni, hogy el akarod csábítani, hiszen mindenki más békén hagyja, de erre jössz te, és megszólítod... Biztosan elpletykálta már, hogy a szanatórium melletti erdőcskében egyszer csak rátámadt egy szatír, aki meg is akarta erőszakolni... ha! ha!...

Ám a legkínosabb dolog, ami a legjobban feszélyez, még csak ezután jött, másnap, a barátaimmal tett szokásos sétán.

A többiekkel voltam, amikor elhaladt mellettem, ádáz indulattal szűrtem fogaim között a szót, ám épp elég hangosan ahhoz, hogy ő is meg-

34 hallhassa:

– Na és... nem is sajnálom... úgylis elég csúfocska.

Hallhatta, hiszen biztosan felháborodásában kezdett el köhögni. Én viszont elégedett voltam, hogy ilyen gyorsan elégtételt vehettem. Elterveztem, hogy összeismerkedek valakivel a szanatóriumból, és akkor majd kertelés nélkül megmondom neki, hogy itt nincs egy szatír se, főleg pedig neki nincsen.

A rákövetkező napokban tényleg megismertem egy ott lakó fiatalembert. Most már biztos lehettem benne, hogy vele is beszélhetek. Így hát bejárhattam a gazdagok lakta szanatóriumba, ahol – persze csak a folyosókon – szép nőkkal és előkelő fiatalemberekkel találkozhattam, akiket csak később sikerült megismernem.

Eljött aztán a nap, amikor bemutattak az „én kis csúfságomnak”. Fakón szürke, langyosan borús nap volt, barátommal kísértünk a siklóig egy távozó beteg nőt, aki pont a peronon búcsúzkodott.

Az összes barátja ott volt, a szanatórium olyannyira előkelő volt, hogy még saját állomással is rendelkezett, ide érkeztek és innen indultak a vonal végéről a siklók.

A kíséző csoportban ott volt az én „csúfocskám” is, igaz, kissé félrehúzódva. Megpillantott, és el is pirult. Megkérdeztem a barátomat, hogy be tudna-e mutatni neki. Közben a lány figyelemmel követett, próbálta kitalálni, miről is lehet szó.

– De miért mutassalak be neki? – kérdezte barátom. – Teljesen érdektelen ismerős... ez a lány néma...

– Hogy mondd? – esett le az állam.

– Hát mondom, hogy néma... azaz: nem beszél, rendkívüli komplikációkkal járó gégehurutja van, nem szabad neki se szilárd ételt ennie, se beszélnie... máskülönb, ha akarna se tudna valamiféle értelmezhetetlen hörgésnél többet kinyögni, mivel hangszálait szétmarta a tüdővész... azt mondják az orvosok, hogy már nem húzza túl sokáig...

Abban a pillanatban azonban be is futott a sikló, így mindenki a beteg távozásával volt elfoglalva, de az állomás elhagyása előtt még egyszer találkozott tekintetem a „csúfocskáéval”, szeméből valamiféle neheztelés sugárzott felém.

Bánatosan, kétségbeesve távoztam, miközben úgy visszhangzottak bennem a szavak, mintha egy rossz gramofonról érkeztek volna: „néma... a lány néma... néma”.

A NYOLCADIK SZÜLETÉS NAP

Ingrid Sjöstrandnak

Harcokcsik vonultak az utcán,
erre más nem emlékezik. Esővíz
csorgott be az ablakon. Pedálos
Moszkvicsomon terveztem utánuk
eredni, hogy kinyomozzam céljukat.
Közelgett a húsvét, sehova sem engedtek.
Kedden apám furcsa levelet kapott.
Háború lesz, suttozták a szobanövények.
A tankokat nem hoztam szóba többé.
A messzi dörrenéseket az ágyban
összekucorodva hallgattuk.

36 KILAKOLTATÁS

Valaki átka teljesült.
Több utolsó napra is emlékszem.
Az egyikén a háztetőt csodáltam
a dombról, hol a baromfiudvarban
mindent ellepett a gaz. A tyúkok
méteres növények közt gázoltak.
Keserű gyümölcsöt morzsoltam szét
fogaim között, egyszerre érett a dió
és az egres. Nejlonfoszlányokon
tapostam, a fóliasátorban riadt
macska dédelgette kölykeit. Elbújtam
az ól mögött, hogy ne előttük sírjak.

SZÓSZEGŐK

A határban jártunk, árva
szőlőültetvényeken, szomjasan
a reggel óta tartó kocsikázásban.
Magasan járt a nap. Nagyapa fején
a kalap meg se mozdult, cigarettára
gyújtott minden pihenőnél.
Kiszállnunk aligha lehetett, feltéve,
ha megígértük, nem megyünk messze
az autótól. Hívogatott az üres vidék.
A távolban feltűnt szeretett hegyünk,
s lábánál a régi ház, melynek képe mint
megszegett ígéret nyomta mellkasunk.

II. RÁKÓCZI FERENC

XV. etűd – amelyben az időközben felnőtt Rákóczi
az öreg Vay Ádámmal ostromolja Szeged várát.

„Ha értelmezni próbálok ezt a kusza világot, az az érzésem támad,
hogy a valóság is csak a képzelet szülötte.”

Az 1704-es esztendő elején egy fiatal magyar főnemes, bizonyos felsővadászi Rákóczi Ferenc, akit gyermekkorában a családi levelezésben csak Ferkóként említenek, és akit az utókor történetírása, megkülönböztetésül egyéb Rákóczi Ferencektől, a neve elé biggyesztett II. számmal vett lajstromba, és ezután már csak II. Rákóczi Ferencként hivatkozott rá, az európai keresztény világ fejedelmei és respublikái elé tárta szeretett Magyarországa ügyét. Az úgynevezett európai keresztény világ vezető fejedelmeinek és respublikáinak pedig mindazon személyek és államalakulatok számítottak, akikben kellő mohóság, pénzéhség és hatalomvágy gyűlt össze ahhoz, hogy magukat az elérhető és bekebelezhető világ urainak tartsák. Rákóczi manifesztumának címe *Universis orbis Christiani principibus et respublicis* volt, és még 1703 júniusában írta. Arról tudósította az imént megnevezetteket, hogy Magyarországon az állami önrendelkezésért fogott fegyvert a nép.

Ha az Úr lába nyomát követni tudjuk a történetírás vékony csapása mentén visszafelé haladva az elhalt időben, a manifesztum különös zöngéjű mondataival találjuk szemben magunkat. *Magyarország egyhangulag visszaóhajtotta a török uralom napjait, mert a Habsburgok a magyar nemzetnek sóhajokon és könnyeken kívül egyebet nem hagytak* – írja Rákóczi az egyik bekezdésben. Majd kicsit odébb: *Úgy tűnik nekem, hogy mi, magyarok, a történelmünket illetően feltűnően süketek és vakok vagyunk. A múltunkról való hazudozás pedig valódi életterepünkké vált.*

A Habsburg Birodalomból való kiválásért és az ország teljes függetlenségéért vívott hosszú harc, e súlyos mondatoktól függetlenül, végül is elbukott. Nem lévén osztozkodni való, így a bukást, ahogy magát a szabadságharcot is, európai közöny fogadta.

38

Ugyanezen év májusában Rákóczi seregének néhány nélkülözhető és könnyen mozgatható egysége Szeged alá vonult. Az egész vonulás alatt egymáson lassan elcsúszó sűrű felhőrétegek lebegtek fölöttük, amikből eső szemergett lefelé végig, de épp csak, tócsa sem maradt utána. A felhőkön itt-ott átdöfött a fény, és megtámaszkodott odalent a földön keményen, ferdén, párától homálylón. A fénycsapok valahonnan az Úr közeléből jöttek, az égen túlról, és a valóság részei maradtak mindaddig, amíg a felhők mozdultával el nem tűntek újra. Csak a káprázat maradt utánuk, éppúgy, ahogyan a Szeged alá vonulás napjai is csak múló káprázatként maradtak vissza a katonák emlékezetében.

Megérkezvén Szegedre, íziben elfoglalták a vár külső erődjéhez, a Palánkhoz vagy Rácvároshoz tartozó városrészt, a váralját, de komolyabb ostromfegyverek híján magát a várat a császáriak kezén kellett hagyniuk. A város távolabb eső területeit mocsár és legelő választotta el a vártól, ezekkel egyelőre nem foglalkoztak. A katonák fáradtak voltak, az egységek vezetői kedvetlenek, úgy határoztak, hogy inkább pihenőt tartanak, ráérnek leöldönsni az ott lakó rácokat később is, hiszen úgysem tudnak hova menekülni. Eseménytelen napok következtek, további leírás szempontjából ideális állapot.

A sereg nagyobbik része, amelyet Rákóczi vezetett, csak hosszas menetelést követően, július közepén csatlakozott hozzájuk.

Az egész menet alatt, miközben a kuruc csapatok a Duna folyását követték le egészen Titelig, majd onnan visszafelé haladva a Tisza mellett föl Szegedig, nem láttak ellenséget. A császárpárti rác hadak az összecsapások előtt átmenekültek a Szerémségbe vagy a temesvári basaságba, a rác lakosság pedig elrejtőzött a környékbeli nádasokban, melyeket azonban Rákóczi rájuk gyűjtatott, s a mocsarakban valóságos hajtóvadászatot rendezett utánuk. Hát-rahagyott javaikat elkobozták, a falvakban és a mezőkön talált gulyákat, csordákat egy szálig elhajtották, és mindenféle, másoktól konfiskált barmokból is nagy zsákmányt szereztek.

Ez a hadjárat nem igen válik becsületesemre, írta a naplójába Rákóczi.

Sokat szenvedtek azonban a kegyetlen nyári hőségtől, a nyolc és tizenkét órás menetektől az égető homokban, és időnként a vízhiánytól, minthogy lefelé haladtukban nem mindig tudtak a Duna közelében maradni. Amikor végül

megérkeztek a május óta sanyargatott Szegedre, és körülrzárták a várost, Rákóczi súlyos epelázzal ágynak esett. Arra gondolt, hogy a nagy fáradtság és kimerültség hajszolhatta ebbe a betegségbe, mert folytonosan a hadait tanította menetelni, csatarendbe állni, táborozni, táborveréskor öröket állítani, és mindezek után, alvását rendszeresen megszakítva, éj- 39 féltájt ellenőrzésképpen még körül is járta őket. Arra viszont még csak nem is gondolt, hogy epeláza valójában a dunai mocsarakban összeszedett malária. A kór már egy ideje benne bujkált, és alaposan legyengítette, mire ide érték, így sátrában fekvé adott parancsot a folyó árterületének különálló szigetein fekvő város megtámadására. Ez a város volt a Tisza mentén lakó rácok legbiztosabb menedéke. *Rohammal bevettük, felprédáltuk, felégettük: ennél többet józan ésszel nem is remélhettem*, írta a naplójába július 21-i bejegyzéssel, majd a lap aljára odafirkantotta szinte olvashatatlanul apró betűkkel, *néha elképzelem, hogy egy távoli életben boldog vagyok, és ilyenkor ellenállhatatlan erővel tör rám a szomoruság.*

A következő délelőttön a nap sugarai elővillantak az egymáson lassan elcsúszó szürke felhőrétegek közül, lógtak lefelé ferdén, meredeken, a fénypászma aláeresztett égi lajtörjaként kapaszkodott a felhők foszlékony peremébe, odalent keményen megvetette a lábát a földön, és állt délcegen, ragyogón, akár az a régi, a Jákobé, csak ez éppen most megfordítva, fönről lefelé haladt. Annyira a valóság része volt, hogy lent még a port is fölverte, és ott tartotta apró vibráló csillámokban lebegve. De ennek a lajtörjának a grádicsain nem sétáltak föl és alá angyalok, és nem állt a tetején az Úr sem.

Más idők jártak.

Bár még émelygett, és a hideg rázta, a szédüléstől pedig fölkelni is alig tudott, azért a tisztjeivel együtt, lóhátról nézte a házakon táncoló lángcsóvákat, meg ahogy a beeső éles ferde fényben, immáron baljós égi jelenésként, a város füstölgő romjai közül néhol elővillannak a vár jó karban lévő tornyokkal megerősített falai. *Ez az átsejlő kép olyan, akárha a valóságot látnánk, jegyezte a naplójába, a valóság pedig valahonnan messziről érkezik, úgy szűrődik át téren és időn, akár a vár rideg látványa a füstpamacsok lassan eloszló szürke csíkjai közül. A hétköznapjaim folyamatosan megerősítik azt az észrevételt, hogy a történelem leginkább az emberhalálban leli értelmét. Az Úr pedig, mint fölhibénk rendelt hatalom, valamiért inkább kudarcban és háborúban és öldöklésben és halálban mutatja meg magát, mintsem békében és jólétben és örömben. Gubbaszt egy felhőben, és onnan irányítja a sorsunkat kemény kézzel, láthatatlanul, a kezdetek óta. És ennél többet ma sem tudunk mondani róla.*

Betegsége alatt az ostromot Vay Ádám és Gyürky Pál tábornokok irányították. Rákóczi tudta, hogy Gyürkynek fogalma sincs a gyalogság vezetéséről, a várat pedig valami rendíthetetlen fogadalom kapcsán nagy ívben kerüli, így komoly eredményt nem várhat tőle, mint ahogy az általa bölcs és kiváló embernek, de a hadviselésben nem túl tehetségesnek tartott Vaytól sem.

A város felprédálását követő estén a láza váratlanul felszökött. Mivel avatott gyógyító éppen nem volt a tábor közelében, és nem lehetett még a segítségükre a *Házi Orvos Szótárotska, Az Az Betű Szerént Magyarúl Szólló Orvos Könyvetske. Írta NEDILICZI VÁLI MIHÁLY. Tsá zári's Királyi Decretummal helyben hagyatott Botanicus Doctor. A' Fő méltóságú Mogyoró Keréki Gróf Erdődi Györgynek, Magyar Ország' Fő Bírójának, és Arany Gyapjas Vitéz Úrnak Ő Excellentiájának Házi Orvosa. 1759.* című munka sem, így jobb híján keserű főzeteket itattak vele, amelyek egy részét Rákóczi azonmód ki is hányta, ahogy a torkán lecsúsztak. Vizes lepedőbe csavarták, amitől valamiképp javult az állapota, majd szinte minden átmenet nélkül mély álomba zuhant. Áporodott nyáliszagú, kusza képek tolaokdtak elébe, előbb egy riadtan verdeső fekete galamb, majd egy lebegő, zsemleszínű, háromlábú kutya, valami vizslaféle, hátsófelén fark helyett rövid sárga madárszárny lógott, amivel, mintegy titkos üzenetképpen, szaggatott jeleket rajzolt a porba. Nyomában a sápadt fényben hosszúkezű, fehér bőrű fiatal lányok vonultak el előtte sorban, testük pucér, szemérmük helyén hatalmas vörös rés, fogatlan fekete szájukból dermesztő hideg lehelet áradt kifelé. Táncolni kezdtek körbe mezítláb a lapos, göröngyös, szikes földön, körülöttük elszórtan néhány csenevész bokor. A levegőben frissen vágott fű szaga keveredett erjedő almáéval. A szikes sík mögötti nádasból váratlanul rác katonák felbőszült csapata tört elő, kezükben különös, baltafejű fegyvert lóbálva, mint ősszel a határ mellett, a homolai csatában, de elfutottak mellette anélkül, hogy akár csak egy pillantást is vetettek volna rá. A távolban hatalmas lángokkal égő várost látott, a várról fölismerte, Szeged. De a folyó, a mező, a házak és a fák helyén csak romok füstölögtek mindenütt, és egy pillanatra elfogta a legmélyebb iszonyat és kétségbeesés az értelmetlenség láttán.

A Szegedre rendelt tüzérség már néhány napja késett, betegsége pedig egyre rosszabbodott. Rákóczi minden fölszerelése egy vászonernyő nélküli sátor volt, melyet keresztbe kasul átjártak a nap sugarai. Fekhelyre vetett szalmazsák, amibe szalma csak ritkán került, leginkább száraz füvet töltöttek bele, a háború óta nem is aludt más ágyon, és arra is mindig ruhástul dőlt le, akárha rögvest kelni akarna. De most a betegség legyűrte, a hidegrázás és émelygés váltakozó rohamai között állandóan égő szomjúság

gyötörte, amit azonban csak a Tisza vizével olthatott, márpedig ez a fekete és sűrű víz búzlott a sártól és a haltól, mellyel annyira telve volt, hogy nem is lehetett merni belőle anélkül, hogy egyúttal halat ne fogtak volna. Mind e kellemetlenségeken kívül a fű között még egy nagy zöld pókfajta is ta-
nyázott, amelynek mérges csípésétől megdagadt az ember teste és 41
éles fájdalom kínozta napokon át. Egyik tüzértisztje az alkony gyenge
fényeinél az ételével véletlenül lenyelt egy ilyen pókot. Szinte azonnal esz-
méletét veszítette, szájából zöldes nyálhab szivárgott, majd néhány órai gör-
csös rángatózás után kiszendetett.

Rákócziak tábori orvosa nem volt, mert francia sebészét, Dupont dok-
tort Temesvárra küldte, tolmácsul egy nemesember mellé, aki által
megkérte a pasát, engedje meg a törököknek, hogy élelmiszert hozza-
nak a táborába, és távolítsa el a határról az oda menekült rácoakat, ezzel
megakadályozva visszatérésüket Szeged alá. Meg kellett várnia egy
német orvos érkezését, akiért elküldetett lakhelyére, a hat-hétnapi
távolságra fekvő Selmecebányára. Amikor végre megjött a doktor, a kör-
nyezete óva intette attól, hogy bevegye az általa javasolt orvosságo-
kat, mert mérgezéstől féltették, de minthogy a testében a betegségtől
amúgy is benne levő mérget elegendőnek tartotta a megöléséhez, ma-
radt annyi lélekjelenléte, hogy a biztos bajjal szemben előnyben részesít-
se a bizonytalant. Tehette ezt azért is, merthogy ez a lutheránus
doktor, az eszelwangeni Lang Ambrus Jakab, vagy ahogyan azt egykor
a nagyvilág tudomására hozták, Jacob Ambrosius Lange von Langent-
hal, nem új jövevény volt, hanem már korábban megtelepedett az or-
szágban, és jól ismerték egymást a háború előtti időkből. Számításai
beigazolódtak, hiszen a tapasztalt orvos jóval hamarabb gyógyította
meg, mint remélték. Ugyanebben az időben levelet kapott Bercsényi
gróftól, és egy másikat a kalocsai érsektől, aki Lipót császár részéről
kért új ajánlatokkal kiegészített második találkozót. A helyzetet tovább ár-
nyalta, hogy még július 6-án Gyulafehérvárott vezérlő fejedelemmé válasz-
tották, de távolléte okán ez idáig felesketni még nem tudták.

*Micsoda hát most a valóság? A távollétemben fejedelemmé választottak,
de a jelenlétemben még nem tettek azzá, jegyezte a naplójába. Akárhogy is
nézem, még magam sem értem: van is, nincs is, ami van. Olyanná vált a valóság,
akárha a csalóány tünékeny képét nézném odafönt az elérhetetlen magasság-
ban, több benne a káprázat, mint a való. És eközben egy távoli, velünk páru-
zamosan futó valóságban talán egy császár éppen lefejezteti kedvenc ágyasát.*

Időközben Dupont doktor gondolkodóba ejtő üzenetet hozott a temesvári
basától, miszerint Szegedet a bevétele után át kell adnia a szultánnak, aki

azt a Karlócán kötött békében csupán a magyar királynak engedte át, ha tehát Rákóczi birtokolja, akkor az a szultánt illeti.

Mindezeket az alkalmakat megkönnyebbülten használta föl arra, hogy abba hagyja a földdel megtámasztott falakkal, erős tornyokkal, árkokkal, fedett úttal ellátott vár bombázását, mert biztos volt abban, hogy 42 a négyszáz német katonával együtt odazárt parancsnok, Globitz János Frigyes báró nem az a fajta ember, aki megadja magát annak az ötven közép-szerű bombának a durranására, amelyet ő a várra még vettethetett.

A lassan szinte ímmel-ámmal végzett ostromot augusztus 12-én végleg földadták, a betegségtől megviselt Rákóczi pedig a további harc helyett a szerencse forgandóságán elmélkedett néhány megbízható tisztjével. *Talán egy pillanatig sem hittek igazán a győzelmünkben az itteniek*, írta este kiábrándultan a naplójába, *és abban sem, hogy szabaddá tesszük őket. Hiába vagyunk ugyanolyan magyarok mi is, meg ők is, csak kevesen álltak mellénk. De hát az embereket nem lehet szabadsággal elhalmozni. A szabadságot nem lehet medálként odaadni és a nyakába akasztani senkinek sem. Ha nem tettek érte semmit, azt a medált úgyis vissza fogják venni tőlük.*

Az ostrom föladását minden észérv ellenére bizony kudarcnak érezte; hogy ezen némiképp enyhítsen, a vallástürelmről fogalmazott rendeletet, melyet a vármegyékhez címzett. A 29. évében járt ekkor. Kinézetre még pontosan olyan, ahogyan egy 1703-ban festett képről ismerjük: vékony alkat, rövid haj, kemény, kackiásra kipödört bajusz; egyszerű kék nemesi köpönyegből villantja elő téglavörös ruháját. Alkata kissé puhánynak tűnik, pocakosodásra hajlamosnak. Tekintete és vonásai alapján inkább egy mihaszna, borissza főúrra gondolnánk, semmint a magyar szabadság bajnokára. Akárhogy is nézzük, ez még semmiképp sem az a jovialis arc, amelyet Mátyóki Ádám 1712-ben Lengyelországban, Gdańskban visz vászonra, és amely végezetül majd a bús tekintetű Adyt váltja föl, vagy le, 1998-ban az 500 magyar forintosan, ahová is a szép emlékű népi demokrácia 1951-ben megálmodott 50 forintosáról küzdötte föl magát, s amelynek hátoldalát hangulatfestő elemként ismeretlen festő kuruc-labanc viadala díszítette. A viadalban éppen két harcias kuruc kerget szét négy ijedt labancot, a kor szokásainak megfelelően. A kurucok nagybajszúak, a labancok nagyfejűek, eme szembeszökő ismertetőjegyek alapján a csaták hevében is könnyen fölismerhetik egymást.

Rákóczi pedig leválthatta Adyt a forinton könnyedén: a hatalom mindig többre tartott egy katonát, mint egy költőt.

Az ostrom beszüntetésének másnapján, reggel tájt lovasok állítottak be egy titokzatos levéllel, amit Rákóczi elolvasott, majd váltott néhány szót a tisztjeivel

a város alóli elvonulás további rendjéről, ő maga pedig hirtelen elnyargaltott egy kisebb csapat kíséretében, senkivel nem közölt céllal és útirányban, valahova a Tisza mentén fölfelé; mintha itt sem is lett volna soha. Betegségére tekintettel most nem lóháton ült, hanem egy, a napokban zsákmányolt nagy fekete batárban vitette magát, ami lelassította kissé a menetet. 43 Sietett volna, de néha mégis külön pihenőket rendelt el, amikor elővették a megszokott, de már egyre rövidebb ideig tartó hidegrázások.

Poros országúton, vénséges vén gesztenyefák összetartó sorfala között zötyögtek tova egész délelőtt. A batár az út kanyarulataiban néha furcsán megnyúltnak tűnt, szinte kapaszkodott a lovak után. Bal oldalt apró falvak süllyedtek bele lassan a horizontba, jobbjukon a Tisza mocsarai zárták keretbe a teret. Egy újabb útkanyarulatnál, a ritkás erdővel benőtt kaptató aljában megálltak, mert a nehézkes, busa fejű, szintén zsákmányolt bajor kancák egyike sántítani kezdett.

Az országút ettől a kanyartól kezdve egyenes irányba tartva, a távoli, sárga lombok között veszett el. A kocsí után olyan sűrűn hullott a falevél, hogy a nyomaik is csak ezen a sárga, hervadt és poros levélzuhaton át látszottak, akárha őszbe fordultak volna hirtelen. A jobb felől terpeszkedő, távolba enyésző, leperzselt, sűrű fű alatti sárból, amelyen alacsony, kicsike, rótszínű, megbúvó rókákhoz hasonló bokrok nőttek, az ingovány párája a kocsí köré emelkedett. A hőség időnként olyan súlyos lett, hogy a poroszkáló lovak hasa fújtatott, mint valami üres tömlő, Rákóczi pedig egyik ájulásszerű álomból a másikba zuhant. Fejében az összekavarodó időt szakadozott, rémes éjszakai sötétség töltötte ki.

Valamelyik ébredésekor kinézett a kocsiból: az égen egy magányos gólya keringett reménytelen magasságban.

Ekkor minden előzmény nélkül, váratlanul eszébe jutott az a távoli, lengyelországi nap, amikor is Sieniawski koronahetman drozsdovicei birtoka mellett haramiák fogságából szabadítottak ki egy tucat összeláncolt férfit. Mindnyájan soványak voltak, rongyosak, mocskosak, büdösek, szakállukon ágdarabkák, falevelek és odaszáradt ételmaradékok fityegtek. Különös zenéjű távoli nyelveken próbáltak köszönetet mondani, de senki nem értette őket, mindaddig, amíg elő nem került a tábori káplán, aki hamarost kiderítette, hogy a megszabadított rabok görög egyházfik. Egy kolostor építése kapcsán jártak errefelé, mígnem a haramiák fogságába estek, akik értékes prédának gondolván őket, váltságot tűztek ki rájuk, s hogy szándékuk komolysága felől senkinek ne legyen kétsége, egyikük levágott fejét el is küldték a tartomány urának.

A láncoktól megszabadított férfiakról, akik ezidáig csak ijedt, meggyötört és megszeppent foglyoknak tűntek, kiderült, hogy nemcsak építőmesterek és a görögországi Meteora közösség Szent Efrém és Szent Athanasziosz kolostorainak szerzetesei, hanem e kolostorok avatott kórusművészei is.

44 Megszabadulásuk tiszteletére valami különös, ismeretlen dallal köszöntötték megszabadítóikat, de mindenekelőtt az Urat, aki végső soron ezt a csodát megcselekedte velük. Az énekből olyan földöntúli erő és tisztaság áradt, hogy a harcedzett katonák döbbsen arccal hallgatták végig, néhányan pedig meg is könnyeztek. A levegőben különös, száraz fények motzoktak és hullottak alá, akár az őszi falevél. Maga Rákóczi azt érezte, és utólag így is mesélte el, hogy az énekszó hallatán először lúdbörözníni kezdett, akárha láz gyötörné, majd kiszáradva elemelkedett a földtől, és ott lebegett néhány tenyérvivel fölött, hogy az orra éppen a lóva szemével volt egy magasságban. Ez azért is volt különösen furcsa számára, mert ő maga nem volt sem hiszékeny, sem a hirtelen szélsőségekre vagy csodák látására különösebben hajlamos ember.

Végig, a Tisza mellett fölfelé haladtukban, egymáson lassan elcsúszó szürke felhőrétegek lebegtek fölöttük, amikből eső szemergett lefelé, de épp csak, akár a harmat, tócsa sem maradt utána. A felhőkön itt-ott átdöfött a fény, és megtámaszkodott odalent a földön keményen, ferdén, párától homálylón. A fénycsápok között egy pillanatra szivárvány feszült föl az égre, majd tompa csíkokra szakadozva lassan eloszlott.

Az egész menet megállt alatta. Néztek fölfelé, szinte megszégyenülten.

Odébb, a levegőben egy kócsagféle madár evezett olyan lehetetlenül lassú szárnycsapásokkal, amelyek megkérdőjelezték a látvány hitelességét, és mindnyájan hátraszegett nyakkal figyelték, amint a jelenés lomhán átúszott az ártér göröngyös síkja fölött, és a kopár szikrósák elszórt, fehér foltjait szigorú keretbe foglaló nyárfasorhoz érve örökre eltűnt a valóság számukra észlelhető rétegéből.

Elnyargaltak egy akkoriban egyszerű ritkás erdőnek látszó, ma intrazonális fás társulásként azonosítható hely mellett – a korabeli látványhoz egyik megnevezéssel sem jutunk közelebb. Annyi bizonyos, hogy földre lógó füzek álltak az ingoványos, lápos, vizes fűben, köztük néhány öreg, vedlő kérgű, égis érő nyárfa, meg egy még náluk is magasabb jegenye. A fák között nyalogató, csapzott szőrű róka ült, mellette a fűben egy hal tisztára evett, fehéren virító, maradékában is fél méteres szálkaváza. A lovasok láttán a róka komótosan elkocogott egy száraz földhátan álló, megfeketedett levelű törpebokor csoport közé. Rákóczi látta a róka helyén lassan fölegyenesedő fűvet, és elképedve ismerte föl benne az elmúlás közönyös, szigorú kézjegyét.

Hátrafordult, a kocsi ablakán visszapillantott az üres tájra, amelyen idáig jutott: az semmiben sem különbözött más tájaktól, ahol egyszer már járt korábban, és a kocsi kerekeinek távolba vesző, ponttá szűkülő nyoma végleg ezek közé rögzítette a mostani látványt is.

45

A nádas fölött hollók rendezetlen, szélfúttá csapata keringett, a levegőben édeskés dögszag. Az út melletti árokban disznók fölfúvódott tetemei heverték lábbal az ég felé, egy egész kondára való. Aranyzöld felhőkben nyüzsgő döglegyek rajai lebbentek föl és telepedtek vissza rájuk. A legyektől meg a tekeregve lakmározó nyüvek miriádjaitól mozogni látszottak a dögök. Az egyik, gömbként feszülő disznótetem pontosan akkor durrant szét, fertelmes bűzt lövellve ki magából, amikor a csapat elhajtott mellette. A kocsit kísérő lovas a nyeregben oldalra fordulva elhányta magát, Rákóczi előbb odabent öklendezett, majd a kocsiból kihajolva kapkodott levegő után, de nem volt fölkészülve a bűznek arra a leírhatatlan sűrűségére, ami kint fogadta, arcán halálos döbbenettel hanyatlott vissza az ülésre.

Orrára szorított köpenyével, a tömény dögszag ütésétől még kissé kábán bámulta az erdőn túl meredeken az ég felé emelkedő sötét füstoszlopot, amely ellapult pamacsoként terült szét a felhők mélyen belógó alján. Valamit égetnek, mondta a mellette léptető lovas Rákóczi tekintetét követve, és könnyed fejmozdulattal intett a távoli füstcsík irányába, Csongorád van arrafelé. Semmi kis hely, főképp halászok lakják. Még temploma sincsen, csak egy saras nádból vert rozoga kápolnája.

Különös, elnyújtott formájú, komor felhőalakzatok hasát vonta vörösbe a lemenő nap. Az égbolt belehajlott az ingoványba, a párás félhomályban lehetetlen volt megkülönböztetni, hol ér véget az egyik, és hol kezdődik a másik. A folyópart távoli erdeje is csupán a horizont halvány kirottosodásának mutatta magát. Az út melletti fűben víz csillant és saras latyak tompa, opálos fénye. Tücskök muzsikáltak, békák vartyogtak, szúnyogfelhők közelítettek minden elképzelhető irányból. Rákóczi egy villanásra az előző év júliusának nyomasztó vonulását látta maga előtt, a sárral és mocsárral borított síkságokat, ligeteket és erdőket, a kiáradt Tiszát, Szamost és Borsavát, az egybefüggő barnásszürke vízfelületet, ami teljességgel lehetetlenné tette a folyók medrének megközelítését, és megakadályozta a sereget a Tiszán való átkelésben, ugyanakkor meg is védte az üldöző Montecuccoli ezredétől. Mikor végül Vásárosnamény felé vették az irányt, ott az utakat már annyira elborította a sár, a víz és az ingovány, hogy a gyalogságnak egész nap térdig érő híg latyakban kellett gázolnia, és az éjszaka egy részét is lábon töltötték, mert nem találtak szállásra alkalmas, vízmentes helyet.

Új Forrás 2023/6 – Suli István: II. Rákóczi Ferenc – XV. etűd – amelynél az időközben felhőt Rákóczi az öreg Vay Ádámmal ostromolja Szeged várát.

Füves, zombékos sík dombhátján nyergeltek le, mellette a lapost messziről víznek nézték, közelre érve derült csak ki, hogy száraz fehér homokhullámok őrzik a beledermedt szelet. A folyó kanyarulata teljesen körbe fogta őket, ideális terület táborverésre: a puszta felől jól védhető, a 46 folyón átkelőhelyek vannak a közelben, és könnyen elérhető az országút Kecskemét vagy Arad irányába.

Estefelé egy fiatal őzbek úszott át a zavaros vízen, míg odaátrol, a túlsó part irányából kutyák dühödt falkája csaholta kitartóan. A katonák aggódva figyelték, vajon átér, vagy elragadja a sodrás. A nádasba éppen csak kiérő, holtfáradt állatot előrángatták és nyárson megsütötték.

A hold gyöngye fénye sárgásszürke porral fátyolozta be vékonyan a tájat; üstökösök megjelenésekor szokott megtelni ilyenekkel hirtelen a levegő, hogy a nyomában járó rettentő dögletes csapások alázatra tanítsák az Úr népeit.

Magának nem veretett sátrat, a batárban aludt.

Álmában megint hazatért. A nagy, fekete batárban utazott, sebesen haladva, de a lovakat sehol nem látta maguk előtt. A bakon, legnagyobb meglepetésére, egy süket rác katona ült, feje búbján furcsa, sötétkék kalap, ami leginkább egy megázott, összenyomott kályhacsőre emlékeztetett. A kalap karimája szemből két szarvnak látszott. Áthaladtak egy leégett erdőn, amelynek pernyés tisztásán nyúlszerű állat futkosott az elszórt csoportokban álló csupasz törpefák között a megsárgult fűvön, meg egy ismeretlen falun, ahol néhány lepusztult, sovány, fakó szőrű kóbor kutya szegődött a nyomukba. Bakon ül az ördög, kiabálták a kocsis után a falu végén váratlanul előbukkanó és egy darabon mellettük futó mezítlásos gyerekek, de ő rájuk sem hederített, mintha nem is látná őket, hajtott tovább bele a hátrafelé futó tájba. Kezében ferdén lógott az ostor.

Egész úton a száműzetés rettenetes árnyát látta előrevetülni minden egyes fa mögül.

Az egykori otthon falai egy idegen erődítmény ridegségével fogadták. A házat részben lerombolták, és teljesen kifosztották, az ott hagyott holmija így mind értelmét veszítette; mostani állapotukban lényegtelenné váltak. Maradt egy bársonyterítő, egy porcelán étkészlet néhány lecsempült darabja, amelyek valami csoda folytán csorbaságukban is épséget őriztek, egy borvörös függöny az alján lógó aranyszínű rojtokkal, két kiköpött kárpitú szék, egy áttetsző, zöldesszürke üvegpothár, egy családi címeres mosdótál, amit talán Sárospatakon látott utoljára, egy kámforfából készült hajóláda, valaha a római tanulmányútjára pakoltak bele ruhákat, egy bőrkötésű, vastag, sötétbarna könyv, egy narancsszínű, csiszolt fagolyó, egy őzbek fehérre főzött, alátét nélküli agancsos trófeája, egy kitömött, végtagok és fej nélküli

barnamedve törzsének ledöntött torzója, és egy félbepedttükör különös, kelta dombormintás rézkeretben. Azt gondolta, hogy ha valami újat teremtene most ide, arra is azonmód rávetülne a pusztulás árnya.

A dohos szobába váratlanul halvány jázminillatot sodort be a szél, de mire biztosan fölismerhette volna, már tovább is libbent.

47

A sánta bajor kanca horkantására ébredt. Utólag csak arra emlékezett, hogy éjjel sírt az üresség és pusztulás láttán, de sehogyan sem tudta eldönteni, hogy ez álmában történt-e, vagy pedig a valóságban. A szájából fehér gőzpamacskok törtek elő a hajnali hűvösben, és eloszlottak rögtön nyom nélkül. Nagy nehezen meggyújtotta az este gondosan bekészített, de az éjszakai párától mégis átnedvesedett gyertya kanócat.

Az ember az idők kezdete óta mást sem tesz, írta a naplójába, mint kétségbeesetten keresi a békéjét és az egyensúlyát, de amint az a való élet sivárságán látszik, sehogyan sem találja egyiket sem. És ha a magáét nem találja, vajon mit tehet gyógyításképpen egy ilyen nagybeteg nemzeten? Mert annyira beteg ország ez, hogy még a papjai is a hatalom cinkosaként szolgálnak csak, híveiket pedig áldozatul használják. A pöffeszkedő hatalom meg folyvást a nép kifosztásából él, de semmit nem tesz annak épülésére és felemelésére. És így van ez itt már időtlen idők óta, és néha attól félek, így leszen ezután is, mindég. Ebben leli itt még a nemesember is a megnyugvását. Amikor pedig körülnézek a hazában, és látom atyámfiat, elfog a kétség, vajon nem az lenne-e inkább a természet szerént való, amit mindenütt látok, hogy az ember lop és csal és hazudik, az pedig a különös, ha becsületes természetűnek mutatja magát? Ennek folyományaként pedig nap mint nap eszembe ötlök, hogy van-e annak, amiért harcolok, a legcsekélyebb értelme is? Nem fogok-e végül úgy járni, mint a nevelőapám, Thököly Imre, aki végigküzdötte az egész életét, és az eredmény elérése előtt egy orrhosszal a történelem nevű irdatlan kuszaság, amely számomra eddig leginkább alantas érdekekben mutatta meg magát, egy balszerencsés fordulatával távoli emigrációba kényszerítette? Van-e tehát ennek az egész küzdelemnek valami értelme? És ha van is, mi marad meg ebből, mi az, ami megőrizhető? Talán csak annyi, amennyit magamban belül meg tudok tartani, minden más értelmét veszíti és eloszlik. Ahogyan minden egyes elmúlt napom emléke és tapasztalata fölsorakozik lassan a teljes életemmé, úgy mosódik el kívül, és úgy halmozódik föl belül minden. Úgy látom, egyetlen dolog marad csak változatlan az idők során: a belülről kifelé tekintés állandósága. Szememnek ugyanazon a nyílásán, ugyanúgy nézek kifelé most is, mint négyéves koromban, amikor még Ferkónak szólítottak, és innen belülről folytonosan ugyanúgy látok mindent. Ez az egyetlen a világban, ami számomra változatlan, minden más megváltozott.

Új Forrás 2023/6 – Suli István: II. Rákóczi Ferenc – XV. etűd – amellyben az időközben felnőtt Rákóczi az öreg Vay Ádámmal ostromolja Szeged várát.

Amint kivilágosodott, egy rövid levélben megírta a tiszavidéki népeknek, hogy *az ellenség elől kibujdosó szegedieket mindenütt együttérzéssel, békével fogadják, és szívesen lássák, ahogyan azt megkívánja a közönséges igazság és a keresztényi indulat; kelt Csongrádon, 1704. augusztus 48 16-dikán.*

Reggel tájt két lovas állított be egy titokzatos levéllel, amit Rákóczi elolvastott, majd váltott néhány szót a tisztjeivel a haladás további rendjéről, ő maga pedig beszállt vissza a fekete batárba, és a csapata kíséretében elnyargaltatott valahova, tovább, a Tisza mentén, akárha itt sem is lett volna soha. A kocsi kerekeinek távolba vesző nyomán lassan fölegyenesedett a fű.

VIRÁGBA BORUL

És amikor már az abyss zuhatagainál
a világ gazdagon hímezett szövete
nem több, mint összegyűrt rongy
hátasod nyerge alá rejtve,
tógádból kiléphetsz végre és megmoshatod
vérbe borult torz arcodat.

Eldőlsz,
még mindig sűrű, izzadt hajad fűrtjei
szétterülve a megvilágosodott *egy* mellkasán.
Arannyal szegélyezett gyermekkorod
hősei néma áhítattal gyűlnek melléd.
Négy elefánt őrzi a négy világtáját.
És virágba borulnak a kőakantuszok.

50 TOVÁBBLENDÜL

a kibogozhatatlan zsinór hatalomvágy
megpróbálkoztál vele de nem tudtad visszanyelni
már késő lett volna egyébként is
odagyűlt a városállam népe a papság a bölcsek
hallották híred hódításod félték
falanaxid őrjöngését az ütközetben
katonáid feje felfőtt ércsisakjaikban
a szikrázó nap alatt
madarak köröztek a tajtékozó ég vászna előtt
mint a legtöbb legenda nyitójelenetében
csöpögött rólad a verejték
és már indultál volna tovább
keletnek egészen
a világ pereméig
szitálni kezdett az eső és láttad benne a világot
a tengerek pocsolyák voltak
titánként széttaposhattad őket
mint egy gyermekkori emlékből
amikor apád palotájában
tanítódhoz siettél az apokalipszis
előtt néhány pillanattal
az a fizetett bölcs a szakállas öreg tanította
határaid el kell fogadni
és te most fogadod el őket először
amikor kardod meglendül végre
a zsinór fonalai fesleni kezdenek
harcosaid üdvivalgását elnyomja
a kürtök bömbölése szétválik
előtted a tömeg és a bölcsek
remegő kézzel nyúlnak sarud után

A PRINCEPS ÁLMA

51

magad vagy az örökkévaló város
az önhitt és az álom
az ég gömbhéjain sétálva is látod
lépteid után meghajol a táj a cédrusok az olajfák

kifacsarod nedvüket és mives bronz lámpások kelyhébe öntöd
sót szórsz rájuk meggyújtod őket
figyeled ahogy felugranak a fények az oszlopokon
és álmod terjedni kezd bizonytalanul megérintve minden szót
formát és hideg tapintású anyagot a mediterrán esti hűvösben
beleakad térzugokba
visszafordul a templomok közötti sikátorokból
de egyre duzzadva végül kirajzolja
hatalmad tiszta egyenes vonásait

ha körbe keríthetnéd fórumod
önmagad felsőbbrendűségébe vetett hitét
tűzfalakkal vagy cippus kövekkel mint magát a várost
vagy mítoszokkal
egy alvilágba zuhanó kútról
egy örökké égő tűzről
egy köztársaságról
polgártársaid és trák illír germán gall
barbárok bűvölésére
hogy márványból és aranyból és mohóságból
épülő birodalmad sérthetetlen legyen

hinni akarsz hogy a világ bütykeit
te morzsoltad szét és lerabolt gazdagságát
mint emléket
szétszórtad magad körül a hét domb tetejéről
véletlenszerű mintákban
gőg uralkodik el rajtad
hinni akarsz hogy nem érhet véget az álom

3. Egy talált vers expurgatója: emendálás, jelentéskioltás és kommentár

52 K. Horváth Zsolt

„ÍR, S ELTÖRLI
MEGINT; VÁLTOZTAT,
HELYBEN HAGY,
ELVET”

„A műalkotás
tehát olyan jelnek tekint-
hető, mely a különböző
jelentéseket egymás rová-
sára erősíti fel, szapo-
rítja, ezeket egymás által
kioltja, így a műalkotást
mint egészet megfosztja
attól a lehetőségtől, hogy
jelentéssel bírjon”.¹

Metafilológia és a szintagma-
tikus tudat problémája Szerb

(Erdély Miklós:
Marly tézisek)

János költészetében (II. rész)

Éppen ezért nem lehet
véletlen, hogy Illyés és
Radnóti után Babits Mi-

hály jól ismert, *A gazda bekeríti házát* című versét pécézi ki a hagyománnyal folytatott szenvedélyes viszonya demonstrálására.² Fodor Gézához és Radnóti Sándorhoz hasonlóan a posztumusz megjelent kötetet sajtó alá rendező Petri György is meglehetősen elutasítóan viszonyult Szerb Jánosnak ehhez a költői eljárásához, amikor is a fentebb már érintett lengyel nyelvű különszámban az „átirattal” szembesült. „Ez – jegyzi meg utószavában Petri – egy Babits-vers [...] szövegének fokozatos – több fázisban történő kiirtása volt [...], eladdig, míg a szöveg helyett csupán tipografizált, strófikusan elrendezett kötőjelhalmaz maradt. Erről elég heves vitába bonyolódtunk. Én élesen elutasítottam az effajta »reductive art«-ot mint folytathatatlan műfajt, és egyben érdeklődtem, hogy vannak-e vers-versei, szóval olyan normális, szokványos *saját* versei, vagy csak ilyen [...] szövegtesteken végzett operációk”.³ A fentebb vázolt Radnóti-pastiche-hoz képest *A gazda bekeríti házát* című Babits-verssel kialakított intertextuális viszony a lehető legradikálisabb, amennyiben Szerb János öt lépésben, fokozatosan valóban „kigyomlálja”, megtisztítja, kikaparja, végső soron olvashatatlanná „szerkeszti” a költeményt. Ennek fázisai a következők:

1. Szerb betűhíven közli az eredeti szöveget, címmel, szerzővel.
2. Korrektúra, „hibakeresés”, korigenda, ~~áthúzások~~.
3. Az ~~áthúzott szavakat~~ törli, a szó helyén álló áthúzás és a központozás megmarad.

4. Törli az áthúzásokat is, a központozás továbbra is a helyén marad.
5. Visszaállítja a 2. fázis ~~áthúzott szavait~~, azonban az eddig érintetlenül hagyott szóelemeket eltünteti.
6. A szavakat törli, az ~~áthúzott szavak~~ helyén azonban nem az áthúzás, hanem az adott szó betűszámától függően, ún. 53 rövid kötőjelek maradnak (pl. ~~már~~ = ---; ~~pic~~ = ----; ~~kikerítve~~ = -----).

A kérdés az: olvasóként mit kezdhetünk Szerb János Babits-kisajátításával? Talán az volna a legtermékenyebb és legbecsületesebb, ha leszögezzük, hogy elsősre jóformán semmit sem értünk belőle. De hogyan közelítsünk egy ilyen enigmatikusnak tűnő textushoz, mely saját korában is értetlenséget és elenségeséget váltott ki?

Az irodalom tanításával kapcsolatos dilemmákból kiindulva Paul de Man egy esszéjében azt javasolja, hogy ne a műhöz kapcsolható „egyetemes emberi tudást” vagy történeti, etikai, társadalmi – vagyis nem-nyelvi – „értelmet” próbáljuk megragadni, hanem figyelmünket a jelentés közvetítésének *módjára* összpontosítsuk – vagyis egyfajta filológiához való visszatérést szorgalmaz.⁴ Hans Ulrich Gumbrecht fejtegetései nyomán Kulcsár-Szabó Zoltán arra mutat rá, hogy a „filológia hagyományát az irodalmi jelenséghez való nem-interpretatív [...] hozzáférés lehetőségeit kutatva vizsgálja meg, és pontosan azzal magyarázza a filológiai »kommentár« éles elhatárolását az »interpretációtól«, hogy előbbinek szükségképpen kétségbe kell vonnia a szövegnek az utóbbi által elismert (vagy megteremtett) autoritását”.⁵ Másképpen fogalmazva, a filológiai hagyományban a textus aktualizált magyarázataként értett kommentár feladata az, hogy a forrásszöveget – akár keletkezése után több száz évvel – a lassú olvasás és a szövegmagyarázat szüntelen munkája révén hozzáférhetővé tegye. Ezt a minden kultúrában komoly tudást feltételező hermeneutikai mozzanatot nevezte textuális koherenciának Jan Assmann, képviselői pedig az „izraelita *szófér*, a zsidó *rabbi*, a hellén *philologosz*, az iszlám *sejk* és *mullah*, a hindu *bráhman*, a buddhista, konfuciánus és taoista bölcs és tudós”.⁶ A német egyiptológus szerint ők a kulturális emlékezet hordozói, a kanonikus szövegek kommentátorai, akik elevenné teszik a hagyomány holt nyelvét. Aleida Assmannal közösen jegyzett közleményükben ezt a komplex tevékenységet nevezték *értelemgondozásnak*.⁷

A zsidó tradíció kapcsán írja Komoróczy Géza, hogy „kialakult a kommentár mint műfaj, egyre duzzadt a kommentárok hagyománya, s idővel a kommentár szinte ugyanarra a tekintélyre tett szert, mint maga a szöveg, melynek megértését kellett segítenie”.⁸ Nem szabad tehát szem elől tévesztenünk azt, hogy Szerb János a tibetisztika, a mongol buddhizmus nemzetközi hírű filológus tudósa volt, a családi előzményeknél pedig azt, hogy anyai ükapja a híres Talmud-tudós, Perls Méir nagykirályi rabbi (1811–1893) volt,

kinek veje, Perls Ármin (1858–1914) pécsi főrabbi, a zsidó szónoklattan kiválósága volt.⁹ Noha tudtommal Szerb Jánost saját és felmenői zsidósága többnyire negatív értelemben foglalkoztatta, akkor sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül ezt a ténytet, ugyanakkor a mongol buddhizmussal kapcsolatos filológiai munkássága kifejezetten hozzátartozik a Babits-vers szövegkezelésének magyarázatához.¹⁰ Ezt a megközelítést már csak az is alátámasztja, hogy a – máshol részletesebben tárgyalt – *Gesta Petriorumban* Szerb János eme szigorú filológiai, textológiai és értelemgondozó magatartást szintén a szatirikus pastiche formájában forgatja ki.¹¹ Ezek látzólag szintén a nem-nyelvihez tartoznak, ám nem a költemény „értelmét” befolyásolják, hanem a jelentés képződésének felfejtéséhez járulnak hozzá.¹²

Abban tehát, hogy megpróbáljunk magyarázatot találni arra, Szerb János miért emendálta, írta át (*transcriptio*), tisztította meg (*expurgatio*) és törölte Babits Mihály versét, a filológia és a kommentár összekapcsolódik. Sőt, talán metafilológiáról, a filológia filológiájáról is beszélhetünk, mely Déri Balázs, Kelemen Pál, Krupp József és Tamás Ábel megközelítésében olyan tudományként gondolható el, mely a „szöveges dokumentumokkal való foglalkozás [...] során láthatóvá teszi és reflektálja azokat a tényezőket, amelyek e dokumentumokban már eleve »filológiaiak«, illetve amelyek saját műveleteinek operatív irányait meghatározzák. Különösen jól belátható mindez a klasszika-filológia irányából [...], [ahonnan] [...] a szöveges dokumentumok olvashatóvá tételének, javításának, kommentálásának és klasszifikációjának az igénye, illetve általában a centralizálás, rögzítés, tisztítás és archiválás mozzanata egy olyan univerzális »katalógus« eszméjének létrehozásával járt együtt, amely magában az irodalmi produkcióban is felfedezte [...] azt, amit az imént »filológiaiaként« nevezünk meg. Ilyen például a műfajiság kényszere, amely a szöveges dokumentumot már az alkotás első pillanatától egy eleve adott filológiai műveleti térben helyezi el, s mint egy eleve a szöveg-és értelemgondozási tevékenység számára – vagy akár, radikálisabb megfogalmazásban, ennek révén – állítja elő”.¹³

Eme metafilológiai megközelítés jegyében a hagyomány értelemgondozása nem más, mint szövegek és variánsaik elképzelt múzeumának karbantartása, olyan tevékenység, amelyben a „filológiai” magában foglalja az eredeti mű törlését, módosítását, átírását, vagyis a szöveggondozói munka mozzanatainak összekapcsolódását. Buddhista szövegek kiadójaként, fordítójaként Szerb János egészen biztosan tisztában volt szakmája alapszabályaival, így azzal is, hogy a textológia szigorú normái szerint a Babits-vers variánsainak elkészítése, módosítása, emendálása és végső soron törlése definíció szerint annyit tesz, mint – Tatár György kifejezésével élve – „kezet emelni a szövegre”.¹⁴ Ám ha költői munkásságát részben vagy egészében metafilológiai gesztusok sorának tekintjük, akkor része a költői hagyomány

értelemgondozásának. Sőt, továbbmegyek, azt állítom, hogy buddhista szöveggondozói és költői szövegromboló törekvése nem választható el egymástól, vagyis a Babits-vers esetében a *szövegtörlés* maga a *jelentés közvetítésének módozata*, s ezt kellene kommentárok formájában feltárnunk. Ebben a beállítódásban azonban nem látunk mást, mint a tanulmány elején fessegetett problémát, vagyis az új költői nyelv keresésének igényét. Úgy tűnik, mintha Roland Barthes-nak az irodalmi nyelvvel szembeállított, az írás fagypontját óhajtó beállítódása nyilatkozna meg.

„Mármost az irodalmi jelnek ez a végzetszerűsége – írja Barthes –, amely azt jelenti, hogy az író egyetlen szót sem írhat le anélkül, hogy valamely régimódi, anarchikus vagy utánzott, de legalábbis konvencionális és embertelen nyelvezet sajátos pózát fel ne venné. [...] Ugyanakkor a régi irodalmi kategóriákat, amelyek a legjobb esetben is megfosztattak hagyományos, az ember időtlen lényegét kifejező tartalmuktól, végső soron csak a sajátos forma, a lexikális vagy szintaktikai rend, a mindent kifejezni képes nyelvezet tartja össze: az írás immár felszívja egy mű teljes irodalmi identitását”.¹⁵ Nem pusztán azért fontos ez a gondolat, mert a francia irodalomtudós elutasítja a nyelv instrumentális felfogását (sőt, a pusztá kommunikatív funkciót sem tartotta lehetségesnek), hanem főként azért, mert a nyelvi jeleket nem történeti invariánsként fogja fel.¹⁶ Barthes felfogásában az írás történeti feltételrendszere erősen korlátozott, ennek következményeként a szerző nem maga választja meg lehetőségeit, hanem a korszak adott nyelve és a szerző habituális stílusa között elhelyezhető írás révén úgyszólván újraalkotja az irodalmiságot.¹⁷ Szerb János lírájában az irodalmi hagyomány egy végletekig elhasznált, konvenciókkal teli nyelvi tér, mellyel a kapcsolatteremtés, a viszony kialakításának elsődleges módja negatív: a folytathatatlanság radikális felmutatása.

Első lépésben tehát birtokba veszi Babits versét, majd szisztematikus filológiai aprómunkával megsemmisíti; ennyiben megváltoztatja a költészet funkcióját is, hiszen az már nem „ábrázolja” vagy „kifejezi” a világot, hanem kisajátítja, majd eltörli.¹⁸ Az archívumi nyelvezetben az *expurgáció* annyit tesz, hogy az érzékeny adatot tartalmazó dokumentum inkriminált részét anélkül távolítják el (elfedik, törlik), hogy az eredeti szövegösszefüggés károsodna.¹⁹ Az *expurgatio* szó eredeti latin értelmében tehát a megtisztítás révén válik hozzáférhetővé az adott irat. Az *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötetének élén Tandori Dezső az *Eszmélet* című József Attila-versből idéz („s mint talált tárgyat visszaadja”), s eme gesztus – ahogyan Bán Zoltán András rámutat – éppannyira lehet „Tandori megsemmisítő ironiájának áldozata”,²⁰ mint ahogyan a költészet nyelvének mint archeológiai leletnek a megtisztítása. Más premisszákból kiindulva, de Oravec

Imre korábban már említett *Héj* című kötete kapcsán hasonló következtetésre jutott Tamás Gáspár Miklós is. A minden fennállót megillető kritika kapcsán azt a kérdést teszi fel, hogyan végezheti el ezt a munkát a költészet. Válaszában úgy fogalmaz, „talán úgy, hogy tönkretett, elfecsérelt, elkótyavetyélt javainkat, azokat a premisszákat, melyből létünk mondatai következnek, hiányuk érzékeltetésével [...] élővé és hatékonyá teszi. Talán sikerülhet, ha elfogadja – mint a huszadik századi költészetben gyakran megtörténik –, hogy minden létező a maga módján releváns, és a tárgy felmutatása, megfosztva értelmezésének lehetőségeitől *mindent* elmond”.²¹

A második fázis talán korrektúrához hasonlítható leginkább: úgy tűnik, mintha Szerb János stilisztikai, mondatszerkesztési, retorikai „hibákat” keresne a versben, ezért soronként egy-két szót töröl; ezt a szövegben ~~át húzással~~ jelöli. Ez az első ránézésre egyfajta „hibakeresésnek” feltűnő attitűd azért módfelett meglepő, mert mint az életművet nyelvészeti szempontból vizsgáló J. Soltész Katalin megállapította, „Babits költői nyelvének egyik legfőbb jellegzetessége a mondatszerkesztésben nyilvánul meg: a rövid vagy hosszú, egyszerű vagy összetett, hiányos vagy teljes, tömören összefogott vagy kuszán szétágazó, hullámzó, gyűrűző mondatok határozzák meg verseinek szerkezetét, és bennük tükröződik a vers hangulata”.²² A hibakeresésnek tetsző gesztus úgy tűnik fel, mintha Babits költői nyelvét „korrigálni” kellene vagy lehetne, jóllehet a kihúzott szavak (~~már, picit, kikerítve, módján, őt~~ és így tovább), ha nem is teszik értelmetlenné a verset, de megnehezítik az olvasást. Célszerű tehát a hibát nem köznap értelemben kezelni (miszerint a „hiba” ellentéte a normatív módon meghatározott „helyes”), hanem a hibát az *uralhatatlan véletlen* erejére hagyatkozó, mégis *megzabolázni vágyott kreatív energiaként* felfogni. Mit jelent ez, s hogyan kerülhet ez a korszakban jellegzetes – elsősorban experimentális zenei – felfogás Szerb János költői eszköztárába?

A Cage – egy zenekarhoz avagy meddig terjed a „kotta” hiánya? című versében veti fel Tandori Dezső az avantgárd és experimentális zenében az 1950–1960-as évek fordulójától divatozó *irányított véletlen* problémáját (melyre máskülönben fentebb Balassa Péter is utalt). „Ezt / ahhoz mondhatjuk, amit Cage mondhatott, joggal, egy zenekarnak, / amikor mindegyre bekövetkeztek – a »hibák«-e még – *hibák*. / Talán az »a« elhelyezése dönti el az eldöntetlen maradót. Ez / viszont már az egésznek csak a pusztá nyelvi kifejezése”.²³ A zene tudós Szitha Tünde szerint „aligha lehetne tömörebben és pontosabban összefoglalni a szakirodalom által többnyire *irányított véletlennek* nevezett zeneszerzői módszer lényegét, mint ahogyan Tandori tette. A »dönti el« és az »eldöntetlen maradót« kifejezések közötti ellentmondásos kapcsolat az alkotásnak arra a mozzanatára utal, amikor egy zeneszerzői elhatározásnak köszönhetően egy vagy több elv mechanikus módon meghatározza ugyan a mű

minden pillanatát, de működése mégis háttérben marad, mert a hallgató számára vagy nem érzékelhető, vagy lényegtelen, mert a kompozíció elsődlegesen megjelenő zenei gondolatai elfedik a jelenlétét”.²⁴ Jóllehet Jeney Zoltán és Vidovszky László már 1964-ben találkozik a John Cage nevével fémjelezhető experimentális zenével, csak 1970 után tudatosul bennük az, 57 hogy a zeneszerző radikális nézetei alkalmasak lehetnek a zenei köznyelv átértékelésére. Cage arra jutott, hogy az általánosságban vett – tehát nem feltétlenül zenei – hangok az ember akaratától függetlenül is léteznek, ezért egyre tudatosabban fordult a nem intencionált hangok felé. „A zenéről szólván például ez azt jelenti – írja –, hogy bármilyen hang bármilyen kombinációban és bármilyen folyamatot képezve előfordulhat”.²⁵

A neoavantgárd költészetnek a hagyományhoz való viszonyából kiindulva Dalos Anna az 1970-ben induló Új Zenei Stúdió zeneszerzői esetében azt állapítja meg, hogy – Jeney Zoltán nyomán – a „nem kapaszkodni a hagyományba, hanem élni vele” elve, azaz a költőtség és a szabadság problémája *egyszerre* jellemzi őket.²⁶ Utóbbihoz hasonlóan – a Tandori kapcsán már érintett – irányított véletlen is elsőre afféle feloldhatatlan ellentmondásnak tűnhet. Szitha megfogalmazásában ennek lényege az, hogy a „hangkészletet, a hangok előfordulásának sorrendjét és a kettő eredményeként létrejövő hangrendszert egy a komponálás kezdetén kiválasztott szöveg betűinek hangmagasságokká alakítása hozza létre. Ha az ábécé egyes betűit a zeneszerző egy előre rögzített és a mű folyamán következetesen alkalmazott rendszer szerinti zenei hangoknak felelteti meg, a szavak dallamokként vagy akkordokként is leírhatók lesznek. Mivel a nyelv vagy a beszéd hangzói nem zenei törvényszerűségek szerint következnek egymás után, az általuk generált hangmagasságok *véletlen szabályozta szerkezeti rácsként* [...] működnek, melynek elrendezése vagy megmunkálása a tulajdonképpeni kompozíciós feladat”.²⁷

Ez azonban nem a darmstadti aleatória vagy a cage-i véletlen (*indeterminacy*) szolgálai átvétele, az Új Zenei Stúdió zeneszerzői a maguk módján dolgozzák ki erről szóló elképzelésüket.²⁸ Utóbbi pedig nagyon is jól illeszkedik a neoavantgárd nyelvszemléletéhez és hagyományfelfogásához, melyet példák is alátámasztanak. Jelesül Jeney Zoltán nagy előszeretettel nyúlt költeményekhez, s a kortárs magyar irodalomból Tandori Dezső veseinek grafikus megjelenését nemegyszer hangokká transzponálta (*Rimbaud még egyszer átpergeti ujjai közt az ábécét; A. Rimbaud a sivatagban forgat*).²⁹ A neoavantgárd zene kompozíciós kísérletei két szempontból is tanulságokat tartogatnak számunkra. Az egyik az, hogy visszakanyarodva Szerb János verséhez, a metafilológiai szövegtörlés az irányított véletlennel rokonítható „hibakeresésnek” is felfogható. Noha Szerb János levelezéséből nem

mutatható ki különösebb experimentális zenei érdeklődés, ugyanakkor ifj. Kurtág Györggyel, illetve Molnár Gergellyel indirekt, laza kapcsolatban állt, így nem zárható ki, hogy az irányított véletlen problémájáról vagy a Tandori–

Jeney-kapcsolatról hallott.³⁰ Tandori alkalmi költészete azonban egész 58 biztosan a legfontosabb inspirációs forrása Szerb anti-költészetének.

Könczöl Csaba így jellemzi az *Egy talált tárgy megtisztítását*: „»költőitlenebb« verseskötet magyar nyelven eddig minden bizonnyal nem jelent meg. A költészet hagyományos fegyvertárának itt még csak törmelékeivel, foszlányaival sem találkozunk. Nyelve színtelen, szagtalan, zörgő, aszott, és ez is csak ott, ahol egyáltalában van még nyelve (hiszen jel-»verseiből«, betű-»verseiből«, cím-, »verseiből« – ahol tehát a költemény pusztán egy cím – még ez is hiányzik). Képi fantáziájára legerősebben talán a *Népsport* stílusa hatott, ha pedig – az emlékezés pillanataiban – »elérzékenyül«, a bédekkerek, a prospektusok és a szótárak stílvilágai ihletik”.³¹ Szerb költői nyelvfelfogásán, a banalitásokból építkező tematikáján, a „költőiség” megtagadásán, verseinek grafikai kiképzésén, megjelenítésén annyira érezhető a Tandori-hatás, hogy távolról sem tűnik tehát lehetetlennek a fenti analógia.

Visszakanyarodva a kisajátított Babits-vershez, a harmadik lépésben Szerb János törli az előző fázis áthúzott szavait, pontosabban meghagyja a vonalat, a szót magát azonban nem jeleníti meg. A negyedik fázisban azonban eltünteteti a vonalat is, helyén szóköz tátong. Ezt ellentételezi az emendálás ötödik lépése, melyben Szerb visszaállítja az előbbieken törölt szavakat áthúzva, ugyanakkor töröl minden eddig otthagyt szót. E törlések, helyreállítások, áthúzások következtében a költemény egyes szavai között a megszokottnál nagyobb távolság keletkezik, meglehetősen levegős szövegstruktúra jön létre. Az ily módon kisajátított Szerb-költemény utolsó három fázisának szövegkezelési analógiájaként megemlíthető John Cage *2 Pages, 122 Words on Music and Dance* című munkájának írásképe, grafikai megjelenítése.³² Ez annyiban érdekes, amennyiben a szabálytalan tipográfia alkalmat ad arra, hogy a szöveget ne konvencionálisan balról jobbra, soronként lefelé haladva olvassuk, hanem a véletlen elvének kedvezve váratlan értelemösszefüggéseket keressünk és teremtsünk, hiszen a metafilológiai megközelítés leveszi az olvasó válláról a konvencionális olvasás terhét, s mintegy szabad kezét ad a megmaradt sorok, törölt szavak és vonalak értelmi összekötésében.

Az experimentális zene kompozíciós eljárásai és a költői nyelv instrumentális felfogásának elutasításából fakadó neoavantgárd líra mintha ugyanúgy a megszokott műélvezet kikökkentésével, annak megzavarásával óhajtana felfüggeszteni az esztétikai befogadás rutinját. Mindkettőre jellemző egyfajta kommentárt igénylő felfokozott, olykor túlhabzó intellektualizálás (melyet akkoriban Susan Sontag olyannyira ellenezett).³³ „Az új [...] zene szerzőjének mindig is azt hánytorgatják fel – írja Ernst Křenek –, hogy

intellektuális építmény mögé igyekszik rejteni tehetségtelenségét. A gondolatmenet körülbelül a következő: a zene arra való, hogy érzelmeket fejezzen ki. [...] Ha a zene meghallgatásakor nem válik szemléletessé az érzelmi tartalom, ez [...] azt bizonyítja, hogy a komponistának vagy nincsenek érzelmei, vagy pedig nincs tehetsége. Ha mégis zenét írt, nem volt »őszinte« – tehát szélhámos”.³⁴

Az intellektualizálás, a minduntalan kommentárt igénylő, ahogyan fentebb Balassa Péter nyomán írtuk, fotelben kényelmesen elterpeszkedő műélvezettől szándékosan elforduló alkotói folyamat természetesen eltérő befogadásra apellál: inkább partitúraszerű megfejtést, dekódolást, de mindenképpen aktív befogadást igényel.³⁵ Ezt a „termékeny rendezetlenségre” épülő, poétikák és ismeretelméletek egymást beoltó hatására hagyatkozó befogadást nevezte el 1962-ben Umberto Eco *nyitott műnek*: a szerző műve valójában a befogadás munkája révén válik teljessé. Az ötlet maga nyilván nem választható el attól az életrajzi mozzanattól, miszerint a fiatal Eco akkoriban rendszeresen találkozott a darmstadti iskolához tartozó radikális zeneszerzővel, Luciano Berióval, s így megihlette az irányított véletlen experimentális zenei problémája. A „nyitott mű” allegóriája a könyv művészetelméleti súlyánál nagyobb hatást gyakorolt az akkori művészértelmiségre, így az sem írható pusztán a véletlen számlájára, hogy Eco a költészetben, az új zenén és az in-formel festészetben keresztül mutatja be a befogadás módjának eszmetörténeti problémáját.³⁶

Végző soron Szerb János metafilológiai szövegkezelése a fenti értelemben úgyszólván *felnyitotta* a verset az olvasó számára, noha nem könnyítette meg befogadását. Ez annyiban érdekes, amennyiben az irodalmat felépítményként kezelő Lukács György épp Babitsnak eme verse kapcsán figyelmeztetett bennünket arra, hogy a társadalmi visz-szatükröződésen túl minden irodalmi mű a „nyelv irodalmi megformálása, a képek, a szavak csoportosítása, a ritmus stb. segítségével úgy vezesse képzettársulásainkat, olyan érzéseket, hangulatokat, élményeket és gondolatokat idézzen fel, amelyek bennünket valami *mellett* vagy *ellen* mozgósítanak. Minden irodalom elemi tényéről van itt szó”.³⁷ A filozófus vehemens értelmezése szerint Babits költeményének középpontjában a fogalomra érlelt „kerítés” hétköznapi kifejezése áll, ami egyszerre fejezi ki a magántulajdonon alapuló polgári önazonosságot és a barbarizmussal szembeni erkölcsi és kulturális védekezés szükségességét. Noha Kardos Pál helybenhagyja Lukács fejtegetéseit, ugyanakkor figyelmünket a vers további részének szimbolikus értelmére irányítja: a „kertidillre”, mely nemcsak elzár, de be is engedi a táj szépségét; továbbá kiszáll a folyton az újat óhajtó barbár ifjú írónemzedék emberi és alkotói magatartása ellen (lásd „te csak / maradj

a tavaly őre! s ha a jövevény / lenézve így szól: »*Én vagyok az Új!*« – feleld: / »*A Régi jobb volt!*«!.”

A probléma az, hogy Kardos egyáltalán nem fejti ki, hogy mit ért a „barbárnak érzett fiatalabb írónemzedék emberi magatartása és alkotó módszere” elleni babitsi kirohanáson.³⁸ Sőt, az újabb közlemények tükrében még Kardos allúziója is túlzónak tetszik, amennyiben úgy tűnhet, mintha szembeállítaná Babits klasszicizált modernségét az avantgárddal. Ez azonban Dobos Istvánnak, Kálmán C. Györgynek vagy Szénási Zoltánnak a kérdést részletesen tárgyaló írásai felől módfelett sommásnak tetszik, hiszen eleve valamiféle előrehaladó stílustörténeti „fejlődést” feltételez, melyben a hagyomány mindig ugyanaz marad, s ehhez képest nyilvánul meg az „új”.³⁹ Ne felejtsük azonban el, hogy nem Babits irodalomfelfogásának és *A gazda bekeríti házát* című versnek életművön belüli elhelyezése a célunk, hanem Szerb János szövegkezelői gesztusának kommentárokkal való ellátása. Ugyanakkor azt se tévesszük szem előtt, hogy ha egy-egy vers, annak átdolgozása, valamint a hozzájuk kapcsolódó kommentárok együttesen alkotják az archívumbeli kijelentésrendszerek összességét, ahogy Michel Foucault javasolta, akkor Lukács György, Kardos Pál vagy Rába György fejtegetései ugyanúgy részei ennek az archívumnak, mint Szerb János metafilológiai kísérlete vagy az újabb keletű irodalomtudományos értelmezések.⁴⁰ Bárhogyan, bármilyen indíttatásból is alkalmazott szövegtörléseket Szerb, a legfontosabb célja mégiscsak az volt, hogy az 1970-es évekbeli irodalomfelfogásból fakadó Babits-képet „felülírja” vagy „eltörölje”, s ebben a hevületében a szöveges inkoherenca előállítását tekintette textológiai fegyverének.

4. Az inkoherenca, az elrendezés dinamikája és a szintagmatikus tudat

A patetikus érték- és kultúravédelmezői, a költészetet erkölcsi magasságokba emelő pózt elutasító gesztust már érintettük Szerb Jánosnál, ugyanakkor legalább ugyanilyen lényeges az 1960–1970-es évek magyar neoavantgárdjának lazán kezelt, de „típusos dadaizmusa” is (a *pastiche* kapcsán szó volt már erről az attitűdről). A folytatás, a hasonlóság és a szerkezeti azonosság kérdéseiből kiindulva Kálmán C. György arra kérdezett rá, vajon mi lehet az oka annak, hogy a történeti dada megnyilatkozásai után évtizedekkel a hazai neoavantgárd szcénában *gesztus* gyanánt újra feltűnik a dadaizmus. Ez önmagában is újraértelmezi a hagyomány fogalmát, hiszen ha a klasszikus avantgárdot az előzményeket elutasító, intézmény- és tradícióellenes mozgalomként fogjuk is fel, az 1970-es évekre rárakódó *kulturális patina* (művészet- és irodalomtudományi feldolgozások, intézményesedés és így tovább)

magát az avantgárdot is a tisztelet és az elismerés mázával vonta be.⁴¹ Az irodalomtörténész szerint a történeti dada legfontosabb elvi sajátosságai közé tartozott az ideológiaellenesség és az érvelés hiánya, ennyiben elutasította a megmerevedett dogmákat és az észre hagyatkozó megokolást. Ugyanakkor, ahogy Kálmán C. írja, a „dada kedveli a megszakított- 61 got, a koherencia hiányát és az irrelevanciát. Nem engedi, hogy a néző–hallgató belemerüljön egy atmoszférába, egy bizonyos hangulatba, minduntalan megtöri a folytonosságot, azáltal, hogy új és új elemeket vezet be valamely másik szférából. Állandóan megszakítja azt a komfortérzést, amit az olvasó vagy néző keres”.⁴²

Ennyiben lehetséges, hogy Szerb János egyszerűen a Babits-versre rakódott patinával, illetve a költőnek a korszakban feltételezett irodalmi konzervativizmusával szemben óhajtotta értelmetlenné írni/törölni a verset. Elidegeníteni a bevett, a megszokott befogadástól. Ám a fentebb, a montázselvhez kapcsolódó, az össze nem illő dolgok egymás mellé rendelésének példajaként idézett Erdély Miklóskcióval szemben Szerb János a szövegtörítés radikálisabb eszközével alkalmaz *jelentésköltést*. Az, hogy az előbb áthúzott, korrektúrázott, törölt, visszahelyezett, majd az irányított véletlen jegyében akár hangnak is tekinthető betűket és szavakat milyen sorrendben tünteti el, valójában közömbös; a lényeg sokkal inkább a befogadói szabadságot posztuláló, vágyott inkoherencia előállítás, a mű kódolt igazságának kioltása. „A műalkotás üzenete – ahogyan Takáts József írja Erdély kapcsán – az üresség, a jelentésköltés helyén maradó üres tér, mely a befogadóban a szabadság érzetét kelti”.⁴³ Az értelmezést elősegítő koherencia hiánya, pontosabban annak aprólékos metafilológiai előállítása, az érthetlenség centrumba állítása, a funkciók összezavarása tehát konstitutív elemei azoknak a neoavantgárd gesztusoknak, melyek úgyszólván színre vitték a káoszt, az ellentmondá- sosságot és a reménytelenséget.

A Babits-vers alcímében és második versszakában feltűnő jelzős összetételben feltűnő „barbár” szó („új barbár század”; „Ősz ez! barbár, gyilkos és hazug”) a költészet kontextusában akaratlanul is felidézi Ador- nónak azt a rengetegszer idézett mondatát, miszerint „Auschwitz után barbár dolog verset írni”.⁴⁴ Ha ebből a szempontból kommentáljuk Szerb János mun- káját, akkor többszörös paradoxonnal szembesülünk. Amennyire levelezéséből ez rekonstruálható, magánemberként nem sokat törődött sem a Bálint család zsidóságával, sem a holocausttal. Poétikáját tekintve azonban, s ezt épp a Radnóti-átirat kapcsán vizsgáltuk, kifejezetten hatástalanítani igye- kezett azt az édesanyja nemzedéke által képviselt *humanista álláspontot*, mely a kultúra nevében szólal fel a nemzetiszocializmus barbarizmusával

szemben.⁴⁵ Ebből azonban korántsem következik az, hogy a legcsekélyebb mértékben elfogadta volna azt a barbarizmust, amely felmenőit zsidóként jelölte meg, veszélyeztette vagy gyilkolta meg, s ami ellen a család által is képviselt értelmiségi–irodalmi hagyomány fellépett. Nem erről van szó. A *Járkálj csak, gúzsbakötött!* című satirikus pastiche modalitása sokkal közelebb áll ahhoz, amit nagybátyja, Bálint Endre társasága, a pasaréti Törzs művelt saját munkaszolgálatos tapasztalatával. Ez pedig a halálközeli élmény elaborálása iróniával, satírával, maró gúnnyal – a csábító pátosz és önsajnálát legkisebb engedménye nélkül.⁴⁶

Ebből a szempontból a magyar neoavantgárd nyelvszemlélete, hagyománykezelése, jelhasználatja és gesztusrendszere úgyszólván „kapóra jött” Szerb Jánosnak, amennyiben megtalálta benne a kettős elutasítás lehetőségét. Az emberiség és a kultúra nevében fellépő humanizmustól éppúgy elhatárolódní, mint utóbbinak a költői nyelvhez mint képviseleti eszközöz való kapcsolódását felmondani. „Egy napon – írja Roland Barthes – talán meg lehet majd teremteni a szemiológusok szemiológiáját, a strukturalisták strukturális elemzését. E helyütt mindössze azt akartuk elmondani, hogy a jelnek valószínűleg van igazi képzete; a jel nemcsak egy sajátos megismerés tárgya, hanem egy *vízió* is, amely hasonlít a mennyei szférák látomásához Scipio álmában [...]. A szemiológus *látja* a jelet, amint mozog a jelentés mezéjén, megszámlálja vegyértékeit, felvázolja megjelenésüket; számára a jel érzékelhető fogalom”.⁴⁷ Barthes szerint a költészetre jellemző *szintagmatikus tudat* sajátossága az, hogy úgyszólván előre látja a jel kiterjedését, lehetséges kapcsolódását más jelek felé, s ennyiben hálózatszerű. Ez azonban azt is magával hozza, fejtegeti a francia szemiológus, hogy a jelek behelyettesítése, elrendezése, dinamikája, kombinációja új tárgyat hoz létre. Úgy vélem, hogy Szerb János költészetének metafilológiai megközelítése kezünkbe adja azt a költői attitűdjére jellemző kettős elutasítást, melyet a Barthes által bevezetett szintagmatikus képzet problémája is kifejez.

¹ ERDÉLY Miklós, *Marly tézisek* = E. M., *Művészeti írások*, szerk. PETERNÁK Miklós, Bp., Képzőművészeti, 1991, 127.

² Első megjelenés: BABITS Mihály, *A gazda bekeríti házát (Új barbár század jövetére)*, Nyugat, 1925/19, 166.

³ PETRI, *i. m.*, 144. (Kiemelések az eredetiben.)

⁴ PAUL DE MAN, *Visszatérés a filológiához*, ford. GYURIS Norbert, *Filológiai Közöny*, 2002/1–2, 12–16.

⁵ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Filológia az irodalom előtt?* = K.-Sz. Z., *A jelölő visszahúzódása: Az irodalmi nyelv kulturalizációjának néhány kérdéséhez*, Bp., Eötvös, 2021, 17.

⁶ JAN ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 1999, 95.

⁷ ALEIDA ASSMANN, JAN ASSMANN, *Kánon és cenzúra*, ford. V. HORVÁTH Károly = *Irodalmi kánon és kanonizáció*, szerk. ROHONYI Zoltán, Bp., Osiris – Láthatatlan Kollégium, 2001, 87–108.

⁸ KOMORÓCZY Géza, *A kommentár mint szellemi magatartás* = K. G., *Bezárkózás a nemzeti hagyományba: Az értelmiség felelőssége az ókori Keleten*, Bp., Századvég, 1992, 347.

- ⁹ *Magyar Zsidó Lexikon*, szerk. ÚJVÁRI Péter, Bp., Pallas Nyomda, 1929, 696. Perls Ármin mindemellett Justus Pál költő, társadalomkritikus, szociáldemokrata politikus anyai nagyapja volt.
- ¹⁰ Sárközi Alice előszava szerint a tibeti és a mongol szöveg aprólékos filológiai összevetése teljes egészében Szerb János munkája volt. *A Buddhist Terminological Dictionary: The Mongolian Mahāvūyut-patti*, szerk. SÁRKÖZI Alice, SEREB János, Bp., Akadémiai, 1995, ix.
- ¹¹ Vö. K. HORVÁTH Zsolt, *Szerb-átültetés Petri-csészében. Értelemgondozás és önmitológia a Gesta Petriorumban – Műfordítás és más extrém sportok: Írások Kappanyos András 60. születésnapjára*, szerk. FÖLDES Györgyi, MAJOR Ágnes, SZÉNÁSI Zoltán, Bp., Reciti, 2022, 41-49.
- ¹² Tudósítás a visegrádi nemzetközi tibetisztikai konferenciáról, s benne Szerb János előadásáról: NAGY Károly, *Először Phagsz-pa foglalt helyet*, Esti Hírlap, 1984. szeptember 14., 4. Lásd SZÁ-SZKJA pandita, *A bölcsesség kincsesládája*, Bp., Madách – Európa, 1984. Tibetiből Ligeti Lajos fordította, a lírai átültetés pedig Tandori Dezső munkája.
- ¹³ DÉRÉ Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, *Előszó: A filológia mint kulturális gyakorlat = Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRÉ Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Bp., Ráció, 2011, 16–17. A címbeli s a mottóbeli Ovidius-idézetet is e kötet előszava inspirálta.
- ¹⁴ Egy kéziratban maradt Babits-vers példáján mutatja be a genetikus kritika aprómunkáját: SZÉNÁSI Zoltán, *Mire jó a genetikus kritika?: Válaszkísérletek a Babits-filológia felől*, Helikon, 2021/1, 153–175.
- ¹⁵ Roland BARTHES, *Le degré zéro de l'écriture*, Paris, Seuil, 1953, 65. Magyarul: Roland BARTHES, *Az írás nulla foka*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor = *A szöveg öröme: Irodalomelméleti írások*, Bp., Osiris, 2001, 47. (A fordítást módosítottam.)
- ¹⁶ Vö. Z. VARGA Zoltán, *Szöveg – mű, olvasás – írás: Roland Barthes szövegelmélete negyven év múltán*, Literatura, 2013/3, 273–280.
- ¹⁷ Vö. ANGYALOSI Gergely, *Roland Barthes, a semleges próféta*, Bp., Osiris, 1996, 18.
- ¹⁸ Vö. Maurice BLANCHOT, *A tűz része*, ford. RÓNAY György = *A líra ma: Vallomások, esszék*, szerk. HAJNAL Gábor, Bp., Gondolat, 1968, 45-46.
- ¹⁹ *Principes relatifs à l'accès aux archives*, Paris, Conseil International des Archives, 2012, 13. és 16.
- ²⁰ BÁN Zoltán András, *Tandori megtisztít*, Beszélő, 1998/4, 79–80.
- ²¹ TAMÁS Gáspár Miklós, *Egyenes labirintus = T. G. M., A teória esélyei: Esszék, bírálatok*, Bukarest, Kriterion, 1975, 186. (Kiemelés az eredetiben.)
- ²² J. SOLTÉSZ Katalin, *Babits Mihály költői nyelve*, Bp., Akadémiai, 1965, 172.
- ²³ TANDORI Dezső, *Cage – egy zenekarhoz avagy: meddig terjed a „kotta” hiánya? (1981–1985)* = T. D., *A becsomagolt vízpart*, Bp., Kozmosz, 1987, 165-166.
- ²⁴ SZITHA Tünde, *„Talán az »a« elhelyezése dönti el az eldöntetlen maradót”: Szöveg, dallam és hangrendszer összefüggései Jeney Zoltán műveiben*, Muzsika, 2003/8, 36. (Kiemelés tőlem – K. H. Zs.)
- ²⁵ John CAGE, *Az experimentális zene = J. C., A csend: Válogatott írások*, szerk. WILHEIM András, Pécs, Jelenkor, 1994, 36-40., itt: 37.
- ²⁶ DALOS Anna, *Ajtón lakattal: Zeneszerzés a Kádár-kori Magyarországon, 1956–1989*, Bp., Rózsavölgyi, 2020, 176.
- ²⁷ SZITHA, *„Talán az »a« elhelyezése dönti el az eldöntetlen maradót”... , i. m., 37.* (Kiemelés tőlem – K. H. Zs.)
- ²⁸ Vö. SZITHA Tünde, *A budapesti Új Zenei Stúdió: Experimentális zene Magyarországon 1970–1990 között*, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, PhD-értekezés, 2014, 20. és 97.
- ²⁹ DALOS Anna, *Talált tárgyak és zeneszerzés-történeti paradigmaváltás*, Magyar Egyházzene, 2012–2013/4, 391–403.
- ³⁰ Ifj. Kurtág György szíves írásbeli közlése. A családi levelezés tanúsága szerint Szerb Antalné 1976-ban, épp Londonban tartózkodó fiának írta, hogy „valamiféle Molnár Gergely” kereste telefonon. PIM Kézirattár, V.5415/502. A Spions annyiban érdekes itt, amennyiben Hegedűs Péter (később: Peter Ogi) személyében az experimentális muzsika iránt érdeklődő zeneszerző szakos zeneakadémista is részt vett a projektben.

³¹ KÖNCZÖL Csaba, Az „antiköltészet” versei: Tandori Dezső: Egy talált tárgy megtisztítása, Jelenkor, 1974/6, 565.

³² John CAGE, *2 Pages, 122 Words on Music and Dance* = J. C., *Silence, Lectures and Writings*, Middletown, Wesleyan University Press, 1973, 96–97.

³³ Susan SONTAG, *Az értelmezés ellen*, ford. RAKOVSKY Zsuzsa, Holmi, 1998/3, 416–424. A szöveg eredetileg 1964-ben jelent meg.

64

³⁴ Ernst KRÉNEK, *Az ötlet hanyatlása*, Valóság, 1961/2, 59. Összefoglalóan: ZOLTAI Dénes, *A modern zene esztétikája: 11. rész: Vázlatok a 20. századi zenefelfogás történetéből*, Muzsika, 1966/5, 12–14.

³⁵ A zene és a közönség viszonyáról lásd Pierre BOULEZ, *La musique contemporaine et le public. Dialogue avec Michel Foucault* = *Regards sur l'autrui*, szerk. Jean-Jacques NATTIEZ, Sophie GALAISE, Paris, Christian Bourgois, 2005, 481–491.

³⁶ Umberto ECO, *Nyitott mű: Forma és meghatározatlanság a kortárs poétikában*, ford. DOBOLÁN Katalin, Bp., Európa, 2006, 5–6, 30–31, 40. Illetve Umberto ECO, *Experimentalizmus és avantgarde*, ford. BIERNACZYK Szilárd = U. E., *A nyitott mű: Válogatott tanulmányok*, Bp., Európa, 1976, 90–117.

³⁷ LUKÁCS György, *Irodalom és művészet mint felépítmény: Sztálin nyelvtudományi cikkeiről* = L. Gy., *Adalékok az esztétika történetéhez*, Bp., Akadémiai, 1953, 457.

³⁸ KARDOS Pál, *Babits Mihály*, Bp., Gondolat, 1972, 392. Vö. RÁBA György, *Babits Mihály*, Bp., Gondolat, 1983, 214.

³⁹ DOBOS István, *A „klasszicizált modern” és az avantgárd: Megjegyzések Babits hagyományértelmezéséhez*, *Irodalomtörténet*, 2017/2, 234–251.; KÁLMÁN C. György, *A modern konzervatívizmus hagyományának kialakulása: Babits vitája az avantgárral*, *Danubius Noster*, 2014/1–2, 85–96.; SZÉNÁSI Zoltán, *Új nevezés az irodalom piraesi fáklyaversenyében: Megjegyzések Babits és az irodalmi konzervatívizmus kérdéséhez*, *Vigilia*, 2017/4, 288–293.

⁴⁰ Michel FOUCAULT, *A tudás archeológiája*, ford. PERCELZEL István, Bp., Atlantisz, 2001, 167.

⁴¹ Vö. Peter BÜRGER, *Az avantgárd elmélete*, ford. SEREGI Tamás, Szeged, Universitas, 2010, 64.

⁴² KÁLMÁN C. György, *Folytatás, hasonlóság vagy szerkezeti azonosság? A „dada” a 70-es években Magyarországon*, *Helikon*, 2017/1, 137.

⁴³ TAKÁTS József, *Jelentésköltés*, Pompeji, 1992/2, 17. Bővebben: MÜLLNER András, *Neoavantgárd szövegek posztstrukturalista olvasatai: Erdély Miklós*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, PhD-értekezés, 2001, 6–22. Lásd BEKE László, *Erdély Miklós*, Híd, 1982/3, 377–391.

⁴⁴ Vö. Szűcs Teri, *Adorno: esztétika Auschwitz után*, *Vigilia*, 2011/7, 515–524.

⁴⁵ György Péter esszéje szemléletesen írja körül az „emberiség” képviselőjében fellépő humanizmus korabeli elbeszélését, lásd GYÖRGY Péter, *Apám helyett*, Bp., Magvető, 2011, 229, 234 és 249.

⁴⁶ Bővebben lásd K. HORVÁTH Zsolt, *Numerra kapitány, Feszfajú és MacMerey: Rendezvényirodalom és az underwater Budapest az 1950–1960-as években* = „Lelkünkre így ül ez a kor”: *Magyar irodalom és kultúra az elképzelt és a megvalósult szocializmusok korában*, szerk. REICHERT Gábor, SZÉNÁSI Zoltán, Tatabánya, Tatabánya Alkotó Művészeiért Közalapítvány, 2022, 85–121.

⁴⁷ Roland BARTHES, *A jel képzete*, ford. SZÁNTÓ Judit = R. B., *Válogatott írások*, Bp., Európa, 1976, 186–187. (Kiemelés az eredetiben.)

Tanulmányomban az Orbán Ottó költészetének kiterjedt és összetett asszociációs összefüggései által megképződő emberiség-, civilizáció- és törtélelemnarratívát mutatom be. Orbán versei ismerőinek nem árulok el nagy meglepetést annak előrebocsátásával, hogy az életmű egészéből kibomló logikai összefüggések egésze e téren romlász narratívát rajzol ki – még akkor is, ha a szerző pályája első szakaszát inkább a(z észelvűen, ciklikusan felfogott) történelmi, történelemfilozófiai szkepticizmus jellemezte inkább, mely döntően (végletesen) pesszimista

Nyerges Gábor Ádám 65

„MEGINT ODA EGY ÉVSZÁZAD REMÉNYE”

Történelem, civilizáció és
emberiség képzetei

Orbán Ottó költészetében

értéktelítettségét a pálya hozzávetőlegesen utolsóként megjelölhető, kilencvenes és (csonka) kétezres évekbeli időszakában vette fel. Mindazonáltal, mielőtt megállapíthatnánk, Orbán hol és miben látta „a végzetes hibát”, pár fontos, kiegészítő, árnyaló megjegyzéssel kell élnem, előljáróban.

Orbán „világértő”, –értelmező versei esetében a szubjektív(abb) síkon gyakran a generációs narratíva, a (kvázi-)nemzedéki önkritika és önmagyarázás perspektíváját leltni fel. A generációs szemlélet rendre a naiv, a bohó fiatalság szép eszmék iránt lelkesedő, szertelen múltját és az immáron érett vagy idős korokra kiégett, kiábrándult, adott esetben morálisan kompromittálódott személyek (aktuális) jelenkori állapotait helyezi egymás mellé. Erre a megoldásra még Orbán legdirektebben (napi)politikai versei egyikében, *A dán királyi főszámvevő jelentése a Fortinbras & Fortinbras cég átvilágításáról* címűben is figyelhetünk, ez alkalommal nem a saját, hanem egy másik (fiatalabb) generáció meghatározó tagjainak korrumpálódása kapcsán, lásd a vers első sorainak oppozíciós szerkesztését: „az a legleverőbb hogy lehetett volna belőlük akár egy jó kezdőcsapat is / jó időben született újszülöttek / egy új történet első mondatai / a tiszta lap amelyen nem dereng föl a diktatúra vízjele / nem lettek sem azok sem ezek / rókafiak nyomakodtak elő a rókaalyukakból / rókaagyakba való eszmékkel”. Orbán ugyanezt a fajta szembeállítást érvényesíti saját generációja versbéli megtételei alkalmával is. Példának okáért nézzük meg a *AXX. század költői* című Petőfi-hommage vonatkozó sorait: „Letűnik a színről egy generáció // a nemzedékem Viszi vereségeit / rögeszméjét hogy ő majd igenis segít // a századokon át nem gyógyuló bajon / mert ő a képzelet és a forradalom // pedig csak seggencsúzás önbiztatás mánia / Egyikünkől sem lett isten fia // csak irodalmi sztár vagy népvezér / Bár közben ahogy szokás folyt a vér”.

Fontos megjegyezni, hogy az Orbán Ottó verseiben megjelenő legkülönbözőbb domináns tematikai gócpontok (háború, árvaság, betegség, utazás, szerelem, irodalmi élet, saját művészi tevékenység és hagyomány) mindegyike esetében sajátos alkotói szándék, program fedezhető fel: 66 egyrészt a versekben (s azokkal összhangban prózai műveiben is, valamint egyéb nyilvánosság elé szánt megszólalásaiban) megnyilatkozó énnel kapcsolatban annak egyazon, vers-, kötet- és pályaszakasz-határokon átívelve önazonosként láttatni kívánt törekvése, másrészt pedig ezen beszélő „szellemi eszmélésének”, világnézetének, mondhatni: gondolkodása alakulásfolyamatának is egységes, összefüggő folyamatként beállított, folyamatos magyarázása, kommentálása. E törekvés egyszersmind ráerősít Orbán verseiben a gondolati, logikai, asszociatív struktúrák összefüggéseinek mind sűrűbb összefon(ód)ására.

Orbán utolsó pályaszakaszáig a borús-szkeptikus történelmi víziókat rendre a túlélés-remény fogalompárjai, tehát a humanitásba, az ember(iség) jóra (is) való (gyakran öntudatlan) törekvésebe, illetve az egyes ember „csodára” való (művészeti, tudományos, gondolati) képességébe vetett hit (gondoljunk csak „a költészet hatalma” orbáni fogalmára) árnyalta-ellenpontozta. A remény, melyben Orbánnál rendre (különösképpen utolsó pályaszakasa során elterjedt önminősítésével szólva) „futóbolondok” hisznek, fogalmi helyiértékét tekintve azonban fokozatosan megváltozni látszik a szerző gondolkodásában. Orbán Ottó korábbi verseiben (éppen az orbáni ironikus, többperspektívájú szemlélet felől nézve) a remény *legalább annyira* iluzórikusnak, naivnak és értelmetlennek tűnt, *mint amennyire* „köznapi csodának”, a benne való hit pedig illetén értelemben *egyaránt* tűnt föl megalapozatlannak és *mégis indokoltnak*: „A gyöngye láng mégis tovább pislákol? / Az örült, kiirthatatlan, közép-európai »mégis«...”, aminek alapja, hogy „az élet bölcsebb, mint maguk az élők” (*Halott barátaihoz*). Ezzel szemben a későbbi versekben mind többször s e korábbi kétoldalúságot mindinkább az értelmetlen naivitás felett érzett csalódás irányába eltolva konstituálódik e „mégis”¹ fogalmi értéke. Az iménti idézet lelőhelye, az 1987-es *A fényes cáfolat* kötet érdekes részfolyamatát reprezentálja e lassú elmozdulásnak, hiszen egyszersmind már az alábbi, letargikus hangvételi, csalódott-kijózanodott szólamot is magában foglalja: „A világot akartam megváltoztatni, / a képek forradalmától a forradalom képeit reméltem, / mint a századelő művésze és maga a század: / a hidat az eszme és a tett között, / melyen át nemcsak a történelem vonul a jövőbe, / fölégetve a visszavonulás útját, ahogy szokta, / de az ember örökebb tudásszomja is, / [...] / [...]... Hidak? / Többnyire hadseregek vonultak rajtuk, a technika / fémszelvény-potrohú skorpiói. S a vers: felhőhabcsók-sütés / egy nemzetközi cukrászversenyen...” Az *Oklahoma aranya* című vers második versszakában jut el e gondolatmenethez,

melynek relevanciája szempontjából korántsem lényegtelen a mű felütésében körvonalazott kiindulópont: „Mi kápráztatja szemünket a mélyülő sötétben? / Az esztelenül cikázó pillangó, a remény?” Ahogy az imént idézett, hosszabb szakaszában, úgy az első versszak vége felé is lényeges állítással él a vers a történelem Orbán gondolkodásában ekkortájt egyre nagyobb 67 érvénnyel uralkodóvá váló szemléletéről, melynek irányvonala, alakulása, míg *színleg* előre mutat, valódi progresszióra nem képes, csupán felszínes módon elfedni törekszik a tényleges progresszió hiányát, az egy helyben állást: „Már nem segít rajtam, hát láthatom / munkája közben a változás őrjüngő démonát: / föl-le görögni a kontinenseket, az újdonságok romkertjét, / a kút mélyéről eltűnő időt. S hogy minden marad a régi ben”.

Orbán Ottó történelemmel kapcsolatos felfogását több konkrét tényező is befolyásolta, melyek közül két közvetlenebb hatást kifejtő momentumot érdemes meghatározóbbként kiemelni: egyrészt a globális (amerikanizálódó), indusztriális, vadkapitalista piaci viszonyok mentén szerveződő fogyasztói társadalmi modell térnyerését² (és, a rendszerváltozás utáni években, magyarországi meghonosodásának számos hátulütőjét, kiábrándító, csalódást keltő megvalósulási módját), valamint az e kort szellemileg keretező, „posztmodern” filozófia Orbán szerinti nagy fokú és kártékony dominanciáját.

A történelem észelvű, ciklikus szemlélete, egyszersmind a történelem mint az (egyéni) ember iránt részvétlen erő munkálása az Orbán-költészet kezdeteitől fogva jellemző a szerző felfogására. Orbán szemléletében (nem előzmények nélkül, de döntően) a kilencvenes évek lírájáig elsősorban ember és történelem viszonyának adott beállítása, tételezése volt az, ami a történelem egyik-másik verséből kiolvasható szemléleti irányát döntően befolyásolta: amennyiben adott versben éppen az ember(ek tömege) által, egyénenként jellemzően passzívan megélt, de csoportosan már aktívan alakított történelemről (például: „nem rejti könyvekbe telhetetlen természetét / mint az eszmék véretől vörös történelem” – *Hóesés Bostonban*), avagy az egyéni ember sorsát végzetesen alakító, befolyásoló, megváltoztató történelemről („És nap felé fordított arcukon szerelmük, / az együgyű és fényes fáraó-maszk, dactól csillogott. / Aztán már mentek is vijjogva a Csont Üdülő felé. // Nyomukban a szél a századok-közt-lapozást elúnva / nyekergetett egy nyitott ablakot” – *Nyár a tavon*) beszélhetünk.

A történelem ciklikus képzete gondolkodási, filozófiai, akár (nem kevészer) egészen konkrétan irodalmi irányvonalakról, „trendekről” szólva is, többnyire vegyes értéktársítással árnyalja a versek összképét: vissza-visszatérő gondolata Orbán Ottónak például a „posztmodern” „divatjával” (vagy

akár a globalizmus, a fogyasztói társadalom jellemezte korszakkal) kapcsolatban, hogy nem egy civilizációs folyamat betetőzése vagy a korábbiaknál fejlettebb szintje, hanem csak az emberi gondolkodás történetének ciklikus alakulásában egyik csak látszólag új tartalmú, valójában azonban szellemileg „üres” fázisa, mely, megelőző korok megelőző korszellemei módjára, ugyancsak le fog tűnni. (Lásd például az *Egyik oldalról a másikra fordul; él* című kötet *Sírkő és káprázat; a Belvárosi kávéházban* című darabjában: „Az idő makacs újrakezdő, s mindig új hús kell neki az ágyba, / a hadiszamár nyergébe új évjáratok új balekjai – / most ők azok, dadognak és lobognak és lobognak, / hogy szívinfarktust kap tőlük a minisztérium; / nyelvükön tilalmas szavak, mint piacgazdaság és demokrácia, / szemükben a káprázó összefüggések jövőidejű délibábja, / miközben túl az ablakon egy sivatag szikrázik körülöttük, / a nyomorult jelen, a csak emléknek szép hatvanas évek”). Ez a felfogás más történelmi „csalásokra” és „rossz időszakokra” nézvést is reményteliként tűnik fel, például: „Csak álltunk és néztük: ez az igazság. Csalástól tündököl történetünk, jöhet az újabb időszámítás” (*A kis történelem*). E szemlélet, mely a fenti kontextusban pozitív kicsengéssel munkál Orbán verseiben (hiszen fenntartja az újrakezdés lehetőségét), természetesen teret enged a semleges („rideg történelem”), illetve negatív (a tehetetlen és – bizonyos értelemben „ártatlan”, kiszolgáltatott egyénnel szemben – fenyegető, kiszámíthatatlan történelem) vetületeinek is, például: „a történelem vulkán / és gyomrában a megválaszolatlan kérdések lávája izzik / és megválaszolatlan kérdés az is hogy meddig / a természetnek nincs erkölcsi érzéke” (*Az alvó vulkán*).

Mint látható és a legtöbb fent idézett példából is kitetszik, Orbán ciklikus-cinikus szemléletében a történelem folyásának „önmagában” nincsen (egyértelműen pozitívként avagy negatívként megítélhető) egységes, teleologikus értelemben vett „iránya”: „De a sors szikár nyomorát nincs mód fejlejteti; / a háborút nem az istenek kezdték. Sunyi farkasfajzat / lakja a történelmet, az orra uborka, krumpli, répa, / egész kertészet; a homloka szűk; szemében a fény / vizenyős kocsonyává hűlt, s csak főzze föl újból a fájdalom, / undor a könnye is: fölszárad, nincs tanulság. Ő az idő” (*Földsziget*). A történelem menetének megítélését mindig adott aktuális avagy az épp adott jelen felől, visszamenőleg értékelő ember vagy emberiség perspektívája alakítja, elsősorban a megélt jelen szempontjából.

Vélhetően épp ennek az aktuális jelentéspaszatlatnak a korábbiaknál is sötétebb (csalódottabb, keserűbb és kiábrándultabb) színezete az egyik döntő indoka annak, miért is változott meg a szerző odáig való értékítéletében döntően semlegesként jellemezhető felfogása a pálya „kései” szakaszában. Ekkortól, a kilencvenes évek lírájától figyelhető meg Orbán Ottónál egy immár részlegesen (és döntő részletében) módosuló történelemszemlélet

fokozatos térnyerése, majd (utolsó köteteiben) szinte teljes dominanciára emelkedése is. E „részlegesen teleologikus” szemlélet szerint a történelem ciklikus működésének igenis van, méghozzá negatív irányba tartó „menete”. Nézzük csak meg *A keljföljancsi jegyese A Nagy Ábránd* című versének következő két szakaszát, melyben „a reményről” még mindig szó esik, 69 azonban az azt mint (Orbán kedvelt és saját gondolkodására előszeretettel – rendre nem vagy nem egyértelműen negatív értéktársítással – használt kifejezésével) „rögeszméket” hangoztató (ismételten) *bolondként* lefestett személlyel immáron nem feltétlenül vállal egyértelműen kiolvasható közösséget a lírai beszélő: „A történelem körbe jár. Az őskeresztény / pártsejtekben modern mozgalmárt gyúr magából a római polgár, / bár föld alá még katakombákba vonul. S bírhat-e újkori eszmény / rettenetőbb rendőrhatalommal az Inkvizíciónál? // Szebb jövőnk persze fényesen forog csillaga tengelyén, / mindig lesz szája és szándék, hogy a refrént újra mondja – / ha nem az ész, az ösztönök, ha nem te, én / vagy a rögeszmék más bolondja”. E szöveghelyen már tettenérhető Orbán Ottó gondolkodásának (ilyen értelemben) átmeneti(ként is értékelhető) szakasza, melyben a cinikusan ciklikusként szemlélt folyamathoz immáron a jövő prognosztizálása terén is erőteljes, gúnyos kétely fogalmazódik meg. Nem véletlen, hogy, mint Dérczy Péter is rögzítette, „[T]öbben is hivatkoztak arra, hogy Orbán alkotóidejének utolsó periódusában a képalkotásban, a hangvételben és világképe sötétén látásában közeledett az öreg Vörösmartyhoz”.³ (Ez egyébként egy Orbán által is, akár az *Előszó-Utószó* versallúzió megalkotásának igencsak hangsúlyos diskurzív gesztusa által hivatkozott párhuzamosság.)

Az innentől kibomló orbáni, világméretű, történelmi léptékű civilizációs romlászó narratívának karakteres versei két 1992-ben megjelent kötete (*A keljföljancsi jegyese* és az *Egyik oldaláról a másikra fordul; él*) nyitódarabjai, *A birodalom alkonya* és az *Óda a közemberhez*.

Nézzük meg utóbbiból a korszak lefestését, majd előbbiből az „összedőlni készülő világban” a művészet lehetőségeire vonatkozó citátumot: „A római rom fölött, ahol lakom, a posztmodern világban / a fényes polip, a tévé hírekkel kábítja áldozatát – / hogy kiszívhasa a látóidegen át az agyvelejét... / Kékesen hunyorog Budapest millió ablakszeme. // Ez itt Közép-Európa. Minden inog. S az ingatag közegben / ingatag tömeg tolakszik az ingatag jövőbe, / bár minden nemzedékben akad egy-két tántoríthatatlan őrült: / szemükben lázasan csillog a rögeszmés *Nem alkuszunk*”, illetve: „Korszakos bajt nem gyógyíthat személyes érdem. A jámbor hülyeség, // hogy költészettel akartam hatni krokodilokra – / csak úsztak a híg moslékban, és nem emelték ki fejüket a hétköznapokból, / apró szemükből süttött a filozófiájuk, / hogy ez, ami a fogunk közt van, ez a miénk, ezt megzaboljuk, és //

szarunk rád és kiérlelt stílusodra, haver, / mert hiába szövegelsz itt, ha magad is csak a fölgújtott olajkutak // és a lángoló országok fekete füstjé-
től pislogsz. / Ki tagadhatná, hogy vétkem a természet ellen való? /
A nagyságrendek logikáját akartam megtörni, / verssoraimmal dúcolva
70 alá egy összedőlni készülő világot, / mely nem hagy maga után mást,
csak egy paradoxon porkupacát, hogy // a törpék közt a nagy még min-
dig kicsi”.

E két sokat idézett szöveghely alapján az Orbán egész ekkori alkotói
időszakára jellemző korszakjellemzést kapunk: „támpontok”, morális alapér-
tékek nélküli, bizonytalan és filozófiai „paradoxonok” szervezte időszak, me-
lyet manipulált, asszertív önérvényesítésre képtelen, „elkábított” emberek
tömegei népesítenek be, akiknek (például) a magaskultúra befogadására való
igényük éppúgy hiányzik, ahogyan a szellemi hozzáférés, a befogadás alap-
feltételei is.

Fő kérdésünk azonban továbbra is az, hogy (a líra, az irodalom, a mű-
vészet „árfolyamesésén” felül) Orbán Ottó költészetének okfejtéseiben mégis
mitől készül összedőlni ez a bizonyos sorokkal aládúcolt világ, illetve hogy
az orbáni történelemfelfogás szerint miben áll és hol következett be az a bi-
zonyos, ehhez vezető, végzetes „hiba”?

Ezen a ponton érdemes visszakanyarodnunk *A XX. század költői* című
vers⁴ generációs narratívájához. Mint Tarján Tamás fogalmazott elemzésében:
„Önmagát elszalasztó, vétkes, ki nem teljesítő nemzedék tagjaként szólal
meg a versbeli alakmás, aki részint magukat hibáztatja a kudarcért, »a füs-
tölgő vereségért«, részben (a címmel, a XX. század időmeghatározásával
nyomatékosítva) a kort okolja”.⁵ Az időbeli, ok-okozati összefüggés egyér-
telműnek látszik: az első kötetét 1960-ban megjelentető Orbán Ottó – bár
maga is gyakran (szellemi, illetve irodalmi életbeli szocializációs tekintetben)
társtalanként állította be magát,⁶ a végül maga által is kudarcba fulladt tö-
rekvésként értékelt Belvárosi Asztaltársaság egykori tagjaként, fiatal érte-
lmeségiként magát és társait is a társadalmi realitásokkal szemben naiv, ám
jó szándékoktól vezérelt gondolkodóként-művészként értékelte legtöbb visz-
szaemlékezésében; ezen gondolatmeneteit, utólagos visszaemlékezéseit
minden esetben a keserűség, a csalódottság hatja át a társadalmi, világné-
zeti, politikai megosztottságokon felülemelkedni szándékozott, de hosszú
távon fenntartani nem tudott értelmiségi műhely feloszlásával, szétszéle-
désével kapcsolatban.⁷ (Lásd például: „Hát ez visszahozhatatlan. Visszahoz-
hatatlan a fiatalság, visszahozhatatlan az az egész gondolkodás. Ma már
nemigen tudnék háromnál többet, vagy maximum négy embert ezek közül
úgy összehozni, hogy ne essenek azonnal egymás torkának, vagy egyáltalán
leüljenek egy asztalhoz”).⁸ Nyilvánvalóan túlzás volna azt állítani, hogy a
fent vázolt csalódásélmény lenne az egyedüli vagy akár csak domináns eleme

is Orbán történelmi léptékű, civilizációs pesszimizmusának, kudarcnarratívájának – azonban ugyanilyen mértékű túlzás lenne elvitatni, hogy a szabad és felszabadult („szekértáborokon” átívelő) gondolkodás és egy (nagyívű mi-voltában) igencsak átfogó szabadságeszmény által vezérelve szerveződő társaságban, (jelentőségét tekintve nagyszabásúként megélt) 71 értelmiségi vállalkozásban vállalt személyes szerep, az ennek csődjében szerzett, személyes tapasztalatok megléte ne formálta volna Orbán Ottónak az értelmiségi szerepvállalással, annak gyakorlati lehetőségeivel, az ezek fényében újraértelmezendő identitással – és ezek mentén a (teoretikus) értelmiségi „világjobbító” gondolkodás esélyeivel kapcsolatos, növekvő szkepszisét.

E változás, cinikus pesszimizmusból rapszodikus-tragikus civilizációs (szellemi) apokalipszisképzetig vezető folyamat második szakaszának szemléltetésére szándékolatlan nem Orbán Ottó legutolsó verseinek köréből hozok példát – lévén azok hangoltságára a betegséggel való, mind reménytelenebbnek tűnő küzdelem folytonos kilátástalanabbá válásának versekbe íródó tapasztalata, az ezzel összefüggő végességperspektíva is hatással volt. Érdekes megnézni inkább, hogy a már a szerző 2002-es halála előtt tíz évvel megjelent *A kelj föl! jancsi jegyese* bizonyos ez idáig még nem emlegetett szöveghelyein milyen végletesen sötét történelmi és civilizációs summázatok olvashatók.

A korábbi (többé-kevésbé) ilyen témákat érintő Orbán-versekhez képest nagyobb fokú direktiséggel (ám a konkretizáció–elvontság más-más szintjein) tematizál közéleti-közérzeti problémákat a kötet több darabja is. A *Klapancia* éppen a süllyedő kor képzetének részletesebb, árnyaltabb kifejtése által – egyszersmind lokalizálva is, hogy (elsősorban) milyen értelmezési tartományban értendő e romlásnarratíva, alcímében szövegszerűen ismételve (átvéve) a *Himnusz* alcímét: „*A magyar nép zivatáros századából*” –, már felütésében is rögtön „az új kor”-ról szólva: „A lehetőség ezredszer is elvész. / Az új kor embere a firkász és a nyelvész”. A tudomány képviselői, illetve a felelősségteljes államférfi helyébe a felszínes és napi politikai érdekeket szolgáló firkász, a művész helyébe pedig (lásd ehhez Orbán számos más vonatkozó szöveghelyén kifejtve tételezett összefüggést, a „nyelvkritikus” líra, a „szövegirodalom” előretörését minősítve hasonlóképpen) a nyelvész lép, minek eredményeképp „beindul a szőrös ész és parlamenti szót kér”. A vers tehát nyílt összefüggést tételez az „új kor” eszmei alapszerkezete, szerveződése („világképük”) és az aktuális közállapotok ebből következő, méltatlan jellege között: „mint az a majomszarral teli, állatkerti ketrec, / melyet ő elgondolt, s ahol te meggebedhetsz”. Mindezekről a versbeszélő kategorikusan elhatárolódik („Mi közöm hozzájuk?”).

Ahogy a *Klapanciában* is láthatóan elválaszthatatlan logikái összefüggésben láttatik a jelen avagy új „hanyatló” korszak, egyéni sors-életút, valamint világszemlélet és irodalom-/művészetfelfogás, ugyanúgy a kötet más „közéleti” érintettségű verseiben is megtaláljuk (más-más perspektívákkal, arányokkal, hangsúlyokkal és kiemelésekkel, de alapvetően) ugyanezen érvelés- és összefüggésrendszert.

Érdemes akár a sorban következő mű, a már címében is e(zen apokaliptikus) romlász narratívát (játékosan) tematizáló *A Nagy Bummtól a Nagy Reccsig tart, mi az?* esetében is szemrevételeznünk ezt. Az aktuális kor kritikája ez esetben a „rideg” kapitalizáció, a kizárólag anyagi(as) szemlélet totális térnyerése által jelenik meg (az 1991-es keltezésű vers alaphelyzete így, a magyarországi közállapotokra vonatkoztatva, a rendszerváltás időbeli közelsége által még inkább aktualizáló jelleget ölt), melynek fényében átértékelődik az egyéni életút megítélése: „Versekre pazaroltam az életem egy olyan világban, / mely az export-import bővületében élt, / és könnyezni csak az eladatlan készletek láttán tudott”. Az irodalom „rossz időszaka”, fenyegetettsége ismét ezzel összefüggésben kerül elő: „Marxisták, antimarxisták, újkonzervatívok és régiek, / mind egyetértettek abban, hogy a költészet kora lejárt, / láthatjuk, sóhajtoztak, hova juttat a képzelőerő plussz a magfizika”. A következő versben (*Hamlet a képernyő előtt*) Orbán egyik leggyakrabban megverselt irodalmi alakmása, Hamlet szólamából⁹ tudhatjuk meg, hogy pontosabban miben is áll az a bizonyos csőd, melyet Orbán számos (nem csupán e kötetébe került) ekkortájt keletkezett versében a korszak süllyedésének fő okaként azonosít: „Álmodtuk, Horatio, hogy megszakítottuk a láncolatot”. E láncolat pedig a történelem legszégeyenteljesebb, legsötétebb időszakaiban megnyilvánuló embertelenség, vérontás, agresszió, gyűlölet, összességében az ember legrosszabb ösztöneinek megnyilvánulásai sorozataként és megszakít(hat)atlan folyamatoként jelenik meg. E generációs kudarcélmény kiváltó oka az, hogy a láncolat megszakításának elmaradásával az aktuális korszak is folytonosságot mutat a történelem ezen legsötétebb tapasztalataival, melyeknek újbóli avagy folytatólagos föltűnését, meglétét regisztrálja a versbeszélő: „Őszhajú, roncs öregemberek ordítoztak: – Lámpavasra velük! Szemet szemért, fogat fogért! – S az ifjú és hajlékony udvaroncot nem fékezte az ismeretlen érzet, a szégyen; hopp, meglovagolta a bosszúvágyat, és csavaros nyelvvel mérgezett szavak hamispénzét szórta a rokkant koldusok közé...”

A *Hódolat Kassák Lajosnak* című vers lényegében továbbviszi e gondolatmenetet (újfent lokalizálva-aktualizálva ezen univerzálisan is észlelt és láttatott történelmi folyamatot). Ezúttal csak (a megelőző vers belátásaival egybehangzó) felütését idézem: „úristen de unom ezt a közép-európai szart kavarni / az ördög kondérijában a vaskanalat / mindig ugyanazok a följelentők grófok elvtársak miniszterelnökök / mindig ugyanaz a szemforgatás

köntörfalazás hazudozás / ugyanazok az ezüstnek árult horganyzott bádog mondatok / és a végükön az van hogy kit kell fölakasztani / a társadalom csak a sziklatalapzatot rejtő vékony homoktakaró / ha elkezd fújni a változás szele függönyként föllebben / és láthatóvá lesz ami lényegünk szerint vagyunk / egy nagy család". Ezen „elpazarolt lehetőség” (immáron tá- 73 gabb, univerzálisabb perspektívából szemlélve) *A Nagy Ábránd* című versben is központi szerephez jut: „megint oda egy évszázad reménye”.

A *Keljföljancsi* kötet egy másik vershelyén ismét az egyéni sors és költészet szemszögéből indítja a versbeszélő a gondolatmenetet (a címben is megelőlegezve: *Önarckép a kilencvenes évekből*), azonban a versbéli perspektívatágulás végül Orbán történelemszemléletének (és ebből következő aktuáliskor-megítélésének) egyik legkonkrétabb álláspontjának-indoklásának kifejtéséhez vezet: „Most Róma romjait látom magam körül, s a hun lovashadat, / a nyílveszőktől zúgó ég alatt minden lángokban áll – / láttam már ilyet, tudom, mi következik, / a sötétségi évei, évszázadai...”

Végezetül, részben árnyalva az eddigi gondolatmenetet, kitekintés gyanánt, mégiscsak megemlíteném Orbán Ottó utolsó verseinek egyikét, utolsó, még általa összeállított gyűjteménye, az *Ostromgyűrűben* záródarabját, mely a globalista-kapitalista-neoliberális, információs társadalom romlása-fenyegetettsége, visszássága, „a korszak kérdése” általános érvényű és közben nagyon is közvetlen, aktuális élményének megtapasztalását dolgozza fel: *A New York-i Világkereskedelmi Központ két lerombolt tornyára* című verset. A költemény alkalmi jellegét már címének szituálása is jelzi, a tragikus világpolitikai, -történelmi eseményre adott reakcióként értelmezve magát a szöveget. Idézem (refrénjét elhagyva) utolsó két versszakát, melyek közül az utolsó előttiben az aktuális korszak talán leginkább szimbolikussá vált képének¹⁰ felidézése a „földi pokol” apokaliptikus víziójával való megfeleltetés eszközévé válik: „Fölrobban az üvegablak, az acéloszlop megdől. / Öngyilkosok ugranak ki az emeletokról. / A képzelet sem bírja erővel, nem tudja, hogy hol van. / Alsó-Manhattanben, az izzó pokolban”. A vers azonban nem ezzel, a végső kilátástalanság, a korabeli jelenként azonosítható civilizáció szimbolikus, tragikus megsemmisülésének képzetével zárul. Orbán Ottó (utolsó alkotói időszakában) ugyanis, bár történelmi és civilizációs szemlélete mellett emberiségképe kapcsán is az elkomorulás, a kiábrándulás és a növekvő székszis dominál, azonban, ahogyan azt a vers hamarosan idézett utolsó szakasza is látni engedí, egyszersmind egy kevésbé látványos, ám ellentétes hatású folyamat is megfigyelhető. Mégpedig, hogy Orbán még leg-sötétebb végkicsengésű verseinek írása idején is, folyvást igyekezett fenntartani árnyaló-összetett emberiség szemléletét (mint a *Korfordulóban* írja: „félíg

csoda, félig szörnyszülött...”) még nagyszabású, komor-pesszimista történelmi vízióival helyenként logikailag nehezen összeegyeztethető módon is.

Az *Ostromgyűrűben* utolsó versszaka (Orbán Ottó pályafutásának nem hagyatékban maradt szegmense legutolsó sorai – immáron a refrénnel együtt) így szól: „Ha a pokolban is, menti a menthető. / Víz sugarral hűti a lángoló tetőt. / Bárkájában tigris: parazsat őrzött Noé. / Emlékmű a város, egy halott tűzoltóé. // Fut az idő, mint a Duna, partjai közt tova, / Nem tudod, honnan, nem tudod, hova”.

¹ Lásd bővebben: TARJÁN Tamás, *Üzenet a palackban: Orbán Ottó: A XX. század költői*, Bárka Online, 2014. február 17. <http://www.barkaonline.hu/uzenet-a-palackban/3873-uzenet-a-palackban-22> (Hozzáférés: 2023. január 13.)

² Lásd ehhez például a *Szöul az olimpia előtt* című vers 2. szakaszát: „A kapitalizmus halálos ágyát körbeálló, / szedett-vedett rokonság meghökkenve látja, / hogy a haldokló frissen kiugrik az ágyból / és rámenősen tárgyal, vesz, elad, gyártmányt fejleszt, fuzionál... – / Egy kabaréba fizettünk volna be egész életünkkel? / Kérhet-e belátást egy évszázad?: *Elnéztem, bassza meg!* / Vagy el se nézte, és ezért a városért áldozott hekatombát / a szebb jövő rögeszméje? Ez itt a szebb jövő? / Ez a lehangoló, gyökértelem Amerika-utánzat”. (Kiemelés az eredetiben.)

³ DÉRCZY Péter, *Között: Esszé Orbán Ottó költészetéről*, Bp., Magvető, 2016, 226.

⁴ Orbán műve és az azt ihlető Petőfi-vers összevetéséért lásd: NYERGES Gábor Ádám, *A fény és a semmi között: Orbán Ottó és Petőfi Sándor versbéli találkozásai*, Tiszatáj, 2023/2. (Diákmelléklet)

⁵ TARJÁN, i. m.

⁶ Lásd bővebben: NYERGES Gábor Ádám, *A együttműködés mikéntje: A pályakezdő Orbán Ottó helykérésese a hatvanas évek irodalmi életében*, Irodalomtörténet, 2019/3, 257–273.

⁷ Ehhez kiegészítésként lásd az alábbi tanulmány vonatkozó szakaszait: NYERGES Gábor Ádám, *„Ép eszünkkel világítva a sötétben”*: Orbán Ottó viszonyulása a népi-urbánus ellentéthez, Irodalomtörténet, 2022/4, 455–473.

⁸ ORBÁN Ottó, KABDEBŐ Lóránt, *Szín pompás ostrom lángoló házakkal*, szerk., jegyz. NYERGES Gábor Ádám, Bp., Magvető, 2016, 205.

⁹ Ehhez lásd bővebben: NYERGES Gábor Ádám, *A kalandozó kölyök és a vén kalóz: Orbán Ottó Hamlet és Odüsszeusz szerepköreiben*, Látó, 2021/10, 82–96.

¹⁰ Lásd: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Falling_Man

Az olvasók számára rendkívül gyorsan kiderült, hogy a 2013-ban megjelent *Fejtől s lábtól* egészen más elbeszélismódot és nyelvet működtet, mint Tompa Andrea első regénye, *A hóhér háza*. Az szintén elég hamar nyilvánvalóvá válik, hogy a főképp Kolozsváron játszó regényben a 20. század elejének életét és a regény cselekményét két énelbeszélő közvetíti, akiknek szubjektív megszólalásmódja és nyelve nem nevezhető szokványosnak. Nemcsak a kolokviális modor, a rendszerességet és következetességet nélkülöző, sokszor csapongó, szertelen megnyilvánulások tűnnek eleinte nehezen követhetőnek, az is előbb-utóbb megmutatkozik, hogy a szereplők nyelve nem egyszerűen archaizáló, nem egy adott korszak nyelvállapotát, az erdélyi regionális köznyelvet támasztja föl, hanem tájnyelvi szavak, orvosi szakkifejezések, a korabeli tudományok nyelve, valamint familiáris és egyéni szóalkotások is színesítik, variálják. A regény nyelvezete, stílusa túlcsondul, kívül kerül a szubjektív műfajokhoz – napló, memoár, mondott, belső monológ – köthető, a megszólalás formáját, módját egyértelműsítő nyelvi regiszterekből, és nem ritkák az úgynevezett nyelvi sztenderdhez viszonyított eltérések, nyelvi vétségek, hibák, amelyeket egy mai magyartanár talán rendre kijavítana.

Visy Beatrix 75

„NEM-E KÁR”

Az előbeszéd (hiba)poétikája

Tompa Andrea *Fejtől s lábtól*

című regényében

Nem kell túl sokáig keresgélni a szövegben, hogy nyelvi hibával, a mai nyelvhasználat és helyesírás szerint helyesnek tartott elemektől kevésbé vagy pregnánsabban eltérő nyelvi jelenségekkel találkozzunk.¹ Bizonyos archaizáló vagy tájjellegű jelenségeken viszonylag gyorsan napirendre térne az olvasó, már csak korábbi irodalmi tapasztalatai alapján is, ám ez esetben a nyelvi, nyelvhelyességi hibák, pongyolaságok és a helyesírási szabályoktól való eltérések egy rendkívül karakteres és rengeteg – a mű szereplőit, megszólalásmódját, elbeszélői pozícióit érintő – kérdést implikáló prózanyelvet eredményeznek, s mindezek, ahogy majd látható lesz, összefüggésbe hozhatók a mű tartalmi-gondolati vonatkozásaival is.

Tompa Andrea *Fejtől s lábtól* című regényének két elbeszélője van, két orvostanhallgató, akik Kolozsváron végzik orvosi tanulmányaikat az 1910-es években, és a világháború idején válnak praktizáló orvosná. A cselekmény a 20-as évek elejéig tart, a trianoni békekötést követő évekig. A más-más társadalmi közegeből érkező fiatal, a Brassó környéki aljegyző fia és az enyedi

zsidó kereskedő lánya már eleve különböző családi, vagyoni, kulturális helyzetből kerül az egyetemre, a fiú esetében az orvosi pálya választása az apai akarattal, a jogi pálya családi, köznemesi hagyományával feszül szembe, és már eleve kompromisszum eredménye, hogy a fiúnak a bécsi vagy budapesti egyetem helyett a kolozsvárit kell választania. A női főszereplők nemcsak a család ellenállását, a kvázi kitagadást és ennek anyagi következményeit kell viselnie, a női hallgatók száma és helyzete a korabeli felsőoktatásban szintén rendhagyó pozícióba helyezi őt. Ezek a társadalmi, egzisztenciális meghatározottságok nemcsak a szereplők külső körülményeit, életvitelét, szokásait határozza meg, hanem nézőpontjukat, szemlélet- és gondolkodásmódjukat is, ám mindezek mégsem eredményeznek feltűnő különbségeket nyelvezetükben, beszédmódjukban, s ennek a regény szempontjából szintén jelentősége van. Már ez a jellegzetesség is megsejtetheti azt, ami az olvasói tapasztalat során is mindinkább egyértelműbbé válik, hogy Tompa Andrea a két első személyben beszélő fiatal szájába egy sajátos nyelvet adott, amely nem felidéz, újraalkot, imitál egy, a szereplők személyiségéhez is passzintható reális nyelvállapotot, mivel a regény nyelvezete, tehát mindkét szereplői megnyilatkozási módja mind a mai, mind az akkor használt köznyelvtől eltér. Tehát egy olyan konstruált nyelvről, stilizációról van szó, amely nem valamely régió, korszak nyelvállapotának rekonstrukciója, restauratív helyreállítása, hanem ehhez a korszakhoz, városhoz, társadalmi közeghez, orvosláshoz és főleg két elbeszélője alkatahoz teremtett nyelv, ahogy ezt már az eddigi recepció is kiemelte,² s ez a konstrukció számos nyelvi eszközt bevet, a nyelvnek számos aspektusát felhasználja.

A két fiatal orvosnövendék – teremtett – nyelve élőbeszédszerű. Egyelőre induljunk ki ebből a nagyvonalú kijelentésből, mert ahogy később látható lesz, az élőbeszédszerűség mikéntje a regény egyik legvitatottabb, legtöbbet reflektált kérdése. Ez a nyelv fesztelen, kötetlen, s e hatás felkeltésének része a következtelen nyelvhasználat, a pongyolaság és a nyelvi hiba is.

A korszak regionális köznyelvtől megidézhető megszólalásmód alaprétege tehát egy archaizáló, tájnyelvi elemeket, a mai szóhasználatból kikopott szavakat is felhasználó nyelv, amelyet tovább színeznek az idegen – vagy sokszor az elbeszélők által (sajátosan, rosszul) magyarított – szavak, orvosi szakki-fejezések, a korabeli társadalmi működést, életmódot jellemző divatszavak, idiomatikus jellegű vagy idiolektusként is értelmezhető nyelvi elemek. A mai nyelvtani szabályok felrúgása pedig nemcsak az archaikusabb nyelvtani formák használatának köszönhető, hanem a nyelvi, nyelvhelyességi hibák teljes parádéjának. S ezek közül sok olyan hiba van, amely leginkább az élőbeszédhez kapcsolódik, ezek némelyike mai nyelvhasználatunkra is jellemző. A hibák egy része jól tipologizálható, ezek közül néhány jellegzetes fajta megmutatása

rávilágít a hibák tettenérhetőségére, szétszalazhatóságára, ugyanakkor érdemes hangsúlyozni, hogy ezek halmozottan, a beszéd- és nyelvfolyamok „természetes” áradásában keverednek, és összességükben hozzák létre a megszólalók és a regény nyelvezetét.

A jellegzetes hibákhoz tartozik a névelőhasználat következetlensége, elmaradása;³ az *-e* kérdőszó helytelen használata eldöntendő kérdésekben, amely a mai élőbeszédben is ismert jelenség, ám az átlagos nyelvhasználók számára most is „fülsértő”. A regényben elsősorban arra található számos példa, amikor az *-e* kérdőszó a tagadószóhoz kapcsolódik a ragozott ige (állítmány) helyett.⁴ Kevésbé zavaró és kevésbé hallható a *-ban*, *-ben* határozóragok pontatlan, pongyola használata (*-ba*, *-be* formában), amely a mai nyelvi szabályok alapján az irányhármasság elleni vétség,⁵ a mai közoktatásban helyesírási, nyelvhelyességi hibának számít, ugyanakkor nyelvtörténetileg és a mindenkori nyelvhasználat tekintetében vitatható lehet hibának tekinteni.⁶ A magánhangzók hosszúságának hibáit a mai helyesírás tükrében vizsgálhatjuk csak, hiszen a 20. század első felében még rengeteg lexéma szó belseji vagy -végi magánhangzója ingadozott helyesírás tekintetében rövid és a hosszú között, Tompánál ilyeneket találunk például: *Kárpát Egyesület*, *irodalmi körök*, *hölgyek*, *szorúlt*, *szül*, *borúl* és a helyzetet az írógépek és nyomdagépek betűkészletének hiányosságai is bonyolították. Hasonlóan a korabeli helyesírás ingadozását idézik meg a mássalhangzók hosszúságának megnyújtása például a *vajjon*, a *lessz* és az *egésszen* szavakban. A szövegben található ragozási, egyeztetési hibák is, amelyek szintén nyelvtani hibának számítanak. Ezek igen változatos módokon jelentkeznek, a viszonylag gyakori egyes szám, többes szám egyeztetésének eseteitől,⁷ a határozott, általános ragozás vagy a kötelező vonzat tévesztésén⁸ és a főnevek toldalékolásának rontásán át (a többalakú szótövek eltérő toldalékolású használata bizonyos esetekben akár regionális, tájnyelvi vagy archaikus formának is felfogható)⁹ az egészen egyedi esetekig.¹⁰ További jellegzetesség még a vonatkozó névmások roncsolt használata, ami a mai köznyelvben is ismert jelenség. Számos helyen a vonatkozónévmási – tagmondatokat összekapcsoló – kötőszók: *ami*, *amely*, *aki*, *amit*, *ahol* stb. alakok helyett a *mi*, *mely*, *ki*, *mit*, *hol* stb. alakok találhatóak.¹¹ A mai beszélt nyelvben manapság jobban elfogadott a kötőszavak halmozása, de magyartanári reflexek visszafordításaként, rontásaként találhatjuk meg visszatérően a *de viszont* a sokat osztorozott (mondatkezdő) kötőszóhalmozást: „De viszont nem szabad sírni.”¹² A nyelvi stilizáció részeként említhető a passzív szerkezetek nagy száma,¹³ valamint a szórend megcsavarása, inverziói,¹⁴ amelyek idegenszerűvé, távolivá teszik a nyelvet.

A tájnyelvi és az archaizáló tendenciák nem minden esetben választ-
hatók el élesen egymástól, hiszen például az *itten, ottan, mostan* hosszabb
alakok mindkettő regiszterbe beleillenek, az *ötet* ugyanakkor inkább tájnyel-
vinek tűnik, de a régiségből is ismertek lehetnek a névmások hosszú,
78 kettős ragozásának esetei. A tájnyelvi, regionális jelenségek leginkább
a hangzóváltozatokban – *köll, második, lábomon, onokák* – és a szó-
kincsben érhető tetten, a megszólalók jellegzetes szóhasználata a *mindég,*
kisdég, mucsok, szerusz, elpallani, éppeg, de a határon túl ma is használatosak
a *murok* vagy az *ejsze* kifejezések.¹⁵ „Zajzonba szívesen időztem volna még, oly
ízlésesen főztek, se nem zsíros, se nem szegényes, hanem *éppeg* jó egészséges
székely ételek. *Kisdég* azért sok káposzta s krumpli, de nagyon jól *megkészítik*
– így beszélnek itt, már én is tudom mondani a székelyt. Kérdeztem, *nem-e*
lessz vaj-egy nap gombatokány...”¹⁶ Szintén a regény egyéni stílusához tarto-
zik, hogy az elbeszélők gyakran az *ember* szót használják általános alanyként,
amikor a világról, orvoslásról, a korabeli közegről tesznek megfigyeléseket,
meglátásokat, illetve az egyes szám első személyű névmás és megszólalásmód
helyett, ezáltal is eltávolítva és általánosítva a magukról elmondottakat.¹⁷
Összességében az önmaguk külső szempontból való szemlélésének, a világhoz
való viszonyuk rögzítésének, az önreflexiónak eszköze ez.

Az archaizáló vagy archaikus kifejezéseket szintén nem kell sokáig ke-
resnünk a szövegben, megtalálhatjuk például a feltételes mód régies rago-
zása a *kérdezhetnők, nevezhetnők, mondhatnók,* de a *béírás* és a *befeküszünk*
alakok is régiesen hatnak. Előfordul, hogy egy mondaton belül halmozottan
szerepelnek az archaizáló elemek: „*Mondotta* is, hogy a fürdő át *lessz* adva
jövőre, s hogy már meg is lett véve, s nagy fejlesztések lesznek, s új doktor
jön, ki *mostan* még csak tanonc. *Elbúcsúzáván* *mondottam,* hogy a fejlesztések
biza igen örvendetesek volnának.”¹⁸

A regény sajátos stílusához erősen hozzájárulnak az idegen szavak,
kifejezések, ezeknek egy nagy része a korabeli orvosi szakzsargonból szár-
mazik. Gyakori használatuk megmutatja, hogy a szakkifejezéseknek még sok
esetben nincsenek magyar köznyelvi megfelelői, különösen feltűnő ez olyan
betegségeknél, orvosi, egészségügyi területeknél, amelyek a 20. század ele-
jén újdonságként, új technológiaként, módszerként, felfedezésként jelentek
meg, vagy új divatként (mint a fürdőorvoslás), illetve a modern életmód ele-
meként jelentkeztek. Az idegen szavak használata önmagában nem számít
vagy számítana nyelvi hibának, ám a két orvostanhallgató megnyilatkozása-
iban sokszor okoz fennakadást helytelen kiejtésük, toldalékolásuk, s a he-
lyesírásuk is váltakozik a magyar kiejtéshez idomítás és az idegen alakok
megtartása terén, s a beszélt, élőszerű lendületben, áradatban a két el-
beszélő természetszerűen nem is törekszik ezek helyes vagy egységes hasz-
nálatára. Az elbeszélők által használt idegen kifejezések általában nem

okoznak megértési nehézséget, mivel ezek közül jónéhány azonos vagy némileg módosult jelentéssel meghonosodott azóta, beépült a magyar kiejtési és helyesírási rendszerbe, mint a *saison*, *typus*, *conditio*, *reklámál* ('reklámoz'), *satin* ('szatén') vagy a nemzetközi szavak közé sorolható mint a *liqueur*, *cigarette*. Az idegen szavak más része pedig, ahogy ez már 79 említést kapott, az orvosi szaknyelvhez tartozik vagy a 20. század eleji német hatású fürdő kultúra kifejezéseire, mint a *kursalon*, *kurtaksa*, *badführer*, *strand*.

Az eddig leírtakból, a hiba előfordulási fajtáiból tehát egyértelműen megmutatkozik, kirajzolódik, hogy a regény elbeszélője a mai köznyelvtől igen eltérő, attól nyelvtörténetileg és nyelvjárásilag is eltávolított módon szólal meg, s ezt a „stilizált nyelvi mutatványt”¹⁹ és nyelvi idegenséget, másságot majd ötszáz oldalon át kitarítja a mű, s ennek a stilizációnak szándékolt jellegzetessége, hogy a két elbeszélőszólam nyelvileg nem különül el egymástól, s az egyes fejezetek elején sokszor nem tudja az olvasó, hogy a férfi vagy nő monológját kezdi el olvasni. Az élőbeszédszerűség, a közvetlen tónus szintén végigvonul a narráción, amit a közvetlen, sokszor hirtelen belekezdő vagy témát váltó, csapongó fordulatok mellett többek között a *szerusz* vagy a gyakori *kérdem, kérdem én* közbevetésekkel ér el az alkotó. Ez a közvetlenség már a mű kezdetét is jellemzi, mintha egy beszélgetésbe vagy történetmesélésbe csöppenne bele az olvasó: „Mindenesetre apám a válaszadást nem siette el.” „Na most mit lehetett csinálni.” — kezdődik a férfi által elbeszélte első, illetve a nő által elbeszélte második fejezet. De a későbbiekben is hasonló közvetlenséggel indulnak az egyes részek, mintha az elbeszélő csak levegőt vett volna történetmesélés közben, és folytatja mondókáját, mondhatni sztoriban van. Mintha az egyes fejezetek egy nagyobb egységből lennének kiszakítva.²⁰

Ugyanakkor, hogy az eddigi recepció legtöbbet tárgyalt kérdéséhez érjek,²¹ a szöveget mégsem lehet a két elbeszélő szereplő monológjaként, hangzó beszédeként értelmezni. A közvetlenség ugyan az elbeszélők térbeli és időbeli meghatározottságát, jelenlétét látszik hangsúlyozni, de más hasonló, szubjektív műformákkal szemben itt nem tudjuk meg, hogy pontosan ki, hogyan és miért mondja vagy rögzítette a szöveget vagy szövegeket, és a mű nemhogy nem igazít el, hanem mintha szándékosan el is bizonytalanítana e kérdésekben. A szöveg alig-alig reflektál saját fiktív létrejöttére, céljára, s egyáltalán nem derül ki, hogy helyenként miért marad ki több év, máskor meg miért kap teljes fejezetet egy délután leírása. A szöveg hol tudatfolyamnak, hol naplónak, hol memoárnak mutatkozik, s ahogy Szarvas Melinda²² megállapítja folyamatosan billeg az élőbeszéd és a lejegyzett szöveg között. Ehhez a műfaji-formai mozgáshoz, bizonytalansághoz hozzájárul az időrend

felborulása, gyakori csúszása, az időbeli ugrások, az elhallgatások, és az is, hogy az egyes fejezetek eltérő léptékűek, hol egy-egy nap, hol egy hét, de olykor hónapok, sőt évek eseményeit beszélik el.

80 A hangzó monológ lehetőségét olyan szövegrészek lehetetlenítik el, amelyekben az elbeszélők leveleket idéznek szó szerint, például a fiú apai levele olvasható teljes terjedelemben a mű elején, de később is van rá példa.²³ Hasonlóan elbizonytalanítja a szöveg státuszát az *Alcoholismus* fejezet, amelyben a medika lépésről lépésre ismerteti tudományos dolgozatát, Lechner Károly professzor megjegyzéseivel együtt, s részleteket idéz a tudományos munkából. Ez a rész kifejezetten úgy hat, mintha egyszerre olvasnánk a dolgozatot, és mellette hallanánk mind Lechner, mind az elbeszélő kommentárjait. Ez a fejezet kifejezetten az írott vagy mondott narráció eldönthetlenségét viszi színre, illetve a két forma együttes működtetését lehetne még feltételezni, de az egész jelenet utólagos elbeszélése további kérdéseket vet fel. Szintén az élőbeszéd ellen tartanak a részletes és információgazdag ismeretterjesztő leírások, esszéisztikus betétek, például az erdélyi fürdőkről, a pesti fürdőkultúráról vagy a sebészet fejlődő tudományáról. Az ilyen fejezetek, pontos adatokat is tartalmazó, részletező leírások szinte teljesen kizárják a mondott monológok eshetőségeit, s joggal merül fel memoárként, (napló)jegyzetként, feljegyzéseként értelmezni az egyes fejezeteket, továbbá más szövegtípusok lehetősége is rendre felmerül, egyes fejezetekben mintha a medika már említett egyetemi dolgozatait olvasnánk kommentárokkal ellátva, ám hogy a közbevetett megjegyzések mondott vagy írott reflexiók, szintén nem dönthető el. Másutt a szöveg érthető a fürdőhelyeken tett felmérő munka jelentéseként, beszámolójaként is.²⁴

Még egy kicsivel tovább bonyolítja a kérdést a mű, pontosabban ennek a teremtett nyelvnek a helyesírása. Amennyiben szóbeli monológként értelmezzük a szöveget, az előttünk megjelenő szöveg helyesírása további kérdéseket generál. Ha az írást a hangzó beszéd levetítéseként gondoljuk el, akkor érthető, hogy a szöveg miért tér el sok esetben a mai helyesírástól a magánhangzók és mássalhangzók hosszúságában, ez esetben a kiejtés (hangzás) elvét érvényesíti az írásképpen is.²⁵ Viszont a hangzás tükröztetése nem indokolja a külön-, egybeírás eseteit (*ivó kúra, össze vissza*), például az igekötők szabad morfémaként való használatát, vagy az összetett kötőszók szétválasztását, hiszen ez a hangzó beszédben nem jelenik meg, pontosabban nem hallatszik.²⁶ (Ráadásul mindez a regényben szintén nem következetes.) A szerzőnek tehát számolnia kellett azzal, hogy az olvasó látni, olvasni fogja a szöveget, tehát a helyesírással is rájátszik konstruált, archaizáló nyelvezetére, illetve a még kevésbé szabályozott, ingadozó század eleji helyesírást használja a korhangulat megteremtésének érdekében. De mindez még ennyi magyarázatot se igényel, ha a két szubjektív folyamat mégiscsak rögzített írásként értelmezzük.

Bár az olvasó írott szöveget olvas, de ez nem bizonyítja azt, hogy az olvasottak a fikció terében is írott szöveggé léteznek. Több olyan hely van a műben, amely viszont épp a lejegyzés lehetőségét, a mű írott szöveg mi-voltát igyekszik cáfolni, sőt, megkérdőjelezi az írás, a napló értelmét, létjogosultságát is. A medika önkielégítésről szóló eszmefuttatása a 81 következőképpen zárul (miután sajnálkozik, hogy ezt a kérdést senkivel nem fogja tudni megbeszélni): „Viszont leírni sem volna lehetséges s értelmes cselekedet e chaothicus elgondolásaim a nemi érzésről, hiszen nekem ilyes bonyolult dolgokhoz nincs képzelőerőm, hogy én ezt most írás által kibontogassam, mint valami rosszul sikerült hímzést, és irodalmi tehetségem sem megfogalmazni. Be kell érjem tehát a magam dilemmáinak forgatásával a fejemben”²⁷ Amikor pedig az erdélyi fürdőkről szóló jelentésről van szó, a medikát félelemmel tölti el az írás elkészítésének gondolata: „Mindenesetre, hogy velem szemben irodalmi elvárások is vannak támasztva, nagyon megbetegített. Mert én irodalmilag nagyon alacsony szinten állok [...]. De viszont én nem tudok szépen komponálni, illetőleg fogalmazványokat írni. És hogy most már levélírásban se gyakorlom magam, mert meg lett szakítva a levelezés a szülői házzal, és nem írok mást, csak a tudományos jegyzeteket.”²⁸

A regény vége és végkifejlete még csavarosabbá, feloldhatatlanabbá teszi az írásbeliség, szóbeliség kérdését. Egyrészt a közös *mi*-ként való egyesülés radikálisan számolja fel az addigi *én*-beszédeket, amelyeknek ha formája nem is rögzíthető (és az egyes szövegek sem különülnek el stílárisan), de tartalmukról összességében elmondható, hogy a felnőtt identitás megteremtése és artikulálása tűnik az elbeszélők legfőbb „tevékenységének”. Tanulmányai megkezdésével mindkét szereplő azzal a feladattal szembesül, hogy – családi támogatottság hiányában – egyedül kell boldogulnia a világban, s önmagának kell megteremtene tágra értett egzisztenciáját, számos döntést kell hoznia életével, szakmai haladásával kapcsolatban, valamint megkettőjük esetében a magány leküzdése és a társtalálás vágya mint szolipszista jellegű *én*-gyakorlatok gyakran kerülnek a gondolatmenet előterébe. Tompa Andrea szereplőinek tevékenysége, nyelvfolyama legtermékenyebben talán az énnel való törődés etikája felől közelíthető meg,²⁹ amelyről Foucault beszél *Az önmagasság technikái* című szövegében: „az önmagasság technikái, melyek az egyén számára lehetővé teszik, hogy egyedül vagy mások segítségével a saját testén és lelkén, a saját gondolatain, viselkedésén és életmódján különböző műveleteket végezzen el, megváltoztassa önmagát, hogy ezáltal elérje a boldogság, a tisztaság, a bölcsesség vagy a halhatatlanság valamilyen állapotát”.³⁰ Az önmagunkkal törődés „az aktivitásként [...] értett lélekkel való törődés”,³¹ melyet

a kereszténység leginkább a test elvetéseként értelmezett, ám ez eredetileg a sztoikus hagyományban az éthosz, egy személyre szabott etikai alapállás kialakítását jelentette.³² A technika szó, eredeti értelmében, az önmegaság

fejlesztésének gyakorlati(as) aspektusára hívja fel a figyelmet, olyan
82 tudást jelent, amit gyakorlás révén lehet elsajátítani és tökéletesíteni, s háttérben az a foucault-i elgondolás áll, amely a Tompa-regény vilá-
lágára és szereplőinek fejlődési ívére is érvényesíthető, hogy az emberi lé-
tezés nem lezárt, statikus létmód, hanem a valamivé válás folyamatos
mozgása, változása jellemzi. Az önmaga(ság) megteremtése nem pusztán az
egyediségben kimerülő önmeghatározást jelent, hanem egy jobb, tökélete-
sebb egzisztenciának a megteremtését. Azon túl, hogy a regényben a válto-
zás, ideiglenesség, tranzitivitás számos aspektusban jelentős szerepet tölt
be, olyan építőelemekben is, mint a nyelv, elbeszélési mód és az elbeszélő-
szereplők mozgása, fejlődése, legalább ugyanakkora jelentőséggel bír. A sze-
replők által használt kevert, stilizált nyelv, az élőbeszéd és írás kérdésének
eldönthetetlen billegése szintén összefüggésbe hozható Foucault idézett
szövegével, aki az „önmagunkkal való törődés” kultúráját és történetét vizs-
gálva az önmagunkon végzett gyakorlatok formáira is kitér, s ezek közt az
írás is kitüntetett figyelmet kap. Míg Platónnál ez a gyakorlat még a dialógus
vagy a pszeduo-dialógus, a hellenizmustól egyre inkább írásbeliség. „Az ön-
maga olyasvalami, ami anyagot szolgáltat az íráshoz; az írás témája, ob-
jektuma (szubjektuma) lehet.”³³ Foucault azonban azt is kijelenti, hogy
az identitás kérdése ugyan mindig feltételez egyfajta rögzítettséget, ám az
effajta rögzítettségnek nem szabad megrekednie az állandóságban, válto-
zatlanóságban, hanem differenciálásként, folytonos újratemtődésként kell
képződnie.

A regény nyelvezetének vizsgálata mellett, amely e tanulmány fókuszá-
ban áll, látható, hogy a szereplők óriási utat járnak be önmaguk fejlesztésében
és megismerésében, képességeik, hajlamaik, vágyaik, céljaik felismerésében
és felvállalásában, lehetőségeik kiaknázásában, összhangban a kor emancipa-
torikus tendenciáival saját maguk emancipációját is elvégzik. Az önmegaság
technikái kifejezéssel (is) jellemezhető folyamat előrehaladtával, az önismeret,
önbecsülés, a belső függetlenség, azaz a szubjektíváció egy magasabb szintjén
tehát (még) az is lehetővé válik, hogy a szereplők szolipszizmusukat, önma-
gukra koncentráló mivoltukat egy másfajta, *mi*-vé olvadó, összefonódó formá-
ban alkossák újra.

A regény hőseinek a tudatán, érzésein, gondolatain és tettein kereszt-
tül mutatja meg azt a folyamatot, hogy egy adott társadalmi helyzetben egy
adott családi, társadalmi pozícióban lévő személy miként és mennyiben képes
szembenézni a történetileg generált, a tudás és a hatalom szintjén érvénye-
sülő folyamatokkal, s tapasztalatai segítségével mit és milyen szinten tud

tenni annak érdekében, hogy az adott helyzet, a történelmi, társadalmi körülmények, kötöttségek által „kijelölt” pozíciókkal szembeszálljon, és ki-
küzdje legfőképpen saját – de szerencsés esetben önmagán túlmutató –
függetlenségét. A foucault-i értelemben vett „önmagunk gondozása”
és „az önmagaság technikái” ezen a ponton tud túllépni az egyénen
egy újfajta kollektivitás, egy cselekvő „mi” lehetőségének irányába. 83
Ugyanakkor Tompa regényének végkifejlete le is választja figuráinak ön-
mereti, önfejlesztő útját a társadalmi, történelmi helyzet adta – vagy szabta
– folyamatokról, hiszen az első világháború és a Trianon utáni helyzet, az
impériumváltás, mindennek közigazgatási, társadalmi, gazdasági ál-
lapotokat és a nemzet-, hazatudatot felborító következményei pon-
tosan ellenkező irányúak a főszereplők egymásra találásához, belső
úttjához képest.

Míg az önmagaság technikáinak az antikvitásban kiemelt sze-
repe volt, s az önvizsgálat a gondolatok, a valóság és a helyes cselek-
vés megfelelését mérlegeli, a kereszténységben az önvizsgálati
gyakorlat kulcsfogalmai az engedelmesség és a szemlélődés, s lényeg-
ében az egyénben (szerzetesben) jelenlévő gondolatokat Isten tük-
rében kell vizsgálni. A szubjektumnak fel kell adnia önmagát, fel kell
áldoznia a szabad akaratát. Ez az Én új technikája.³⁴ Mindezt talán
azért érdemes említeni, mert segítségünkre lehet annak megértésé-
ben, hogy miért okoz nehézséget, feszültséget a test dolgainak elbe-
szélése a szereplők számára. Számos szöveghely megmutatja, hogy a
test dolgai, például a test kinézetéről, illetve a vele való foglalatoss-
kodásról, a test folyamatairól, de legfőképp a sexualitásról való
beszéd a legnehezebb a két elbeszélő számára, hiszen nyelvhaszná-
latukra, diskurzusaikra rányomja a bélyegét a keresztény és zsidó
szemléletmód, az énről való beszédnek szinte kizárólag lelki, morális
aspektusa van, lehet (önvizsgálat, gyónás, a testi dolgok tabuizálása),
ugyanakkor választott tudományterületük és a kor emancipatorikus törekvé-
sei a test megfigyelésére, a test egészségének, jólétének, örömeinek leírására
ösztönzi őket. A beszédhelyzetből fakadóan az önmagaság technikái testi,
lelki, szellemi vonatkozásban egyaránt suta módon, esetlenül, egy kevert,
zavaros nyelven tudnak csak artikulálódni.

A regény vége, fordulatával újrakeretezi a mű egészét, új lehetősége-
ket nyit az értelmezés számára, mivel az addig zajló folyamatokat, a regény
egészén végigvonuló két ént, a felépített, kiküzdött identitásokat, szubjek-
tumokat és egy hagyományos értelemben vett fejlődésregény kibontakozását
is felszámolja, továbbá, mellesleg, annak lehetőségét is, hogy a művet nap-
lőként olvassuk: „Példának okáért, hogy írunk-e naplót. Mostan, mai napság
vagy a múltban. Mind a kettő leszögezi. Akkor kvittek vagyunk, nincs is mit

kicsérélni, akkor el fogjuk csak beszélni a múltat. Jobb is így.”³⁵ E részlet alapján merül fel az értelmezőkben,³⁶ hogy a regény maga tehát nem más, mint az a történet, amit a szereplők végül, összetalálkozásukkor „elbeszélnek” egymásnak, de ez szintén nem állja meg a helyét a szó szerint idézett

84 hosszú levelek, egyéb írások, és a hosszú, igen részletes leíró részek és beszámolók miatt. Ennek az interpretációs lehetőségnek ellentmond az is, hogy az egyes fejezetek a maguk jelenét, közelmúltját élik és fogalmazzák meg, nem látnak túl a maguk idején, nincsenek előre utalások a szövegben. Az elbeszélők tehát a mondás idejében nem ismerik a történet egészét. De a regény zárlatából nézve, a hirtelen egymásra találás pozíciójából a múlt elmesélésére nincs is szükség, sőt, mondhatni, hogy szemszögükből az egész addigi elbeszélés teljesen hiábavalónak tűnik: „De nemigen kell semmit se elbeszélni egyik a másikának. Miért. Mert mind eddig semmi nem volt még. Semmi. Egyáltalában nem is éltünk semmit. Csak én éltem, mondom, s csak te éltél, mondog. S akkor ez mostan idebenn elég, s akkor kezdődik valamilyen más élet.”³⁷

A regény zárlatában két alkalommal is találkozunk az én felszámolásának gondolatával, s ezek a részek szintén nem igazítanak el a szöveg státuszát illetően. Az egyik részlet az egymásnak, utólag elmondott történet lehetőségét, sőt létjogosultságát veti el: „De most már nem lehet úgy kezdeni többé a mondatot, hogy »én«, mert ezt az egyezséget kötjük, tehát akkor a múlttól sem lehet beszélni.”³⁸ A másik részlet szintén bizonytalanságot generál: „Az ember egészen így érez mostan. Lángban van. Meg úgy is van, el kell égni egynek is, másnak is, mi azt mondja csak, hogy: én. Én, a férfi. S hogy: én, a nő. El kell égni s semmi lenni, mert az olyasmi már nem kell, hogy én. Nem kell a napló, ha lett is volna, már bizonyosan nem kell. Mert az ember ott folyton csak úgy beszél, hogy én.”³⁹ A feszültséget leginkább az utolsó mondat okozza, mivel a regény egésze – ezidáig – én-szólamban szólalt meg, ahogy ez a szubjektív elbeszélésformákban – mint a napló, vallomás, emlékirat – szokás. Az elbeszélő és az elbeszélte én kérdése azért is kitüntetetten hangsúlyos, mert a szövegben csak a két szubjektív megszólalási mód által, a két szereplőn keresztül látjuk a 20. század eleji Magyarország társadalmi változásait, gazdasági helyzetét, majd a jókora következményekkel és változásokkal járó történelmi eseményeket. A két fiatal orvostanhallgató pedig saját helyzete, tapasztalata alapján értelmezi a történéseket, s a szubjektív nézőpontok folyamatos váltakozása, a két fiatal belső fejlődéstörténete érzékelteti, hogy nincs egyféle, rögzített igazság, nem lehetnek végérvényes morális ítéletek sem, minden nézőpont, szemléletmód függvénye. Ezért az én és az énbeszéd felszámolása, megkérdőjelezése a mű végén lényegében az egész többszáz oldalas énelbeszélésre, annak érvényességére kérdez vissza. A két magányos ember eggyé forrása, egymásra találása

mintha ellenpontozná az ország szétszakadását, a nemzeti identitástudat erős sérülését, ugyanakkor az identitás kérdését tekintve mégsem megnyugtató a mű zárata.

Összegzésként elmondható, hogy a *Fejtől s lábtól* esetében 85 Tompa Andra egy nagyon erős, egyedi regénynyelvet teremtett, amely szándékosan él az elbizonytalanítás és a hibázás eszközeivel, s ezek az eljárások későbbi műveiben is szerepet kapnak, ha nem is ennyire hangsúlyosan. A szerző tehát egy térben és időben eltávolított, stilizált nyelv mellett döntött. Elbeszélőit egy formailag gyönyörűen kidolgozott, de szándékosan darabos, nehézkes, rontott nyelven beszélteti, a két fiatalban erősen munkál az önkifejezés vágya, a saját identitás és a saját élet megtalálásának igénye, de az ehhez szükséges nyelvnek kevésé vannak birtokában, verbális késégük hiányosságai töredezett, kevert stílust eredményeznek. A végül használt nyelv nemcsak saját képességeiket tükrözi, hanem a korabeli társadalom és nyelvhasználat, a nyelvi önreflexió kezdetlegességét is. A dolgok kimondásának, megfogalmazásának nehézségeire nemcsak a szereplők, elsősorban a lány monológjai reflektálnak elszórtan, a nyelvet, fogalmazásmódot illető elvárások az egyetemi és hivatali közeg felől érkeznek, például Lechner dolgozatbírálataból. De a fentről érkező követelmények eligazító kiskátéja, nyelvhelyességi „kioktatója” mégis inkább humorossá, ironikussá válik a fürdőkről szóló jelentések elvárt nyelvezetét megfogalmazó hivatalnok (az E. K. E irodalmi titkára) részéről, ugyanakkor ez a jelenet mégis bepillantást enged a korabeli nyelvhasználat, nyelvi emancipáció nehézségeibe, kérdéseibe is.⁴⁰ A regény a titkár úr követelményeit nem valósítja meg maradéktalanul, nem is célja ez. A nyelvi hiba, a tudatosan kevert, roncsolt, következtelen nyelvhasználat, a belső monológ modalitásai és az elbeszélői pozíció kérdései termékeny, ugyanakkor persze zavaró bizonytalanságokhoz, dilemmákhoz, eldönthetetlen ségekhez vezetnek, s hordozzák, érzékeltetik mindazt a nehézséget és elbeszélői kihívást, miként lehet súlyos történelmi fordulatokat, tragédiákat, társadalmi folyamatokat, árnyaltan, több nézőpontból árnyaltan, jól látni és jól láttatni. Ehhez legelébb egy nyelvet kellett találni, vagyis kitalálni.

Új Forrás 2023/6 – Vissy Beatrix: „nem-e-kár” – Az elbeszéd (hiba) poétikája Tompa Andra *Fejtől s lábtól* című regényében

¹ A következő idézetben számos mai használatból és/vagy helyesírástól eltérő nyelvi elemet találhatunk: „Most jön a Jászai Mari. A Good Templár itteni **meg alakuló** gyűlésében fellépett a leghíresebb magyar színésznő, Jászai Mari is. Azért mondom, hogy fellépett, mert bár ő az első mondatában **megmondotta**, hogy nem **színésznőnek** van jelen **mostan**, hanem egyszerű **abstinens**, mégis úgy viselkedett, mint [egy] primadonna. Én ugyan soha nem láttam színpadon, s most sem néztem meg, pedig **eljátszotta itt egy görög tragikát**, ha már egyszer [a] városunkba látogatott, muszáj

volt neki nem csak egyleti dologban jönni, hanem a foglalkozása szerint mutogatnia magát. Először is ez a nő annyira be volt fűzve, mint egy középkori lovag a páncéljába, csoda, hogy abba a szoros **ruhába** helyet kap a tüdeje a bordakosarak között, s tud szépen ütemesen levegőt venni. Mert azt tud, meg kell hagyni. Mondani sem kell, hogy az egész Rhédey-**ház teli lett zsúfolva** emberrel, persze nem az **astinens** beszédekre jöttek, hanem a híres színésznőre.” TOMPA Andrea, *Fejtől s lábtól*

86

² PALÓJTAY Kinga, *A párhuzamosok a véletlenül találkoznak: Tompa Andrea: Fejtől s lábtól*, Jelenkor, 2014/1, 112–116.; BORCSA János, *Korszerűen – egy színlelt, régi nyelven: Tompa Andrea: Fejtől s lábtól*. Kettő orvos Erdélyben, Székelyföld, 2015/9, 145–159; BÁNYAI Éva, *Párhuzamos élet-képek : Tompa Andrea: Fejtől s lábtól*, Bárka, 2014/3, 113–115; LENGYEL Imre Zsolt, *A részek lázadása: Tompa Andrea: Fejtől s lábtól; Bartók Imre: A patkány éve, Műút, 2013/39, 67–72.*

³ „Bezzeg Budapesten az máshogy lett volna, ha én ott látom **meg gólyaságomat**. Az egy ünnep. Ez itt egy gyász nekem. Ott az ember jókedvében táncol, itten **meg a dühenben**.” TOMPA, *i. m.*, 25. – Az első kiemelt helyen inkább kíváncsokra, míg a második megjelölt helyen inkább elhagyható lenne a határozott névelő.

⁴ Például: „**Nem-e jobb** lett volna mégis férfinak születni meg, mert akkor az emberből nem lesz ilyesmi.” *Uo.*, 44.; „Ezért fárasztani ide magát az embernek nem-e kár.” *Uo.*, 91. (Ez esetben a szórend, az igeikötő helye is fokozza a mondat nyakatekertségét.) „Kell-e tényleges ily alapossággal felmérni, nem tudhatom, **nem-e túlzott fontoskodás**.” *Uo.*, 159.; „Utóbb kérdezem, **nem-e elvihetném** mégis ezt magammal az útra.” *Uo.*, 167. „S akkor kérdi, **nem-e kezdtem** jární hittan útra a katolikusokhoz, mert ottan nekik ígén szép mennyországuk van megígérve.” *Uo.*, 59.

⁵ Például: „Mert a **rontásba** s az ellenségeinek a rosszakaratában nagyon hisz.” *Uo.*, 39.; „Mellesleg most telefonoztam életembe először.”; „Az ember **unalmába**, s mert nem tudja, mit csináljon kezével-lábával, ilyesmire szokott vetemedni.” Mindkettő: *Uo.*, 123. „Mondotta még, hogy erre felé száz kevés akad, inkább benn **Brassóba** s azon túl Nyugatra” *Uo.*, 223.

⁶ Az úgynevezett belviszonyragoknak, vagyis a gyakran valaminek a belsejére utaló toldalékoknak a jelentéstani hármasságát (a *-ba/-be* 'oda' értelmezése, a *-ban/-ben* 'ott' értelmezése és a *-ból/-ből* 'onnan' értelmezése) lényegében mesterségesen alakították ki, és ma is csak a választékos köznyelvre és írott nyelvre jellemző. Korábban, a magyar nyelv egész dokumentált történetében viszont a nyelv minden rétegében, beszélt és írott nyelvben egyaránt a legnagyobb kavarodás volt megfigyelhető: természetesen használták a *-ba/-be* toldalékot 'ott' értelmezésben is, a *-ban/-ben* toldalékot pedig 'oda' értelmezésben is, a jelek szerint minden különösebb lelkifurdalás nélkül. Csak a nyelvújítás idejében kezdtek el, az általános szabványosítás szellemében, azon igyekezni, hogy az irodalmi normában (értsd: az emelkedett írott nyelvben) következetes jelentéstani eltérést fejezzen ki a két toldalék különbsége. Az „írásbéliségben viszont idővel rendet vágta az egyre-másra megjelenő grammatikák szerzői, de még inkább a nyomdászok, és elkülönítették a kétfajta ragot”. ZSADON Béla, *A választékos nyelvbe hibának számít*, Korrektorblog, 2014.03.10., https://korrektor.blog.hu/2014/03/10/a_valasztekos_nyelvbe_hibanak_szamit. (Hozzáférés: 2023.02.13.)

⁷ Például: A szép kiránduló **hely, melyek** mind hasznos és egészséges időtöltés, azt fel fogom sorolni, főleg propagálom az Erdély-részi Kárpát Egyesület-et, mi megszervezi a túrizmust itten. A szép csolnakázó tót, min télen korcsolyát lehet öltetni, nem fogom kifelejteni.” TOMPA, *i. m.*, 58.

⁸ [A kutyákat sajnálja] „hogy nem emberi lények, ezért **nem tudhatnak** tanulni, szellemileg fejlődni, **levetkőzni az állati dolgokat**.” *Uo.*, 139–140. Az utolsó elemnél már határozott ragozást kellene használni: nem tudhatják levetkőzni. „Legkevésbé apám azon elvárásának tudnék mostan megfelelni, **hogy milyen eljárásokat kezdjük el bevezetni s kiépíteni**.” *Uo.*, 179. Helyesen: *kezdjünk el bevezetni s kiépíteni* lenne.

⁹ „A szép csolnakázó **tót...**” *Uo.*, 58.; „S olyan intelligensen beszélget, idegen **szók**, német főleg, s ilyesmi **dívtársók**.” 82.; „mi igen reklámálva áll a könyvekben, az csupán állatok, **lók**, tehének...” *Uo.*, 220.

¹⁰ „Józsai bácsi ezen szép dolgokat már oly lágyan s ábrándosan mondja, mint akinek főleg a múltjában található fel mind ezen nagy kalandokat, **flirteket**, s szerelmeket.” *Uo.*, 192. (Az utóbbi ragozási hiba arról tanúskodik, hogy a férfi nem ismeri a flirt szó helyes kiejtését.)

- ¹¹ „Az Új-Lipót városban laknak, egy szép nagy lakásban, olyan bérházban, **mit** híres építész csinált, az egész házat. Itt a házaknak van építész tervezőjük, nem csak úgy felhúzzák. Rengeteg benne az üveg, s oly bútrok, **mik** a falba vannak berakva. Ötödik emelet. Én még öt emeletes házba sose jártam. [...] A fűtés benne van a párkettben, s a konyhai kövek alatt elbújtatva, **mitől** télen meleg a padló.” *Uo.*, 81. A kiemelt névmások mellett az idézetben feltűnhet még a *bútrok* szó egészen furcsán elrontott alakja, a *parketta* régies, idegenszerű használata vagy az *Én még...* kezdetű mondatban hemzsegető hibák, a mondat a mai helyesírás szerint így nézne ki: Én még ötemeletes házban sosem jártam.
- ¹² *Uo.*, 35. „**De viszont** kórbonctan órán minden diáknak kijut egy teljes cadaver, úgy érte, hullatest” *Uo.*, 49.; „s különös hangsúlyt fektet az erdélyi tehetségek elősorolására, **de viszont** elmondja azt is, ...” *Uo.*, 262.
- ¹³ Például: „s költészet, **mi** egyéb íránt mostanában nagyon tárgyalja a testi dolgokat, **hol** már tisztára a **pornográfia van a költészetben is elterjedve.**” *Uo.*, 36. (A passzív szerkezet mellett a vonatkozó névmások már említett, slendrián használatára is láthatunk további eseteket.) „Na s akkor leszek én férjhez menve!” *Uo.*, 249.
- ¹⁴ Például: „De lehet, ha lenne jó közlekedés, s orruk előtt állana meg a cűg minden faluban, akkor lehet, a sok székely ember is mind megy ki Amerikába.” *Uo.*, 160.
- ¹⁵ „Ejsze, felelt kényszeredetten. Akkor jó lesz.” *Uo.*, 356. „S figyelmesebben végezni kisdég az egyetemi dolgokat. Lehet, mostan mind jobban s jobban kezdek gondolkozni az orvosi dolgokon, hiszen énnekem is mindjárt be kell állani apám fürdőjébe.” *Uo.*, 193.
- ¹⁶ *Uo.* 218. (Kiemelések tőlem – V. B.)
- ¹⁷ Mindkettő esetre egy-egy példa: „Az nem úgy van, hogy az ember bemegy, fogja a kést, s őneki semmi érzése nincs.” *Uo.*, 200.; „Csakhogy milyen dolog az új ruha. Az ember veszi fel az újat, forog benne, nézi magát, még jobban örül, mintha a szabó varrta volna, mert az az ő barátnéjától való.” *Uo.*, 201.
- ¹⁸ *Uo.* 223. (Kiemelések tőlem – V. B.)
- ¹⁹ BAZSÁNYI Sándor, *Delectatio operationis* = BAZSÁNYI Sándor, DARABOS Enikő, *Két bírálat egy könyvről: Tompa Andrea: Fejtől s lábtól*. Kettő orvos Erdélyben, Holmi, 2014/4, 473.
- ²⁰ Vö. LENGYEL, *i. m.*, 67.
- ²¹ BAZSÁNYI, DARABOS, *i. m.*; BORCSA, *i. m.*; LENGYEL, *i. m.*; PALOJTAY, *i. m.*; BÁNYAI, *i. m.*; SZARVAS Melinda, *Részletes bemutat(koz)ás: Tompa Andrea: Fejtől s lábtól*, Alföld, 2014/3, 115–120.
- ²² SZARVAS, *i. m.*
- ²³ Ilyen például a *Megbocsájtok, kérdem* fejezetben a lány levele szüleihez vagy a fiú apjának írt levele, amikor fiának a fürdőorvos szerepet szánja vállalkozásában (*Fürdői tervek* fejezet). „ilyen terjedelmes levelet sem írtam még neked, ebből is kiviláglik, hogy milyen fontos családi terveim vannak veled.” TOMPA, *i. m.*, 95.
- ²⁴ „Egy reggel az ivó kúrámon látok egy úri embert, ki jegyzőfüzettel jár s jegyzetget. Gondoltam, elstátolok mellette, s meglesem, mit írkal, hátha ő is olyan iveket töltöget, miket nekem kell.” *Uo.*, 225.
- ²⁵ „Teccik, hogy sok nyelven szólnak itten, az ember egészen a külföldön érzi magát.” *Uo.*, 225.
- ²⁶ „Viszont ha én most úgy játszom a szerepemet, hogy azt hiszem, ők nagy megbocsájtva küldenek majd pénzt, s visszafogadnak, akkor majd meglátják, hogy én voltaképpen nem feltételeztem rólluk a rosszat. Palinak hogy küldenek, azért írom, mert azzal kisdég bosszantom. Neki adnak, nekem nem, hol ott ikrek vagyunk.” *Uo.*, 34.; „s végrendelkezett, s akkor ő ebbe a földbe akar szállani. Nem kellett neki a fő város már.” *Uo.*, 394.
- ²⁷ *Uo.*, 141.
- ²⁸ *Uo.*, 166.
- ²⁹ Darabos Enikő veti fel Foucault nyomán ezt a gondolatot kritikájában, vö. DARABOS Enikő, *A test poétikája* = BAZSÁNYI, DARABOS, *i. m.*, 474.
- ³⁰ Michel FOUCAULT, *Az önmagáság technikái*, ford. KICSÁK Lóránt = M. F., *Nyelv a végtelenhez*, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 346.
- ³¹ *Uo.*, 352.
- ³² Vö. *Uo.*, 359.

³³ *Uo.*, 354.

³⁴ *Vö. Uo.*, 366.

³⁵ TOMPA, *i. m.*, 463.

³⁶ PL. SZARVAS, *i. m.*; PALOJTAY, *i. m.*

³⁷ TOMPA, *i. m.*, 470.

88

³⁸ *Uo.*, 484.

³⁹ *Uo.*, 470.

⁴⁰ „[N]yomban látom rajta, hogy vizsgáztatni fog. – Első meglátás. El kívánom mondani, hogy a jelentést magyarul kell megfogalmazni. A mi azt jelenti, hogy a sok latin meg idegen szók, a mikkel a maguk fejét teletömi az egyetem, mert úgy véli, hogy csak az lehet tudományos és megfontolt, a helyett szép magyar beszédet követelünk. Hallottam, hogy kegyed jeles tanuló, és ki-tüntetéses ösztöndíjas. Hát akkor halljam, hogy micsoda volna a hamvalag, a szikhalvag, a szikéleg, a keseréleg, a mészéleg, a vasélecs meg a légenyszesz. [...] – Hát ilyen egy jeles tanuló Erdélybe, kérem szépen. Még a legalapvetőbb vegyületeket sem tudja megnevezni az anyanyelvén, kérem. Akkor hogyan fogja leírni nekünk kegyed a fürdőink vizeinek a vegyi elemzését, tesszük fel a kérdést. Ilyen oxid meg olyan klorid, igaz-e. Mindent csak mesterséges szavakkal tudnak mondani. [...] Mi itt nem követjük, sőt mérgezőnek hisszük Magyarország, főleg Budapest beszédének dívatát a sok idegen szók és kifejezések használatában, hanem mi a tiszta erdélyi magyar beszéd művesei vagyunk. Például itten van kegyednek a csúf német strand szó, ha már a maga fürdői területét érintjük. Nem volna erre szép magyar szó, a főveny parti fürdő, kérdezhetnök. Hát nem egy csodálatos szó ez vajjon. Meg az ilyen kur, olyan kur. Kurszalon, meg kurtaksa. Kérem szépen. Gyógy, magyarul ez gyógy. Gyógyterem. Gyógyzene. Gyógydíj. [...] – A második meglátás. Kerülje a „ká” betűs szókat, még ha magyarul is volnának! Nehogy azt találja jelenteni minden helyiségből, hogy kellemes a fürdő, kedvesek az orvosok, kényelmesek a szobák és kedvezőek az árak meg kies a természet! Tes-sék megtanulni a magyar szókincset, és mindenre a megfelelő szép magyar szókat s kifejezéseket odaírni.” *Uo.*, 164–165.

A PSZICHOTIKUS ÍV

(Muzsnay Ákosnak)

a pszichotikus ív, mondta a gyakorlatvezető,
és arrafelé intett, ahol ültem, jó is lenne, ha
egyszer kiléphetnék ebbe az ívfénybe, és az
úrbn mozognék, hogy súlytalanságom végre
értelmet nyerjen, pedig el sem mondtam neki,
hogy találkoztam már angyallal, olyan volt,
mintha csak buszra várna a szemközti busz-
megállóban, nem volt olyan súlyos a kabátja,

mint bruno ganzé, átmeneti kabát volt, nem is
tudom, más kabátja lehet-e az angyalnak,
vannak ezek az angyalok, akikre csak hétköznapi
szavakat bíznak, pl. vigyázz, de ez is visszaléptet
a busz mögé, mert ezt az egyszerű szót is az örökké
valóság csiszolta, ahogy azt is, hogy nincs kinek
köszönetet mondani, mikor elsuhan az autó, ami
elütött volna, mert a buszmegálló megüresedett

mint a sír, egy újabb egyszerű mondattal, hogy én
csak kétezer év után annyit mondhassak: *nincs itt.*
az angyal nem rossz versekben jelent ki,
helyenként egy-egy elismerésre méltó mondattal,
ami aztán mottó lesz a szó halálközele helyett,
az angyal nem pszichózis. nem gnózis. nem
hypnózis. az angyalnak nem mi vagyunk
a hangja. nem kell testünk a hangjához.

90

nem kell révült médium, nem köti magát
szeánszhoz, ahogy láthatósági mellény sem kell,
ha láthatóvá akarjuk tenni. mert mi annyira
láthatatlanságban látjuk már csak a menedéket,
mi más a rejtek egy világégésben? az angyal annyi,
amennyitől még ember meg nem hal, ha mégis látja.
az angyal nem szekta. az angyal látásnak nem szekundál.
de a pszichózisig, ha kell, alászáll. a születést talán,

a halált nem kürtölteti, kérdezd egyiptom elsőszülötteit.

„...ha a lélek meg akarja ismerni Istent, akkor meg kell feledkeznie magáról,
el kell veszítenie magát” (Eckhart Mester)

HAT NAPPAL PÉSZACH

ELŐTT Jézus meglátogatta barátait. Mária és Márta közölték vele, hogy a testvérük nagyon beteg, haldoklik. Két nappal később, mire Jézus odaér, Lázár már meghalt. Jézus Lázár nővéreivel és tanítványával odament a barlangszírhoz és szavaival feltámasztotta a már erő-

sen szagló holttestet. A halott Lázár felkelt, és lebegő, foszladozó gyolcsaiban elhagyta a történetet. („És kijöve a megholt, lábain és kezein kötelékekkel megkötözve, és az orcája kendővel vala leborítva. Monda nékik Jézus: Oldozzátok meg őt, és hagyjátok menni.” Jn 11,44) Soha többet nem hallunk róla. Miközben az Evangélium egyik kiemelt helyévé válik a története, ugyanis ekkor dönt úgy a Zsidó Nagytanács, a Szanhedrin, hogy megöleti Jézust.

Muzsnay Ákos figurái foszladozó gyolcsba csavarva lebegnek a képein évtizedek óta, egy-egy sűrített pillanatot megelevenítve. Arcuk nincs, mert az nem lényeges, hiszen az csupán az ego tükre. Ellenben a gyolcsba csavart figurák egymáshoz való viszonya annál inkább fontosnak tűnik. Muzsnay Ákos, indián nevén Fehér Sólyom, indirekt módon, a képeivel tanít, gyógyít, belső történéseket, történeteket sugall. Hogy éppúgy halott emberek vagyunk, mint Lázár, míg meg nem érint valami. (A Fény, Isten vagy az energia, mindegy!) A lényeg az érintés, amitől feltámad a halott. Nem szavakkal teszi, ahogy Jézus tette, hanem speciális imával: vöröskréttával, hidegtúvel, vagy akár aranyporral megjelenítve látomásait.

(arctalan-haiku)

a maszk helyett a tükörben nincsen már semmi
csupán a test mállik az idővel
ennyi

JÉZUS ARCA ELVEN MASZK a régi ikonokon és festményeken. Az isteni vagy az emberi arc megjelenítődése, de mindenképpen eleven. A miért megértéséhez jobb, ha ide másolnom Hans Belting egy megjegyzését: „Krisztus – ha úgy tetszik – ember mivoltában isten maszkját viselte. Képtörténeti síkon

Jász Attila 91

ARCTALAN IDŐ

Muzsnay Ákos/Fehér Sólyom

képtükrein át

a maszk fogalmának ismerete hatással volt bizonyos képek küllemének alakulására, amelyek Krisztus arcát kívánták ugyan megmutatni, ám annak csupán maszkját nyújthatták abban a teljesen kézenfekvő értelemben, hogy

92 Krisztus valódi arcáról készült, úgyszólván eleven maszknak kellett tekinteni őket.” Egy-egy jól sikerült régi festményen a mai napig elevennek érezzük ezt az ismert-ismeretlen, isten-emberi maszkot.

A megszokott témákból, ábrázolásmódokból való kizökkenés nagyon fontos. Megcsontosodott szemléletünk, szemléletmódunk gyakran zárja el előlünk a látványt. A lényegét. Hogy hirtelen meglássunk, felismerjünk valamit a világ működési mechanizmusából. Piero della Francesca *Mária a gyermek Jézussal, angyalokkal, szentekkel és Federico da Montrafeltóval* (1472, Milano, Galeria di Brera Piero) című képe is azért nagyon meghökkentő, mivel nem Jézus születése a téma, hanem születésével egyszerre ábrázolt halála. Megdöbbenünk, mit ábrázolt, mit is akart megmutatni ez a festő, ellentétben a címben ígért hagyományos témaválasztással. Valami nem szokványosat, ami neki mégis valamiért nagyon fontos. Mária ölében a gyermek Jézus halt. Linearitással megvert időszemléletünk miatt nehezen dolgozzuk fel ezt a sokkot. A kortárs költő számára ez fordítva is evidenciaként működik, Kovács András Ferenc Michelangelo *Piétájáról* írva felidézi az újszülött Gyermeket a Madonna ölében, már akkor érezve a felnőtt Megváltó halott testének súlyát, ahogy csúszik le öléből „észrevétlen /Majd ha Isten félrenéz”.

Egy nap, amikor éppen 1709-et ír Urunk,
a portugál király tekintetétől kísérvé
váratlanul levegőbe emelkedik
a jezsuita tudós, Bartolomeu Gusmáo
által megálmódott gép,

óriási lebegő gömbként, akár egy most
született égitest, ahogy alákap az éppen
felszálló meleg légáramlat, megemeli
és kiszámíthatatlan irányba sodorja,
későbbi legendák felé,

ahol elég magas lesz a mélykék, hogy
az elkövetkező néhány évszázad után
valósággá válhasson a vágy, hogy egyik
helyről a másikra levegőben lehessen
eljutni,

Gusmáo kísérletéből kiderül, a lehetőség tényleg benne volt abban a tekintetben, amely megálmodta, hogy a palota kertjében legalább három méterre emelkedjen az álmogép, majd visszazuhanjon,

93

hogy évtizedek múlva utasokkal kosarában újra emelkedjen, immár egyre magasabbra, újabb és újabb próbarepülések közben egyre tökéletesebben váljon szabaddá a fizikai és azokon túli határokon is mesze-messze átlépve.

1494 FAGYOS FIRENZEI TELÉN a tizenkilenc éves, de már roppant híres Michelangelót furcsa dologra kérte fel Toscana ura, Piero de' Medici egy tapadós hópelyhekben gazdag éjszakán. Készítsen számára hóból szobrot a palota udvarán. Húsz aranyért. A város másnap csodájára járt a szobornak. Michelangelo apja is végre büszke lehetett fiára. Mindezt életrajzírójától, Giorgio Vasaritól tudjuk. Azt viszont sajnos nem, mit is formázott meg a Michelangelo által készített hóember. A legmúlandóbb anyagból a legrövidebb életű szobrot készítette el a művészet történetének egyik legzseniálisabb figurája. A történet mégis fennmaradt. Az eltűnt mű pedig így lehetett cél, nem csupán eszköz. Pontosan, ahogy Muzsnay Ákosnál is. Nem keres alkalmakat, hogy kiállítson, nem eladásra készíti képeit, nem megélhetési művész. Alázatosan szolgál valami magasabb erőt, akár egy szerzetes.

Mindig felderülök ezen az álomszép, havas történeten. Csak Hamvas Béla tud olykor hasonló módon felderíteni, a *Karnevál*ban például azt írja: „Valaki Athénben a visítő malacot olyan pompásan utánozta, hogy híres ember lett. A másik a hírt megirigyelte, és köpenye alá igazi malacot rejtett. Most jön a vicc. Az igazi malac senkinek se tetszett, megint csak a művész tapsolták meg. Miért?, kérdi ön. Talán mert a malac nagyon is igazi volt? Vagy a művész igazibb, mint a valóság?” (Talán még Shakespeare is jót nevetett volna ezen, ha olvassa. Ha nem ő találta ki eleve az egézsét...)

Amikor az ismert görög szobrász
az ismeretlen női portréval elkészült,
és annak sugárzó, isteni szépségét
elviselni nem tudta, az orrát
94 kalapáccsal beverte,

amitől a szoborfej életszerűvé,
még gyönyörűbbé vált, és a szája
sarkában játszadozó, addig szinte
észrevétlen, archaikus mosoly
felerősödött, szinte észrevétlen.

MI IS TÖRTÉNT VALÓJÁBAN? Ennek az örök kérdésselvetésnek az egyik leg-
érzékletesebb mozgóképi ábrázolása Tarkovszkij *Sztalker*ének szobajelenete.
Belépünk-e, be merünk-e lépni a kívánságszobába. A film arról a készülődés-
ről szól, amit mindennapjainkban életnek hívunk. A szoba küszöbén való to-
porgásról. Mert aki a Zóna kívánságszobájába belép, már nem hazudhat.
A szobából nincs többé kilépés. Aki belépett, abban a szoba (élménye) örökké
benne marad. Mert nem a szoba változtatja meg az embert, hanem az az erő,
a Csoma Sándor-i elszántság, amivel képes átlépni a küszöböt (önmagát).
Muzsnay Ákos képei a küszöbön túlról tudósítanak. Nem érdeklik más, kisebb
kaliberű témák, ezért lát és láttat mindent olyan egységesen művein. Csak
az igazán nagy kérdéseket feszegeti, járja körül újra és újra meg újra, legú-
jabb hidegtűs, nagyméretű nyomatain is. Kondor Bélától megtanulta, bátran
lehet a közös ősképeket használni, igazi teremtőerő által úgyis egyedivé
válnak. Muzsnay Ákosnál minden újabb mű egy-egy újabb kérdésselvetése
ugyanannak a problémának. Valóban saját hasonlatosságára teremtett-e
minket a teremtő, azaz az emberi – korlátolt és egyben végtelen – alkotó-
erőnk képes-e valóban teremteni?

Ha nagyon akar az ember, tényleg tud repülni,
ha nagyon akar, akár nézegetheti a világot
felülről,

folyókat, mezőket, a dombtetőn templomot,
napfény széttört tükörszilánkjait a vízen,
hangyaembereket levéltutajon,

de sajnos nem ez a természetes állapota,
ezért le kell zuhannia folyton, és ebben
semmi szimbolikus utalás nincs,

léghajós angyal akartál lenni mindig úgyis,
nem?

95

MUZSNAY ÁKOS KÉPEIN az egyik legszembetűnőbb dolog, hogy figurái rendszerint arctalanok. A gondolkodó ember hajlamos lenne már-már valami át-fogóbb elméletet gyártani e felismerés mögé. Pedig a dolog egyszerű, Muzsnay Ákos vissza akar térni a reneszánsz előtti alakbrázoláshoz, hisz jól tudjuk, a reneszánsz lendületével kerülnek az archetipikus szentképek helyébe egyedi arcok, egyházi vagy világi megrendelők arcmásolatai. Felfoghatnánk akár az önarckép hihetetlen népszerűségével való szembefeszülésnek is Ákos gesztusát, vagy akár valami elvont többlettartalom megjelenítési szándékának, azáltal, hogy többnyire múmiaszerű gyolcsokba burkolt alakjainak nincsen arca. A mester maga szerényen csak ennyit mond erről: „Ez valószínűleg oda vezethető vissza, hogy nem szeretnék túlságosan konkrét lenni... az már túlon túl egyedi lenne.” Ám vigyáznunk kell az ilyen kijelentés-eivel, félrevezethetnek. Megérlelt döntésről van szó. Az arc, az ego megjelenítése helyett valamit az örök emberi dolgokból szeretne megmutatni. Ez pedig az arc, az idő megjelenítésének kiiktatásával lehetséges. Az arc helyébe az időtlent állítja. A profán helyébe a szentet. A jézusi arcot, ami nincsen, mert mindannyiunké egyben.

Lassan közeledtek az áldozati test felé az esték,
mint rendszeren, csinálták a dolgukat, azt tették,
amit kellett, a vér lassan csorgott alá, és a kés
mélyült, pontosan tudták, ez lesz az utolsó kép.

Folyóiratunk a

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és az EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

anyagi támogatásával jelenik meg.

Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT. és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő)

PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, zene online rovat)

REICHERT GÁBOR (főszerkesztő-helyettes, kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)

SZÉNÁSI ZOLTÁN (próza rovat: szenazol@gmail.com)

Lapterv

SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

HEGEDŰS GYÖNGYI, KAKUK TAMÁS, MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR,

SOPOTNIK ZOLTÁN, SZILÁGYI MIHÁLY

Online

PAPP MÁTÉ (felelős szerkesztő), SZŰCS BALÁZS PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BARI KÁROLY, BUJI FERENC, DUKAY BARNABÁS, GERLÓCZY GÁBOR,

KELÉNYI BÉLA, KRULIK ZOLTÁN, MUZSNAY ÁKOS, TOLNAI OTTÓ, URI ASAF

Korábbi főszerkesztők: PAYER ISTVÁN, MONOSTORI IMRE

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT

JÓZSEF ATTILA MEGYEI ÉS VÁROSI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer

Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben

Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2836 Baj-Szőlőhegy 2722/4

E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu

Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.

ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.

Készült a BD Sollers nyomdájában Tatán.